

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

İSLÂM'IN ASABİYETE BAKIŞI VE ASABİYETİN
İSLÂM TEBLİĞİNE ETKİLERİ

Ragıp ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR

KONYA - 2012

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	iv
Tez Kabul Formu.....	v
Önsöz.....	vi
Özet.....	viii
Summary.....	ix
Kısaltmalar.....	x

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, METODU, KAYNAKLARI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1-1- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU.....	1
1-2- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	2
1-3- KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	4
1-3-1- Câhiliye.....	4
1-3-2- Asabiyet.....	12
1-3-3- Tebliğ.....	22
1-4- CÂHİLİYE DÖNEMİ ASABİYET ANLAYIŞININ ÖNEMLİ TEZAHÜRLERİ.....	27
1-4-1- Kabile Üstünlüğü / Neseple Övünme.....	28
1-4-2- İntikam Duygusu ve Kan Davaları.....	31
1-5- ARAP TOPLUMUNDA ASABİYETİ OLUŞTURAN UNSURLAR.....	34
1-5-1- Kan Bağı.....	35
1-5-2- Evlilik Yoluyla Kurulan Akrabalılar.....	36
1-5-3- Anlaşmalılar.....	37
1-6- ASABİYETİN KORUNMASI VE DEVAMI AÇISINDAN KABİLE BİREYLERİNİN ROLÜ.....	40
1-6-1- Kabile Reisi.....	41

1-6-2- Şâir.....	43
1-6-3- Kabile Mensubu.....	45

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM DİNİ VE ASABİYET

2-1- İSLÂM ASABİYET İLİŞKİSİ.....	47
2-1-1- İslâm'ın Akrabalık İlişkilerine Bakışı.....	48
2-1-2- İslâm'ın Asabiyete Bakışı.....	57
2-2- HZ. PEYGAMBER'İN ASABİYET ANLAYIŞINI ORTADAN KALDIRMAK İÇİN YAPTIĞI ÇALIŞMALAR	70
2-2-1- Hılfu'l-Fudûl Çalışmaları	72
2-2-2- Yeni Bir Toplumsal Yapı İnşa Etme Çalışmaları.....	74
2-2-2-1- Muâhât / İslâm Kardeşliği.....	78
2-2-2-2- Medine Anayasası (Sözleşmesi).....	85
2-2-2-3- Mescidin İnşası ve Kiblenin Değiştirilmesi.....	90
2-2-2-4- Fetih Hutbesi ve Vedâ Hutbesi.....	95
2-2-3- DİĞER UYGULAMALARI.....	98
2-2-3-1- Zeynep bnt. Cahş İle Zeyd b. Hârîse'nin Evlendirilmesi.....	98
2-2-3-2- Toplumda Meydana Gelebilecek Fitneleri Engelleme Çabaları.....	102
2-2-3-3- Hak ve Adaleti Emretmesi.....	106

İKİNCİ BÖLÜM

ASABİYET ANLAYIŞININ İSLÂM TEBLİĞİNE ETKİLERİ

3-1- OLUMSUZ ETKİLER.....	109
3-1-1- Kabile Üstünlüğü Anlayışı.....	110
3-1-1-1- Kureyş'in Diğer Kabilelere Üstünlüğü Anlayışı	110
3-1-1-2- Kabilelerin Birbirlerine Üstünlüğü Anlayışı.....	119
3-2- OLUMLU ETKİLER.....	126
3-2-1- Kabile Üyesini veya Anlaşmalısını Koruma Düşüncesi.....	126

3-2-1-1- Hz. Peygamber'in Korunması	132
3-2-1-1-1- Hz. Peygamber'in Ailesi Tarafından Korunması	132
3-2-1-1-2- Yakın Akrabalarını Uyarması	138
3-2-1-2- Boykotun Kaldırılmasında Akrabalık İlişkilerinin Rolü.....	142
3-2-2- Hz. Peygamber'in İslâm Tebliğinde Asabiyet Anlayışından Faydalanma Düşüncesi.....	146
3-2-2-1- Emân Arayışı.....	146
3-2-2-2- Evlilikler Yoluyla Davet.....	148
3-2-2-2-1- Zeynep bnt. Huzeyme	151
3-2-2-2-2- Cüveyriyye bnt. Hâris.....	151
3-2-2-2-3- Safiyye bnt. Huyeyy b. Ahtâb.....	153
3-2-2-2-4- Ümmü Habîbe bnt. Ebî Süfyân.....	154
3-2-2-2-5- Meymûne bnt. Hâris el-Hilâliyye.....	155
3-2-2-2-6- Sahâbileri Evliliğe Teşviki.....	157
3-2-2-3- Kabilelerin Reisleri Vasıtasıyla İslâm'a Davet Edilmesi.....	157
3-2-2-3-1- Hz. Peygamber'in Kabile Reislerini Daveti.....	158
3-2-2-3-2- Sahabenin Kabile Reislerini Daveti.....	160
3-2-2-3-3- Elçiler Aracılığıyla Davet.....	162
SONUÇ.....	164
BİBLİYOGRAFYA.....	168
Özgeçmiş.....	181

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
Ragıp ÇELİK

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Ragıp ÇELİK tarafından hazırlanan İslâm'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslâm Tebliğine Etkileri başlıklı bu çalışma 19/07/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR Başkan

Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN Üye

Prof. Dr. Mahmut YEŞİL Üye

ÖNSÖZ

Allah, ilk insandan itibaren zaman zaman peygamberler göndermiş, onlar aracılığıyla ilahi mesajlarını insanlara aktarmış ve böylece insanlara doğru yolu göstermeyi hedeflemiştir. Hz. Âdem ile başlayan bu nübüvvet zincirinin son halkası Hz. Muhammed olmuş, onun tebliğ ettiği mesaj da ilahi mesajların sonuncusu olma özelliğiyle kıyamete kadar insanlığa kurtuluş reçeteleri sunmuştur.

Hz. Peygamber'in mesajının doğru anlaşılması ve çağlar ötesine ulaşarak her dönemde insanlığa yol göstermesinin temel şartı onun hayatının tüm yönleriyle bilinmesidir. O'nun hayatının tüm yönleriyle bilinmesi ise sadece doğumuyla başlayan dönemin değil, içinde doğup büyüdüğü toplum yapısının da bilinmesiyle mümkündür.

Son ilahi mesaj niteliği taşıyan İslâm'ın tebliğ edilmesinden önceki dönemi ifade eden câhiliye, bütün unsurlarıyla bir toplumsal yapı, bir yaşam biçimi ve zihniyetin adıdır. Dolayısıyla bu dönemi oluşturan sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel tüm etmenlerin tek tek ele alınması ve tüm detaylarıyla incelenmesi, onun tam olarak anlaşılmasında son derece önemlidir. Bu açıdan câhiliyeyi oluşturan tüm dinamikler, bu dönem insanının zihni yapısını ve hayat anlayışını şekillendiren tüm etkenler iyi etüd edilmeli, böylece Hz. Peygamber'in içinde doğup büyüdüğü toplumda meydana getirdiği değişim ve dönüşümün tarihi bir nostalji olarak kalmayıp, asırlar sonra da canlılığını ve etkinliğini koruması sağlanmalıdır.

Takdir edilmelidir ki, yüzyıllarla ifade edilen bir dönemin tüm yönleriyle incelenmesi ve ortaya konulması böyle bir araştırmanın sınırlarını aşan bir durumdur. Bundan dolayı bu çalışmada câhiliye dönemi toplum yapısını oluşturan dinamiklerden asabiyet anlayışı ve bu anlayışın toplumsal hayattaki yansımaları ile İslâm'ın asabiyete bakışı ve yine bu anlayışın İslâm tebliğine etkileri ele alınmaya çalışıldı.

Elbette bu dönemi oluşturan tüm etkenler, toplum yaşayışına etki eden tüm anlayışlar önemlidir. Ancak asabiyet anlayışının diğer tüm toplumsal özellikler

üzerinde az ya da çok, olumlu ya da olumsuz etkileri olması dolayısıyla bu anlama çalışmasının temelinde yer alması gerektiği kanaatindeyiz. Zira soy/nesep/kabile üstünlüğü anlayışına dayanan asabiyet anlayışı; aile ilişkilerinden ekonomik ilişkilere, kabileler arası savaşlardan kültürel yaşama kadar toplumsal hayatın hemen her alanında varlığı görülen ve bu dönem insanının zihin dünyasının şekillenmesinin temeli niteliğinde olan bir anlayıştır. Bundan dolayı asabiyet anlayışının câhiliye zihniyetinin oluşumu ve toplumsal işleyişteki tezahürlerinin ortaya konması, hem bu toplum yapısının doğru anlamlandırılmasına, hem de Hz. Peygamber'in tebliğini gerçekleştirdiği toplumda meydana getirdiği değişimin tüm yönleriyle kavranmasına katkı sağlayacaktır.

Bu itibarla giriş bölümünde araştırmanın önemi ve gayesi ile metodları ortaya konduktan sonra konuya kavramsal bir çerçeve çizmenin uygun olacağı kanaatıyla konunun ana kavramları olan câhiliye, asabiyet ve tebliğ kavramları incelenmeye çalışıldı. Ayrıca bu bölümde câhiliye dönemi asabiyet anlayışının önemli tezahürleriyle Arap toplumunda asabiyeti oluşturan unsurlar ve bu anlayışın devamında bireylerin rollerine temas edildi.

Birinci bölümde İslâm dininin asabiyete bakış açısını hem akrabalık ilişkileri çerçevesinden, hem de asabiyet açısından ele alınırken, Hz. Peygamber'in bu anlayışı ortadan kaldırmak için ortaya koyduğu çabaya ve gerçekleştirdiği faaliyetlere değinildi. İkinci bölümde ise asabiyet anlayışının İslâm tebliğinin gerçekleştirilmesinde olumlu ve olumsuz etkileri ortaya konulmaya çalışıldı. Sonuç bölümünde ise konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılarak elde edilen kanaatler ve konuyla ilgili teklifler ifade edildi.

Bu vesileyle çalışmamızın her safhasında yol gösterici fikirleriyle bize destek olan tez danışmanı hocam Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR'a şükranlarımı sunmayı bir borç biliyorum.

Ragıp ÇELİK

Konya-2012

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ragıp ÇELİK	Numarası	094246011010
	Ana Bilim/Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi		
	Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR		
Tezin Adı		İslâm'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslâm Tebliğine Etkileri		

ÖZET

Kabile/soy/neseap üstünlüğü anlayışına dayanan asabiyet, câhiliye dönemi insanının hemen her davranışında az ya da çok yer alan bir anlayıştır. İnsanların düşüncelerinden bu anlayışı çıkarıp atmak hiç de kolay değildir. Nitekim gerek Hz. Peygamber'in sağlığında Ensar-Muhacir, Evs-Hazrec arasında meydana gelen bazı olaylarda, gerekse O'nun vefatından sonraki siyasi gelişmelerde bu anlayışın düşünce sistemlerinde ne derece yer etmiş olduğunu görmek mümkündür.

İslâm tebliğı muhatap olduğı insanların zihin dünyalarının şekillenmesinde temel rol oynayan bu anlayışı reddederek, kişilerin soylarından miras kaldığını iddia ettikleri şeylerin değil, kendi tercih ve çabalarıyla kazandıkları özelliklerin önemli olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber de asabiyet düşüncesini ortadan kaldırmak, inananların zihinlerinde kökleşmiş olan bu anlayışı silmek için bazı tedbirler almış ve bazı uygulamalar ortaya koymuştur. İnsanların soylarıyla övünmelerini yasaklayan İslâm, akrabalık ilişkilerine ise son derece önem vermiş ve asabiyetle akrabalık ilişkilerinin arasını hassasiyetle ve kesin bir şekilde ayırmıştır.

İçinde doğup büyüdüğü ve tebliğini gerçekleştirdiğı toplumu iyi tanıyan, dolayısıyla bu toplumun özelliklerini göz ardı etmesi düşünölemeyecek olan Hz. Peygamber de bu anlayışın pek çok olumsuz tezahürü ile karşılaşmıştır. O, tebliğini gerçekleştirme hususunda kendisini son derece zorlayan bu olumsuzluklarla mücadele ederken aynı zamanda câhiliye dönemi asabiyet anlayışının bazı yansımalarından da faydalanmak için girişimlerde bulunmuş ve bu olumsuzlukları olumlu duruma çevirmeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Asabiyet, İslâm Tebliğı.

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ragıp ÇELİK	Numarası	094246011010
	Ana Bilim/Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi		
	Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR		
Tezin İngilizce Adı		Overwiev of the İslam to Relationship and İmplications of the Relationship to Notification of İslam		

SUMMARY

Relationship based on tribe-ancestor-birth superiority perceptiveness, is an approach which took part in all the behavior of the people of pre-İslamic period more or less. It is not easy to cast off this understanding from the minds of people. It is possible to see how this understanding which took part in some events between Ensar-Muhacir and Evs-Hazrec and also to see in the political events after prophet Muhammed's (peace be upon him) death.

Notification of İslam rejects this approach playing a central role shaping in the mind of the people, and has emphasized not the things claimed to be inherited from their ancestor but the feautres earned by their own preference and efforts. Prophet Muhammed (pbuh) revealed some applications and took measures to remove the idea of relationship and to delete this approach ingrained in the minds of believers. İslam prohibits for people to be proud of their ancestor and gives extremely importance to kinship and divides precisely between relationship and kinship.

Prophet Muhammed (pbuh) knew the society in which he was born and raised in and performed notification so it was not possible to think to disregard the features of society and he faced a lot of negative manifestations of this approach. While he was combatting these negatives compelling him extremely in performing notification he also attempted to take advantage of the reflections of this approach of pre-Islamic period and aimed to turn this negatives to the positive situation.

Key Words: Relationship, Notification of İslam.

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
b.	İbn
bkz.	Bakınız
bnt.	Binti
C.Ü.İ.F.D.	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	Çeviren
D.İ.A	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
E.A.Ü.İ.F.D.	Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	Hazreti
hızr.	Yayına hazırlayan
İst.	İstanbul
O.M.Ü.İ.F.D.	On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
S.D.Ü.İ.F.D.	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.Ü.İ.F.D	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	Tahkik
ts.	Tarihsiz
U.Ü.İ.F.D.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Y.Y.Ü.İ.F.D.	Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, METODU, KAYNAKLARI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1-1- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU

Câhiliye tâbiri sadece bir dönemi ifade eden bir kelime değildir. O, aynı zamanda bir düşünce şeklinin, bir yaşam tarzının ve bir hayat algısının adıdır. Bu yönüyle de belirli bir zaman diliminde yaşanıp sona ermiş, dolayısıyla sadece yaşadığı zamanı ilgilendiren değil, aksine kendinden sonraki zamanları da etkileyen, şekillenmesinde payı olan ve tekrar ortaya çıkması arzu edilmeyen bir dönemdir. Câhiliyenin bu önemi ve kendinden sonrasında olan sıkı ilişkisi münasebetiyle, bu dönemin iyi tespit edilmesi, özelliklerinin ortaya konması ve bu dönemi oluşturan anlayışların doğru tahlil edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Bu açıdan câhiliye dönemini oluşturan en önemli özelliklerden ve anlayışlardan biri de asabiyet anlayışıdır. Özellikle sosyal düzen ve güvenlik anlayışlarından yoksun toplumlarda daha belirgin ve daha köklü bir şekilde karşımıza çıkan asabiyet anlayışı her durum ve şart altında kişinin kendi asabesiyle beraber olması, onu desteklemesi ve onun tarafında yer almasını ifade eder. Bu özelliği sebebiyle de toplumsal hayatta hemen her davranışın temelinde az ya da çok asabiyet anlayışı vardır. Bir dönemin oluşumunda böylesi büyük rol oynayan bir anlayışın tüm tezahürleriyle incelenmesi, bu dönemin doğru anlaşılmasına dolayısıyla bu dönemde İslâm tebliği ile gerçekleştirilen zihinsel dönüşümün daha net bir şekilde ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

Câhiliye dönemini asabiyet anlayışı temelinde ele alarak İslâm tebliğinin bu anlayış karşısındaki tutumunu ve bu anlayışın İslâm tebliğine etkilerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada; temel İslâm tarihi kaynaklarının yanında konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgisi olan akademik çalışmalar, tefsir ve hadis kaynaklarıyla birlikte lügat ve coğrafya kitapları ile ilgili ansiklopedi maddeleri başlıca başvuru kaynaklarımızı oluşturdu. Bu kaynaklardan istifade edilirken konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgili olan eser ve müelliflerin görüşlerine de yer verildi.

Metin içinde ismi geçen şahısların vefat tarihleri isimlerinin ilk geçtiği yerlerde verilmeye çalışıldı. Daha sonraki tekrarlarında ise vefat tarihleri verilmedi. Metin içerisindeki hicri tarihlerin yanında mîlâdî karşılıkları da verildi. Dipnotlar verilirken eserin geçtiği ilk yerde müellifin ve eserin tam künyesi, daha sonraki yerlerde ise müellif ve eser adıyla sayfa numarası gösterildi. Konunun ikinci bölümü incelenirken Mekke ve Medine dönemi olarak bir ayrıma gidilmeyip her iki döneme ait rivayetler ortak başlıklar altında değerlendirildi. Böylece aynı başlığın hem Mekke, hem de Medine dönemi içerisinde tekrar edilmesinin önlenmesi amaçlandı.

Araştırmanın genelinde Kur'an ayetlerine sıklıkla müracat edildi. Ayetler dipnotta önce sûre ismi sonra sûre numarası ve ayet numarası tertibinde yer aldı. Araştırmanın genelinde eserlerden verilen referanslar alındığı kaynaktan yorumlanarak değil, olduğu gibi aktarıldı. Eğer ihtiyaç duyulmuşsa bu alıntılar üzerine yorumlar yapıldı. Araştırmanın sonuç bölümünde genel bir değerlendirmeyle birlikte araştırmada karşılaşılan zorluklar ve konuya ilişkin tekliflere yer verildi.

1-2- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmada esas olarak temel İslâm tarihi kaynakları ile Kur'an-ı Kerim ve Kütüb-i Sitte eserleri kullanıldı. Bu açıdan temel İslâm tarihi kaynaklarından İbn İshâk'ın "*es-Sîra*" adlı eseri ve İbn Hişâm'ın "*es-Sîratü'n-Nebeviyye*" adlı eseri en eski siyer kaynaklarından olmaları dolayısıyla asıl başvuru kaynaklarımız oldu. Bunların yanında farklı rivayetler için Taberî, Vâkıdî, İbn Kayyım gibi müelliflerin eserlerine de sıklıkla müracat edildi. Sahabilerle ilgili olarak da daha çok İbn Hacer'in "*el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*" adlı eserine müracaat edildi.

Ayetlerin tefsirinde daha çok Fahreddin Râzî'nin "*Mefâtihul-Ğayb*" adlı eseri kullanıldı. Bu eserin tercih edilmesinde hem dirayet tefsirlerinin en önemlilerinden biri olması hem de ayetlere getirdiği yorumlar önemli bir etken oldu. Bunun yanında İbn Kesîr'in "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*"i ile Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın "*Hak Dini Kur'an Dili*" eserleri rivayetler açısından, Seyyid Kutub'un "*Fizilâli'l-Kur'an*" isimli eseri farklı yorumlar açısından tercih edildi. Hadis kaynağı olarak başta Buhârî

ve Müslim olmak üzere Kütüb-i Sitte eserleri yanısıra hadisleri yorumlayan diğer kaynaklardan da istifade edildi.

Asabiyet konusu ele alınırken konuyu en kapsamlı şekilde ele alan İbn Haldûn'un eseri "*Mukaddime*" ile, Adem Apak'ın özellikle "*Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri*" adlı çalışması ilk elde kullandığımız kaynaklar oldu. İbn Haldûn'un eserinden faydalanırken asabiyet hakkındaki tüm görüşlerine yer vererek çalışmanın hacmini genişletmek yerine, konumuzu doğrudan ilgilendiren İslâm'ın asabiye bakışı ve asabiyeğin İslâm tebliğine etkileri ile ilgili bölümler kullanıldı. Aynı şekilde Câhiliye konusu içinde Murat Sarıcık'ın "*İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*" isimli eseri de câhiliye dönemini geniş bir şekilde ele alması hasebiyle sıklıkla kullanılan eserler arasında yer aldı.

Bu eserlerin dışında konunun sosyolojik boyutu için Ünver Günay'ın "*Din Sosyolojisi*", Hz. Peygamber'in davet yöntemi için de Ahmet Önkâl'in "*Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*" adlı eserlerinden önemli ölçüde faydalanılırken, Dihlevî ve Câbîrî'nin eserleri de yorumlarıyla kullandığımız eserlerden bazıları oldular.

Konuyla ilgili araştırma yapacak olanlar için bizim ulaşma imkanı bulamadığımız; Makrîzî'nin "*en-Nizâ ve't-Tehâsum fîmâ beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim*", Abdülaziz Kabbânî'nin "*el-Asabiyye: Bünyetü'l-Müctemai'l-Arabî*", Ali Mazhar'ın "*el-Asabiyye Inde'l-Arab*" ve Saîd Ganîmî'nin "*el-Asabiyye ve'l-Hikme*" isimli eserlerinin zikredilmesi de faydalı olacaktır.

1-3- KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın başında çizilecek bir kavramsal çerçeve, oluşturulacak belli sınırlar konunun daha sağlıklı işlenmesine katkı sağlayacaktır. Bu amaçla bu bölümde çalışmada çok sıklıkla karşımıza çıkacak olan ve bu çalışmanın esasını teşkil eden câhiliye, tebliğ ve asabiyet kavramları üzerinde durularak çalışmaya bir zemin oluşturulacaktır.

1-3-1- Câhiliye

Cahiliye lafzı, etimoloji bakımından Arapça c-h-l kök harflerinden oluşan جهل (cehl) ve جهالة (cehalet) şeklindeki tabii mastardan türetilen sınai –yapma- bir mastar olup tabii mastarın ifade ettiği sözlük anlamlarının her birini yaşama durumu demektir.

Adı geçen iki mastar sözlük bakımından farklı anlamlar ihtiva etmektedir:

- a) Bilgisizlik ; جهل فلان الشيء “falan o şeyi bilmedi”,
- b) Kabalık ve akılsızlık : جهل علي غيره “başkasına karşı kabalık ve akılsızlık yaptı”,
- c) Haksızlık ; جهل حق فلان “falancanın hakkını zayı etti”,
- d) Yanlışlık ; Bu anlam Amr b. Kulsûm et-Tağlîbî'nin şu beytinde görülmektedir:

فنجهل فوق جهل الجاهليينجهلن أحد علينا ألا لا

“Uyarıyorum, kimse bize karşı yanlışlık yapmasın

Yoksa biz de yanlışlık yapanların yanlışının daha büyüğünü yaparız.”

- e) Şiddetle kaynamak; جهلت القدر “Tencere şiddetle kaydadı”,¹

Râğıp el-İsfehânî ise cehl mastarına, câhiliye kelimesinin terminolojik anlamına da ışık tutacak şu üç anlamı yüklemektedir;

- a) Kelimenin asıl anlamı olan bilgiden yoksunluk,
- b) Bir şeye olduğundan farklı inanmak,
- c) Bir şeyi olması gerekenden farklı uygulamak.²

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, Lisânu'l- 'Arab I-XIV, Beyrut 1990, madde: c-h-l, XI/129, 130.

“Tâcü’l-Arûs” sahibi der ki: “Cehile, üç ayrı manaya gelir. Birincisi, bilgisizlik demektir. İkincisi, bir şeyi olduğundan başka türlü düşünmek demektir. Üçüncüsü, yapılmayacak bir şeyi, iyi veya kötü niyetle yapmak demektir; mesela namazı, isteye isteye terk etmek bu kabildendir.³ Bu esasa göre ‘cehile’ fiili, bir şeyi bilmemek veya olduğundan başka türlü tanımak (yani olduğu gibi bilmemek) manasına geldiği gibi, kötü bir şey yapmak manasına da geliyor. Fiilin bu son şekli, menfi bir zihin haleti değil, müspet bir iş fikri telkin ediyor. Bahis konusu olan “câhiliye” kelimesi, "cehile" kökünün işte bu son medlülünden gelmiştir. Çünkü câhiliye Arapları, İslâm şeriatının hükümlerine aykırı bir surette hareket etmiş ve İslâm'ın kabul edemeyeceği şeyleri yapmış bulunmaktadırlar.⁴

Cehl'den gelen ictihal, birini cehle nisbet etmektir. İstichal de, cehalete sevtir. Allah Rasûlü sahabeden Ebû Zerr'e “şüphesiz sen kendisinde câhiliyet eseri bulunan bir kimsesin” buyurmuş⁵ bir müslümanın deri rengi ve sosyal mevki ile anlayış derecesinin irtibatlandırılmasını doğru bulmamıştı. Çünkü, câhiliyede bu zihniyet vardı. Onlar İslâm'ın esaslarını bilmedikleri için, Allah ve iman esasları hakkında yanlış düşünceli kimselerdi. Kabileciydiler. Değil farklı ırklar, bir babadan, bir soydan ve bir ırktan oldukları halde, aynı ırkın bir kabilesinden olan insan, şahsi meziyetlerine bakılmaksızın, kabilesi nazara alınarak, diğerlerine göre daha şerefli ve üstün/kerim kabul ediliyordu. Bu sebepten aynı ırkın farklı kabileleri arasında bile, suçların cezası değişebiliyordu.⁶

Cehl kelimesinin müştak ve türevlerinde, karşı tarafı, onun hukukunu hafife almak ve önemsememek vardır.⁷ Kendini fahre/övgüye layık görmek ve büyük

² İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Râgıb Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, c-h-1, s. 102, Kahire, 1961.

³ Zebîdî, Muhibbuddin Ebi Fayz Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyn el-Vâsîti, (ö.1205/1790), Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmûs, I-XX, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994, III/286.

⁴ Danışman, Nafiz, “Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşei”, A.Ü.İ.F.D., cilt: I-IV, yıl:1956, Ankara 1958, s. 193.

⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, İst. 1979, Edeb 44; Müslim b. Haccâc Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (v. 261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, Kahire 1955, Eymân 38.

⁶ Sarıcık, Murat, İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye, İst.2004, s. 20.

⁷ Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (v. 817/1414), Kâmûsu'l-Muhît, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987, s. 1267.

saymak, birini ve bir şeyi tanımamak, tanımazlıktan gelmek ve gururlanmak manaları bulunur. İstichal, aynı zamanda “istihfaf = hafife almak” tır. Bir tarafın bir tarafı hafife alması, varlığını kısmen ya da tamamen kabul etmemesi, bir bakıma onu var saymaması demektir.⁸

Hakkın bilinmemesi ve tanınmaması, ya karşı tarafı hafife almaktan veya bilmemekten kaynaklanır. Fakat her iki durum, bir zulüm ve adaletsizliğe sebeptir. Hakkı tanımamak adaletsiz davranış ve zulümkârlıkla, tecavüz ve baskınla olabileceği gibi, karşı tarafın hayat hakkını hiçe sayıp öldürmekle de olabilir. Bir başka açıdan zalim ve adaletsiz insan Allah'ın hakkını tanımaz, nefesine de zulmedebilir. Hakkı tanımama içinde başkalarına tecavüz ve saldırı vardır. Zalimler ve hak tanımazlar, elbette zayıfları ezeceklerdir. Böylece sürekli güçlülerin haklı olduğu ve güçsüzlerin ezildiği bir toplum ve hukuk düzeni, yani “câhiliye zihniyeti” ortaya çıkacaktır.⁹

İslâm'dan önceki Arap toplumunun hayat anlayışını ortaya koymak üzere “câhiliyet” kavramı Müslümanlarca en uygun ifade olarak benimsenmiştir.¹⁰ Bu kavram Arapların, İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmi dönemdekinden ayırmak amacıyla kullanılmış olup bilgisizlik, cehalet, zorbalık, barbarlık ve vahşet hüküm sürdüğü için o döneme bu isim verilmiştir. Câhiliyenin temel özellikleri ve o döneme damgasını vuran hususlar; bilgisizlik, şirk, putperestlik, kabile asabiyeti, zorbalık, insanların soylarından dolayı ayıplanması veya üstün görülmesi, kan davası gibi davranışlardır. İslâm bunların tamamını yasaklamıştır.¹¹

Câhiliyeyi bilmemek manasında anlarsak; bu dönem insanının kendilerinin faydasına olan şeyleri bilmedikleri/kabul etmediklerinden dolayı bu döneme bu isim

⁸ Sarıcık, s. 21.

⁹ Sarıcık, s. 22.

¹⁰ Gözütok, Şakir, “Câhiliye Dönemi Aydınlarının İslâm'a Karşı Tutumları”, Y.Y.Ü.İ.F.D. sayı.2, 1998, s. 167.

¹¹ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara 2007, s. 42.

verilmiştir diyebiliriz. Onlar geçici olan dünya nimetlerine aldanmışlar ve asıl olan ahiret hayatının farkına varamamışlardır.¹²

Her ne kadar bu devirde bilgisizlik, okuma ve yazmadan mahrumiyet geniş ölçüde yaygın ise de, bu devre “câhiliye” adı verilirken; kendini bilmez, hak ve hukuk tanımaz insanların sert, kaba ve merhametsiz davranışları göz önünde bulundurulmuştur.¹³ Nitekim büyük İslâm filozofu Fârâbî, “el-Medînetü’l-Fâzıla” adlı kitabında, zorbalığın hükümrân olduğu eski zaman şehirlerine “zorba şehir” manasına gelen “el-Medînetü’l-Câhile” yani “câhil şehir” adını vermiştir. Bakınız Fârâbî, bize câhil şehri nasıl tanıtıyor: “Bu şehrin halkı arasındaki kavga ve geçimsizliğin mevzu'u selamet, şeref, refah, lezzet ve bu şeylere ulaştıran vasıtalarlardır. Dolayısıyla her taife, başka taifeyi soyup elindeki bu şeyleri almak ister.” Her birisinin diğerine karşı durumu bu merkezdedir. Hangisi diğerini ezerse, kendini kazançlı, mutlu ve bahtiyar bilir. Onlara göre tabii şeylerin hepsi, adalet anlamına uygundur. Dolayısıyla dövüşmek ve başkasını ezmek de adaletin ta kendisidir.”¹⁴

Câhiliye kültürünün en belirgin çizgileri şöyle gösterilebilir: Bu dönemde din ve inanış olarak putperestlik yaygın hale gelmişti. Her kabile ferdi kendi kabilesinin veya başka kabilelerin putlarına azami saygıyı göstermek zorundaydı. Put ise görünmeyen ruhsal varlıkların somut bir şekli veya bir aracı idi. Nihai bir ilah değildi. Putlar bir anlamda kabile ve aşiretlerin özerkliğini simgelemekle kalmıyor, onları bir arada tutan soy bağına da destek veriyordu. Din, İslâm'dan önceki Arapların hayatlarında çok az bir etkiye sahipti.¹⁵ Sıradan bir çöl Arabı (bedevî), gerçek dindarlık hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Onlar, ilahları adına yemin etmeyi uygun görmeye birlikte, onlara ibadet etmeye karşı oldukça isteksizdiler. Suda boğulan bir adamın bir dala sarılması gibi, ihtiyaç anında Allah'a dua ediyorlardı.¹⁶ Bu durumu Allah Kur'an'da şöyle belirtir: “Bir gemiye bindikleri zaman (ve

¹² Kazancı, Ahmet Lütfi, “Câhiliye Devri İnsanında Akli Durum”, U.Ü.İ.F.D. cilt:2, sayı:2, yıl: 2 Bursa 1987, s. 120-123.

¹³ Kazancı, Ahmet Lütfi, “Câhiliye Devrinde Müspet Davranışlar”, U.Ü.İ.F.D. cilt:1, sayı:1, yıl: 1 Bursa 1986, s. 104.

¹⁴ Danışman, Nafiz, “Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşei”, s. 196.

¹⁵ Çünkü onlara daha önce uyarıcı bir peygamber gelmemişti. Bkz. Yasin, 36/6.

¹⁶ Nicholson, Reynold A., “İslâm Öncesi Arap Şiirinde Dinin Etkileri”, çev: İbrahim Yılmaz, E.A.Ü.İ.F.D. sayı: 17, Erzurum 2002, s. 218.

kendilerini tehlikede gördükleri sırada) (işte o anda) içten bir inançla yalnız Allah'a yalvarıp yakarır; sağ salim karaya çıkar çıkmaz da bazı hayali güçleri (tekrar) O'na ortak koş(maya başl)arlar”¹⁷ “O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığımız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah’a has kılarak “Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız” diye Allah’a yalvarırlar.”¹⁸

İslâm öncesi dönem, neseplerle müfâhara/karşılıklı övünme, kibir ve bilgisizlik çağıdır. Karşılıklı övünme ve şairlerin kabilelerini övmesi temelinde, hep başkalarına karşı güçlü ve şerefli görünmek yatar. Onlar sürekli, kendilerini başkalarına büyük göstermek duygusundadırlar.¹⁹ Böylece kabile, karşının onu ve haklarını hafife almasını engelleyecek ve saldırılardan korunacaktır. Gerekirse büyük tanınmanın verdiği avantaj, her türlü zulümle kabile lehine kullanılacaktır.²⁰

Câhiliye zihniyeti fahredene karşı fahrla, saldırana karşı saldırı ile, sert davranana karşı sertlikle karşılık verir. Barbarlığa karşı, barbarlığı teklif eder. Bu özelliğinden dolayı Goldziher câhiliyeye barbarlık der.²¹ Câhiliye insanını zulme ve saldırıya iten; küfür ve cehâlettir, zulüm ve kibirdir, zenginliklerine ve güçlerine güvenmeleridir. Taşkınıklarına mahkum, dünyevi ve menfaatperest olan bu insanlar, “zulmetmezsen zulüm görürsün” psikolojisi ve alışkanlığı içerisindedirler. Onlara göre şerefli olmak tehevüre, gözüpeklige, otoriteye isyana dayalıdır. Alçakgönüllülük düşkünlüğün delilidir. Belirli bir sınırdan durmak ve başkasının

¹⁷ Ankebut, 29/65.

¹⁸ Yunus, 10/22.

¹⁹ Nitekim sırf bu düşünceden dolayı câhiliye toplumunda Ficâr savaşları gibi nice kanlı savaşlar meydana gelmiştir: Bu savaş Kinâne ile Kays kabileleri arasında oldu. Kinâne ve Hevâzin kabileleri arasında meydana gelen Birinci Ficâr Muharebesi, Kinâne kabilesinin bir kolu olan Benî Gıfâr'dan Bedr b. Ma'ser'in Ukâz panayırında ayaklarını uzatıp, "Araplar'ın en şerefli benim. Kim benden daha şerefli olduğunu iddia ediyorsa gelsin, kılıcı ile şu ayağıma vursun" diye övündüğünü duyan Hevâzin'in kollarından Benî Duhman'dan (veya Benî Nasr b. Muâviye) Ahmer b. Mâzin'in öfkelenerek onu kılıçla yaralaması ile başlamıştır. Bkz. Algül, Hüseyin, “Ficâr savaşları”, DİA XIII/52.

²⁰ Sarıçık, s. 23.

²¹ Sarıçık, s. 34.

hakkını ihlal etmemek gibi adalet zihniyetleri yoktur. Onları bağlayan, harekete geçiren tek güç “asabiyet/taftarlık” duygusudur.²²

Hamiyeti; batılda ateşli fanatiklik²³ olarak tanımlayan Sarıcık, bu kelimenin taşıdığı anlamlarının; asabiyet, taassub, izzet-i nefis, muhafazakârlık, namustan ötürü bir şeyden çekinip ar etme gayreti olduğunu belirterek “hamiyet-i câhiliye”nin şöyle açıklanabileceğini ifade ediyor: “hamiyet-i câhiliye körü körüne bir taassup/bağnazlık, bir asabiyettir. Doğruluk ve yanlışlığına bakmadan, inanç, adet ve geleneklerin korunması için kızgın, ateşli ve hissi bir taftarlıktır. Ne olursa olsun, câhiliye gayretiyle kendinden olanı, namus ve izzet-i nefis meselesi yaparak korumaktır. Bâtıl inanç ve geleneklerin, doğruluğunu ve yanlışlığını düşünmeden, saldırgan, kızgın ve ateşli şekilde sınırlarını beklemektir.²⁴ Kalbinde hamiyet-i câhiliye ateşi alevlenen bir kabile veya toplum, kendisinden, kabile veya grubundan başkasına hasmâne ve düşmanca bakar. “Başkaları” bildiklerini potansiyel tehlike ve düşman görür, onları zararlı addeder. Bir yandan kendini korurken, diğer yandan kendisi dışındaki fikir, inanç, örf ve adetlerden uzak durur. Bu açıdan yabancı saydığı din ve düşünceler için, özgürlük onun dünyasında söz konusu değildir.²⁵

“Kibir ve gurur bu dönem insanının en önemli özelliklerindedir” diyen Kettânî Ebû Nuaym’ın Ebû Hureyre’den merfu olarak naklettiği şu hadise yer verir: “Bir alimin huzurunda veya ilim meclisinde oturduğunuzda yaklaşın ve biriniz diğerinin arkasına otursun; câhiliye insanların oturduğu gibi ayrı ayrı oturmayın.” Çünkü câhiliye insanının ayrı oturmasının en önemli nedeni kibrini ortaya koymaktı.²⁶

Kabile değerleri içinde şekillenen câhiliye kültüründe yiğitlik, cömertlik, misafirperverlik, sabır vb. faziletler²⁷ olmasına rağmen bu değerler hem çok yaygın

²² Sarıcık, s. 37.

²³ Sarıcık, s. 68.

²⁴ Sarıcık, s. 71.

²⁵ Sarıcık, s. 72.

²⁶ Kettânî, Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir b. Muhammed (v. 1382/1962), et-Terâtibu’l-İdâriyye, Hz. Peygamber’in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar (I-II), çev: Ahmet Özel, İst. 1990, III/39.

²⁷ Örneğin Mekkeliler, verilen söze pek büyük bir değer atfediyorlardı; onların gösterdikleri sebat ve kararlılık meşhurdu ve bir takım gelir ve kazançları umumi menfaatlere tahsis edip harcayacak kadar da gelişmiş bir duruma sahiptiler. Onlar arasında seyahat zevki, macera hayatı yaşama, edebiyat ve fikir kabiliyetleri gösterme gibi hususlara da rastlanır. Bkz. Hamidullah (v. 2002), İslâm Peygamberi (I-II), çev: Salih Tuğ, Ankara 2003, I/ 251.

değildir, hem de artık asıl amacından saptırılmıştır. Mesela cömertlik, insanın kendini diğer insanlardan üstün göstermek için, yani gösteriş ve lüks için yapılan bir davranışa dönüşmüştü. Fakir ve düşkünler, toplumda hakir görülüyor ve eziliyordu. Egoizm yani bencillik, toplumun her tarafını bir ağ gibi sarmıştı. Kısaca bu dönemde fertlerin davranışlarına yön, topluma huzur verecek bir düzen kalmamıştı.²⁸

Toplumda ahlak, mürüvvet, cömertlik ve şeref gibi olgular tam bir gösterişe ve kaba kuvvete dönüşmüş; içki, kumar ve fuhuş alabildiğine yaygınlaşmış, aile çözülmüştü. Kabile asabiyeti, zorbalık, zulüm, haksızlık, adaletten, sulh ve nizamdan yoksunluk, çapulculuk, vahşiyane hareketler, kan davası gibi davranışlar o döneme damgasını vurmuştu.²⁹ Vakıa câhiliye tabirinin yer aldığı ayetlere bakıldığında³⁰ da bu tabire yüklenen anlamın, mahza bilgisizlikten ziyade inanç ve değerlerle ilgili çarpıklıklar olduğu söylenebilir.³¹

Câhiliyenin en önem verilen düşüncelerinden birisi de cesaret ve onuru için ölümü göze almaktır. Hz. Peygamber'le yaklaşık üç yıldır evli olan Hz. Sevde'nin Bedir savaşından sonra müşriklerden esir alınan eski kocası Sekrân b. Amr'ın kardeşi Ebû Yezid Süheyl b. Amr'ın eli kolu bağlı olarak durduğunu görünce “Ya Ebâ Yezid! Böyle eli kolu bağlı olmaktansa haysiyet ve vakarınla ölmek daha hayırlı değilmiydi?” deyince Hz. Peygamber “Ey Sevde! Sen kafirleri Allah'a ve Rasûlüne karşı harbe mi teşvik ediyorsun?” dedi. Bunun üzerine Hz. Sevde “Ya Rasûlallah! Seni gönderen Allah hakkı için Ebû Yezid'i eli kolu bağlı görünce kendimden geçtim. Ne dediğimi bilmiyorum” dedi. Çünkü eskiden beri tanıdığı ve bildiği bir kimsenin bu şekilde bağlı olması ona çok dokunmuştu.³²

Câhiliye kültür ve ahlakıyla ilgili fazla abartılara girmeden bizzat hem câhiliyeyi hem de İslâm'ı görmüş biri olan Câfer b. Ebî Tâlib'in Necaşi karşısında câhiliye yaşamını nasıl tavsif ettiğine bakmak bu dönemi anlamak açısından yararlı

²⁸ Akyüz, Niyazi, “İslâm'ın İlk Döneminde Hz. Muhammed'in Tebliğinin Psiko-Sosyal Temelleri”, A.Ü.İ.F.D. cilt. XXXVIII, yıl:1998, s. 277.

²⁹ Arı, Mehmet Salih, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu”, İstem, Yıl:2, Sayı:4, 2004, s. 175.

³⁰ Âl-i İmrân, 3/154; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Fetih, 48/26.

³¹ Yalar, Mehmet, “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”, U.Ü.İ.F.D. cilt:15, sayı:1, Bursa 2005, s. 79.

³² Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, İst. 1997, s. 113.

olacaktır. “Ey hükümdar! Biz câhiliye zihniyetine sahip bir kavimdik; putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık; akrabalık bağlarına riayet etmez, komşuluk haklarını tanımazdık; güçlü olanlarımız zayıfları ezerdi.”³³

Câhiliye toplum yapısını yansıtan bir diğer tavsifte hanîf kelimesi tanımlanırken şöyle ortaya konmuştur: “Hanîf, câhiliyede sünnet olan, Kâbe’yi ziyaret eden kimselerdir. Araplar, İbrahim (a.s.)’in dininden olduğunu söyleyen, sünnet olan ve Kâbe ziyaretinde bulunan herkesi hanîf saymıştır. İslâm dini geldiği zaman ise hanîflik devam etmiş, hanîflere ise Müslüman denmiştir. Ayrıca İslâm öncesi dönemde putlara tapmayan, ölü hayvan eti, kan, dikili taşlar için kesilen kurban eti yemek, şarap içmek, kız çocuğunu diri diri toprağa gömmek gibi toplumda çok yaygın olan fiilleri işlemeyenlere, başkalarına bu işlerin kötülüğünü söyleyenlere de hanîf denilmiştir.”³⁴

Hz. Peygamber nübüvvet göreviyle birlikte sadece Allah’ın birliği konusunda içinde yaşadığı toplumu uyarmakla kalmamış aynı zamanda câhiliyeden kaynaklı yanlış anlayış ve telakkileri de ortadan kaldırmak için mücadele etmiştir. “Allah’ın insanlardan en çok kızdığı şu üç sınıf insandır: Kâbe ve civarında zulüm işleyen, İslâm toplumunda câhiliye adetini yaşatmak isteyen ve haksız yere bir insanın öldürülmesini isteyen kimse”³⁵, “Yanakları döven, yakaları yırtan ve câhiliye bağırış çağırışıyla feryâd eden kimse bizden değildir”³⁶ hadisleri onun bu yöndeki çabasını ortaya koyarken, şu olay bu zihniyet değişimine daha açık bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır: Bir gün Rasûlullah, câhiliye zorbalığına mükemmel bir örnek teşkil eden eski bir Arap atasözünü aynen tekrarlayarak der ki: “Kardeşini, zalim olsun mazlum olsun, destekle”. Peygamberin bu sözü karşısında şaşırان sahabe, dediler ki: “Ya Rasûlullah, biz yalnız mazlum olan kardeşimizi destekleriz. Zalim olan kardeşimizi nasıl destekleyebiliriz?” Rasûlullah onlara dedi ki: “Zalim olan

³³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyeri el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (v. 218/833), es-Sîratü’n-Nebeviyye (I-IV), thk. Mustafa es-Sakâ – İbrahim el-Ebyârî – Abdülhafif Şelebî, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut 2009, I/ 359.

³⁴ İbn Hişâm, es-Sîratü’n-Nebeviyye, I/239.

³⁵ Buhârî, Diyât 9.

³⁶ Buhârî, Cenâiz 39; Müslim, Cenâiz 29.

kardeşinizin zulmüne mani olmakla, onu destekleyebilirsiniz.” İki devir arasındaki görüş ve anlayış farkına bundan daha mükemmel bir misal olabilir mi?³⁷

Bütün bunlarla birlikte Sosyolojik manada düşünürsek câhiliye her şeyiyle reddedilen bir toplum demek değildir ve zaten fiiliyatta da böyle bir şey mümkün olamazdı. Bu yüzden “İslâm câhiliyeyi reddetmiştir,” denilirken buradan anlaşılan tüm yönleriyle bu dönemin reddedilmesi değil genel anlamda putperestlik, kabilecilik anlayışına dayanan kibir ve taassup, barbarca ve gayri ahlâkî uygulamalardır. Câhiliyeden İslâm’a yaşanan en önemli değişim, insan merkezli dünya (ve toplum) görüşünün yerine Allah merkezli dünya görüşünün hâkim olduğu bir zihniyeti ikame etmektir.³⁸

1-3-2- Asabiyet

Asabiyet kelimesi Arapça a-s-b kökünden türemiştir. Aynı kökten gelen asabe, ism-i fail sığasından âsıb’ın çoğulu olup “saran, kuşatan” anlamlarına gelir. Terim olarak asabe, “baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların meydana getirdiği topluluk” demektir.³⁹ Asabeden türeyen asabiyet ise, kişinin özellikle baba tarafından akrabasını (asabe) yardıma çağırması neticesinde, onların ister haklı ister haksız olsun, rekabet ettiği kişi ve gruplara karşı çağrı sahibiyile birlikte hareket etmesidir. Asabiyet, aralarında kan yakınlığı bulunan bir topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlike durumunda onları karşı koymaya sevk eden birlik ve dayanışma ruhu olarak tarif edilebilir.⁴⁰

İbn Haldûn’a (v. 808/1406), göre asabiyet; akrabalık, hısımlık, taraftarlık gibi anlamlara gelmektedir. Genel olarak bir kişinin kan bağıyla bağlı olduğu kabilesini ifade eder. İslâm’dan önce Araplar, bir kişinin “asabesi” dediğinde, haklı veya haksız, başkalarına karşı onun yanında yer alıp onu destekleyen akrabalarını ve kabilesini kastediyorlardı. İbn Haldûn, genel olarak asabiyeti, (toplum içinde) güç ve

³⁷ Danışman, Nafiz, a.g.m. s. 195.

³⁸ Bilgin, Vecdi, “Câhiliye’den İslâm’a Geçiş: Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık”, U.Ü.İ.F.D. cilt:14, sayı:1, Bursa 2005, s. 139.

³⁹ İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, I/205, Firûzâbâdî, Kâmûsu’l-Muhît, s. 148.

⁴⁰ Apak, Adem, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, İstem, yıl.6, sayı.12, 2008, s. 20.

kuvvet sahibi olmak, toplumda güçlü bir tabanı ve taraftarı olmak anlamında kullanır. Ancak aynı şekilde bu gücün, tabanın ve taraftarlığın, temelde kan bağına yani kabile ve kavim bağına dayandığını söyler. Özellikle devletin kuruluş aşamasında veya iktidarın ele geçiriliş aşamasında kabile bağları veya güçlü bir kabileye sahip olmak çok önemlidir. Dayanışmanın kaynağı temelde nesep bağına yani kabileciliğe dayanır. Hatta peygamberlik görevinde bile asabiyetin (yani güçlü bir kabileye sahip olmanın) çok büyük önemi vardır. Çünkü toplumda yeni fikir ve inançlara karşı bir direnç olacağından, eğer peygamber bu direnci kıracak güçlü bir kabileden değilse, başarılı olamayacaktır.⁴¹

⁴¹ İbn Haldûn, Adburrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî (v. 808/1406), Mukaddime (I-II) (Kitâbu'l-İber ve Divânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arap ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahum Min Zevi's-Sultâtu'l-Ekber), çev: Halil Kendir, Ankara 2004, I/69. Nesep ve akrabalık bağları, çok az kimsenin dışında, insanlar için tabii bir durumdur. Zulme uğrayan ya da bir felakete karşı karşıya kalan birinin akrabalarını yardıma çağırması bu bağın bir sonucudur. Bir kimse akrabasının (ya da ırkdaşının, soydaşının) zulme uğraması karşısında, kendi içinde bir zillet ve aşağılanmışlık hissi duyar ve buna engel olmak ister. Bu, başlangıçtan beri bütün insanlık için geçerli olan tabii ve fitri bir durumdur.

Eğer yardımlaşanlar arasındaki akrabalık bağı, (üst kuşaklardaki bir birleşme itibarıyla) gerçekten çok yakın ve açık ise, sadece bu yakınlık yardımlaşmayı sağlar. Ama akrabalık bağı biraz uzaksa, belki de (akrabalık silsilesinin) bir kısmı unutulmuş ve geriye (aynı soydan gelmenin) şöhreti ve bilinmişliği kalmışsa, işte bu durumda yardımlaşma (sadece akrabalıktan kaynaklanan bir refleks ile değil), bir şekilde kendisiyle akrabalık bağları bulunan birilerine karşı yapılan zulüm sebebiyle, kendi duyacağı utanç ve zilletten kurtulmak için yapılır.

Azad edilmiş (ve aileden/kabileden biri gibi kabul edilen) köleler ve himaye altına alınan kimseler ile bunları himaye altına alanlar arasındaki bağ da bir nevi nesep bağı gibi kabul edilir. Onun için bunların yardımına koşmak da akrabanın veya aralarında nesep bağı bulunanların yardımına koşmak gibidir. Böylece Hz. Peygamber'in "neseplerinizden sıra-i rahimde bulunacaklarınızı (iyilik ve ilişki içinde bulunacağınız yakın akrabanızı) öğrenin" hadisinin manası da anlaşılabilir olur. Hadisin ifade ettiği anlam şudur: Nesebin faydası, yardımlaşmayı sağlayacak olan (yakın ve bilinen) akrabalık bağıdır. Bunun daha ötesinde bir faydası yoktur.

Özellikle bâdiyede yaşayan insanların asabiyet temelinde bir araya gelerek hayatta kalabileceğini, hatta peygamber ve krallarında buna ihtiyaç duyacaklarını ifade eden İbn Haldûn şöyle der: "bedevi kabileleri içinde ise, bazılarının diğer bazılarına zulmetmelerine, herkesin saygı duyup hürmet ettiği ve sözünü dinlediği kabilenin ileri gelenleri ve büyükleri engel olur. Kabilelere dışarıdan gelecek düşmanlıklara da kabilenin yiğit ve cesur gençleri engel olur. Ancak bunların (dışardan gelecek düşmanlıklara) karşı kendilerini savunabilmeleri, güç ve kuvvet sahibi olmaları aynı nesepten (gelmeleriyle) mümkün olur. Çünkü Allah insanların kalplerine yakınlarına karşı şefkatli olma ve yardım etme duygularını yerleştirmiştir. İşte bu duygu sayesinde dayanışma ve yardımlaşma olmakta ve düşmanlarının onlardan korkması sağlanmaktadır. Kur'an'da Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, babalarına şöyle demeleri buna örnektir: "Biz güç ve kuvvet sahibi (usbetun) bir topluluk iken, eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten aciz kimseler sayılırız." Bunun anlamı ise şudur; Eğer aynı soydan gelen insanlar dayanışma içinde olur ve güçlü bir topluluğa dönüşmeyi başarırlarsa, düşmanca bir hareketin onlara yönelmesi hiç de kolay olmaz.

Sahralarda yaşamak için (aynı soydan gelmeye dayalı) böyle bir güce (ve dayanışmaya) ihtiyaç duyulduğu gibi, peygamberlik, hükümdarlık ve davet gibi diğer bütün meselelerde de aynı güce ihtiyaç duyulur. İbn Haldûn, Mukaddime, I/170-171.

Soyun bir erdemi, ayrıcalığı ve üstünlüğü olduğuna inananlar her zaman olmuştur. Buna göre, bir soydaki üstün nitelikler ve erdemler kan veya genler aracılığıyla babadan oğula geçer, kuşaktan kuşağa intikal eder. Söz konusu nitelikler ve erdemler kazanılmış değildir. Bunlara miras yoluyla ve tabii bir şekilde sahip olunmuştur. Onun için insanlar soylarıyla öğünür ve “falanın oğlu, falan soydan...” denir. İnsanlar başlangıçtan itibaren soylarına yakınlık hissetmişler, ona saygı duymuşlar, onu yüceltmişler, hatta bazen kutsallaştırmışlardır.⁴²

İlkel toplumlar için akrabalık ilişkileri çok büyük bir önem taşır. Akrabalık toplumsal birliğin oluşmasında baş etmendir. Bireylerin ekonomik ve siyasal işlevlerinin, haklarının ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde, toplumdan göreceği yardımların saptanmasında önem taşımakta; birey ve toplum arasındaki ilişkilerde çerçeveyi oluşturmaktadır.⁴³ Bireylerin ferdiyetçilikten vazgeçip her şartta kabile için toplanmaları ve kabileleri adına taassupta bulunmalarının temelinde kabile üyelerinin aynı soydan geldiklerine inanmaları kadar, ortak menfaatlerin de önemli payı vardır.⁴⁴ İki bireyin aynı veya farklı gruplara mensup olmasını belirleyen unsur, benzerlik veya benzemezlik değil, fakat sosyal etkileşim veya karşılıklı dayanışmanın diğer biçimleridir. Buna göre, bir grup en iyi olarak, benzerlikten ziyade, karşılıklı dayanışmaya dayalı dinamik bir yapı olarak tanımlanabilir.⁴⁵

Kabile nizamının esası “asabiyet”tir. Çünkü kabile teşkilatı o toplumun temel yapısıydı. Çöl şartlarında yaşamayı sürdürebilmek için kabile dayanışması bir zorunluluktur. Hem tabiat hem hasım güçlerin durumu bunu gerektiriyordu. Bunun için herkesin soyuna bağlanması, bir “biz duygusu” içinde olumlu-olumsuz şartları üstlenmesi gerekiyordu.⁴⁶ Buna göre herkes tehlike anında kabilesine yardım etmekle mükellefti. Bu, belki çöl şartlarında hayatın devamı için kabile dayanışmasına fazlaca ihtiyaç duyulmasından kaynaklanıyordu. Çünkü çölde hem hayat şartlarına ve hem de düşman kabilelerden gelecek tehlikelere karşı koyabilmek için kabile

⁴² Uludağ, Süleyman, İslâm Siyaset İlişkileri, İst. 1998, s. 66.

⁴³ Bottomore, Toplumbilim, İst. 1998, s. 197.

⁴⁴ Apak, Adem, Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri, İst. 2004, s. 26.

⁴⁵ Atalay, Orhan, “Kur’an’da sosyal grup ifade eden kavramlar”, E.A.Ü.İ.F.D. sayı: 16, Erzurum 2001, s. 199.

⁴⁶ Arı, Mehmet Salih, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci”, s. 177.

dayanışmasına ihtiyaç vardı. Bedevilerin birlikte yaşaması, birlikte savunması, birlikte saldırması gerekiyordu.⁴⁷

Asabiyet, bir kimsenin asabesini, yani baba tarafından akrabalarını veya genelde kabilesini, ister haklı ister haksız olsun her zaman savunmaya hazır olmasıdır; dış tehlikelere karşı koymak veya saldırı yapmak gerektiğinde bütün kabile üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhudur. Bu ruh, kabilenin bütün fertlerini birbirine bağlayan unsurdur. Ruhsuz beden bir anlamı olmadığı gibi asabiyet olmaksızın da kabileden bahsetmek mümkün değildir.⁴⁸

Asabiyet, insanı harekete geçiren ruh gibi kabilenin ruhudur. İnsanın hücrelerden ve organlardan, aşiretin insanlardan meydana geldiği düşünülürse, durum daha iyi tavazzuh eder. İnsan ilk bakışta organların bir bütünü ve bir cisim olarak görülür. Aslında ona hükmeden, onu yönlendiren, ağlatan, sevindiren, koşturan, durduran ve harekete geçiren, manevi yapısıdır. Bu yapı, madde planı arkasında gizlense de, daha önemlidir. İnsanın asıl karakterini, ahlâkını ve her şeyiyle insanı orada görebiliriz. Bu da insanın ruh cephesi, manevi tarafı, iç duyguları ve mana bünyesidir. İnsanın ruh cephesi ne kadar önemli ise, câhiliyedeki asabiyet de bu nevi bir ruh gibidir. Kabileyi bir arada tutar, heyecanlandırır, harekete ve savaşa sevk eder, emretme gücünü elinde bulundurur... Asabiyet denen akrabalık ruhunun, kabile veya (daha küçüğü) aşiret denen bir bedeni vardır. Bu beden insanların bir araya gelip kenetlenmesiyle ortaya çıkan bir mevcudiyettir ve buna aşiret, kabile veya kavim denilmektedir.⁴⁹

Kur'an- Kerim'de üç yerde⁵⁰ geçen aşiret kelimesinin Tevbe-24'te babalar, çocuklar, kardeşler ve eşlerden sonra zikredilmesi, bu kelimenin dört sınıfı da kapsadığına ve ayrıca burada annelerin sayılmaması aşiretin erkek merkezli bir tanımlamaya tâbi tutulduğuna işaret eder. Bu kavram Kur'an'da tabii bir sosyal grup

⁴⁷ Sariçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 38.

⁴⁸ Apak, Adem, a.g.e., s. 26.

⁴⁹ Sariçık, s. 73-74.

⁵⁰ Tevbe, 9/24; Şuara, 26/214; Mücadele, 58/22.

ifadesi olarak yer alırken, asıl vurgu ayetin devamından anlaşılan fikir ve inanç birliğinin kan bağından daha kuvvetli olduğu hususu üzerinedir.⁵¹

Arap sosyal yapısının topluluk derecelendirmeleri yaygın olarak cizm, cumhur, şa'b, kabile, imare, batn, fahz, fasîle, raht şeklinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte Arap nesepl halkaları küçükten büyüğe doğru fahz, batn, imare, kabile ve şa'b şeklinde beşli bir tasnife de tâbi tutulmuştur.⁵² Buna göre şa'b, kabilelerden; kabile imarelerden; imare batınlardan; batn fahzlardan; fahz fasilelerden, fasîle ise aşiretlerden oluşur. Örnek olarak, en küçük sosyal birlikten hareketle Abbas bir fasîle, Haşim bir fahz, Kusayy bir batn, Kureyş bir imâre, Kinane bir kabile ve Huzeyme ise bir şa'b'tır.⁵³ Araplar kan bağına dayalı sosyal grupları ifade eden kavramları, her sosyal birliği biyolojik organizmadan bir unsura karşılık gelecek tarzda, baştan ayak parmaklarına kadar yedi hiyerarşik kategori ile tanımlarlar. Buna göre, baş=şa'b, boyun=kabile, göğüs=imâre, karın=batn, bacak=fahz, ayak=fasîle ve parmaklar=aşiretleri temsil etmektedir.⁵⁴ Fasîle, fahz, batn ve imarelerin toplanmasından meydana gelen kabile yani aşiretler siyasi üyelik değil, belki kendilerini oluşturan klanlar/batınlar gibi her türlü yapıya elverişli birer toplumsal üyelik şekli gösteriyorlardı.⁵⁵

Câhiliye dönemi kabilecilik anlayışına “kabile çatışması yasası” adını veren Câbirî, bunun özünü “ben ve kardeşim amcaoğluna karşıyız, ben ve amcaoğlu yabancıya karşıyız.” şeklinde ifade ediyor.⁵⁶ Kabileler içindeki her aşiret ve boy, ortak nesepleri itibariyle bir tek topluluğu teşkil ediyor olsalar da, o topluluk içinde de genel nesebe göre birbirine daha özel ve daha sıkı bağlarla bağlı olan asabiyetler

⁵¹ Tekin, Mustafa, “Kur'an-ı Kerim'deki Aşiret, Kabile ve Kureyş Kavramlarının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili”, s. 451. Şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in de ifade ettiği gibi (Hucurât, 49/13) insanlar kabileler ve boylar halinde yaratılmışlardır. Ancak ayette özellikle kabileler halinde yaratılmanın tanışmayı kolaylaştırmak amacına matuf olduğu ifade edilerek, bunun muhtemel bir “kabilecilik” tehlikesine kaymaması için “Takvâ” insanlar arasında geçerli olacak bir değer ölçüsü olarak belirtiliyor. Gerçekten Kur'an zaman zaman tamamen nicelik olan özelliklerin insanı yanlış yönlendirdiğine dikkat çeker. Kur'an'ın anlayışında kabile sosyal bir gerçeklik iken, kabilecilik yanlış bilgilendirme üzerinde temellenen bir fenomendir. Tekin, a.g.m., s. 453.

⁵² Apak, Adem, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, s. 18.

⁵³ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbeddîn Ömer (v. 774/1373), el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih, I- XIV, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1932, III/225.

⁵⁴ Atalay, Orhan, a.g.m., s. 207.

⁵⁵ Günaltay, Şemseddin, İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 111, Ankara 1982.

⁵⁶ Câbirî, İslâm'da Siyasal Akıl, çev: Vecdi Akyüz, İst. 1997, s. 152.

(gruplar) vardır. Aşiret, ev halkı veya tek bir babanın çocukları olan kardeşler gibi... Söz konusu soy ağacında birbirine daha yakın olanlar uzak olanlara nispetle yekdiğerine karşı daha fazla yakınlık hissederler. Yani şecere uzadıkça neseb bağı zayıflar, yaklaştıkça güçlenir.⁵⁷ Bunların durumu amca çocuklarının ve uzak akrabaların durumlarından farklıdır. Bir taraftan daha yakın akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlı oldukları gibi, diğer taraftan da öteki asabiyetlerle birlikte genel nesebe iştirak etmektedirler. Dolayısıyla hem özel nesepleri hem de genel nesepleri yönünden akrabalığın yardım ve korumasından yararlanırlar.⁵⁸

Asabiyette birlik ve barış yerine, “bizden olmayan ancak bizim düşmanımızdır” prensibi geçerlidir. Bu nedenle asabiyeti, kavmiyetçilik veya şovenizmin bazı özelliklerini taşımakla beraber esasında çok farklı bir dayanışma ruhu olarak değerlendirmek gerekir.⁵⁹

İslâm öncesi Arap toplumu, çöl hayatının ortaya çıkardığı bir sosyal model olan kabile sistemi üzerine kurulmuştur. Arap coğrafyasında basit aile ile hayat imkânı bulunmadığından küçük aileler bir araya gelmek zorunda kalmışlar, bunu da ancak kan bağına dayalı kabile veya aşiret denilen birlikler meydana getirerek sağlayabilmişlerdir.⁶⁰ Yarımadanın ortasındaki arazinin genişliği, tabiatın sertliği, ulaşımın zorluğu ve bedeviliğin yaygınlığı birleşik bir devletin ortaya çıkmasını ve hakiki bir politik sistemi engellemiştir.⁶¹ Bir devlet organizasyonundan mahrum olan bölgelerde insanlar güvenli bir yaşam sürmek için doğal bir koruma ortamına ihtiyaç duymuşlar, bu da daha çok kan bağıyla kurulan kabile asabiyetini ortaya çıkarmıştır.⁶²

Arap zihninde her zaman en ön planda bulunan ferdiyetçiliğe⁶³ rağmen kendine göre kuralları bulunan tutarlı bir sosyal düzen olan kabile bekası için gerektiğinde canını vermeye hazırdır. Çünkü kendi yaşamının buna bağlı olduğunun bilincindedir.

⁵⁷ Uludağ, Süleyman, İslâm Siyaset İlişkileri, s. 65.

⁵⁸ İbn Haldûn, Mukaddime, I/176.

⁵⁹ Apak, Adem, a.g.e., s. 23-24.

⁶⁰ Apak, Adem, a.g.e., s. 3.

⁶¹ Dûrî, Abdülaziz, İlk Dönem İslâm Tarihi, s. 69.

⁶² Apak, Adem, a.g.e., s. 4.

⁶³ Bir bedevinin yaptığı şu dua buna güzel bir örnektir: “Allah’ım bana ve Muhammed’e merhamet et, başka hiç kimseye merhamet etme.” Buhârî, Edep 27.

Zaten asabiyet bağı ile kabileye mensubiyet kazanan fertler, kabile içinde son derece serbest düşünme ve hareket etme hürriyetine sahipken, kabile harici faaliyetleri konusunda –ferdiyetçilik ortadan kalktığı için- özgürlüklerini yitirerek kabile ile özdeş kabul edilmektedir. Kabilesi ile ters düşen, kabile iradesi dışında hareket eden üyenin üzerinden çöl güvenlik sisteminin adı olan “himaye” kaldırılmakta, soyuyla bütün bağı kesilmektedir ki, bu da bir Arabın karşılaşabileceği en büyük felakettir. Bu nedenle bir ferdin toplumda güven içinde hayatını devam ettirebilmesi için, kabilesinin dış politikasına uymaktan başka alternatifi bulunmamaktadır.⁶⁴ Yani aşırı derecede nesep (soy) güden Arap için, devleti yani kabilesi veya kabilesinin iskân ettiği köy (karye ve dâr) sevimsiz bir hayal değil, fakat canlı bir realite idi. Ona daima çözülmeyen bir bağ ile bağlı, hayatını onun için fedaya hazırdı. Çünkü imtiyazını, şerefini ve bütün varlığını ona borçlu idi.⁶⁵ Kısaca ifade etmek gerekirse asabiyet; Arap toplumu için marazi, anormal ve ictimai bünyeden atılması gereken bir unsur değil, bilakis çeşitli sebeplerden etkilenecek tesir gücü artan veya azalan, tabii ve fitri bir insan ve toplum gerçeğidir.⁶⁶

Kabile asabiyeti, kabile mensuplarını manevi bir çerçeve içinde birleştirip onlara mensubiyet şuuru ve bağlılık ruhu kazandırır. Yine asabiyet sayesinde kabilede yaşayan her fert, şahsının bütün bir cemaatten sorumlu olduğu bilincine ulaşır, aynı şekilde bir bütün olarak kabile topluluğu da kendine bağlı fertlerden her birinin sorumluluğunun idraki içinde olur. Asabiyet, kabile üyeleri üzerinde çeşitli şekillerde varlığını ve etkinliğini gösterir. Bunların başında kabilenin her durum ve şartta övülmesi, kabilenin kan davalarına sahip çıkılması gelir. Kabile övgüsü câhiliye şiirinin en önemli mevzuudur. Övgü esnasında bilhassa sahip olunan nesebin asaletini, soyun şerefini, kabilenin savaşlardaki kahramanlığını, misafire ikramını, zillate başkaldırmasını dile getirmek esastır. Medhin karşılığı ise zemdir. Kendi soyunu öven kabile mensubunun bunun karşılığı olarak rakip soyu kınaması gerekir. Bu faaliyetin amacı, rakip şahıs veya kabilenin övgüyle karşılanan hasletlerden

⁶⁴ Apak, Adem, “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”, U.Ü.İ.F.D., cilt:10, sayı:1, Bursa 2001, s. 80.

⁶⁵ Hamidullah, Muhammed, İslâm’da Devlet İdaresi, s. 44.

⁶⁶ Apak, Adem, a.g.e., s. 28.

soyutlanıp, korkaklık, cimrilik gibi olumsuz sıfatlarla anılması ve muhatapların toplum nezdinde küçük düşürülmeye çalışılmasıdır.⁶⁷

Araplarda bedevi ve hadarî olmak üzere başlıca iki çeşit hayat tarzı mevcuttu. Hayat şartlarının ve geçim kaynaklarının farklı olmasına rağmen, gerek bedevilerde ve gerekse hadarîlerde sosyal yapının bir tek temeli vardır. O da bağları, gelenekleri ve ahlaki değerleriyle “kabile”dir. Kabile, aynı soydan gelen şahısların oluşturduğu ve fertlerin birbirine kan, nesep yoluyla bağlandıkları topluluktur. Nesep, asabiyetin temelini teşkil ettiği için, ister bedevi olsun ister hadarî olsun her Arap nesebini korumaya özen gösterir. Ve ecdadının adını ezbere bilirdi. Kabile daha çok erkek soyundan gelen akrabalık bağına dayanır fakat dışarıya tamamen kapalı da değildir. Hılף, civar ve velâ yoluyla da akrabalık bağı kurulabilir. Birçok bakımdan halîf, câr ve mevlâ kabilenin üyesi gibi muamele görürdü.⁶⁸

Diğer taraftan kabile hayatının ayrılmaz bir unsuru olarak görülen asabiyetin, din kardeşliği birlikteliğine zarar vereceği düşüncesiyle bu tabiî duygunun Müslüman topluma etkisini en az düzeye indirmeye yönelik adımlar atıldı. Bu adımların ilki asabiyetin esasını oluşturan soy üstünlüğü ve kabilecilik anlayışını reddetmek ve bütün mü'minlerin kardeş olduklarını ilan etmektir. Zira Kur'an'da insanların doğuştan kazanılan bir ayrıcalığa sahip olmadıkları, üstünlüğün sadece ahlaki hassasiyet demek olan takvâda ve kullukta gerçekleşeceği, bunun da ancak kişinin kendi gayretiyle sağlanabileceği hususları açıkça ifade edilmiştir. Hz. Peygamber konuşmalarında sık sık soy üstünlüğü ve asabiyet davası gütmenin İslâm'ın ruhuna aykırı olduğunu açıkça ifade etmiştir. “Asabiyet, bir kişinin kavminin haksız davranışına arka çıkmasıdır.”⁶⁹ “Asabiyet duygusuyla öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken veyahut asabiyet davası güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin ölümü câhiliye ölümüdür.”⁷⁰ Allah Rasûlü üstelik bu uğurda gayret göstermeyi cahiliye davranışı olarak nitelemiştir. “câhiliye davasıyla hak iddia eden

⁶⁷ Apak, Adem, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, s. 21.

⁶⁸ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 35.

⁶⁹ Ebû Dâvud, Edeb 112. Tam da bu noktada Kur'an'ın yakın akrabasının veya kendimizin aleyhine de olsa adaletli olmayı emretmesi de son derece manidardır.

⁷⁰ Müslim, İmâre 57; İbn Mâce, Fiten 7; Nesaî, Tahrim 28.

bizden değildir.”⁷¹ Allah Rasûlü Mekke'nin fethinin ardından İslâm kardeşliğinin ana prensiplerini bir kez daha ortaya koymuş, veda hutbesinde bu gerçeği daha şümullü bir şekilde dile getirmiştir.⁷²

Asabiyetin, toplumu felakete sürükleyip parçalamakla, ayakta tutmak gibi birbirine tamamen zıt fonksiyonları içinde barındırdığı söylenebilir. Bu durumda asabiyet, hem güvenliğin esası, hem de sıkıntı kaynağı olan; onunla birlikte olununca zaman zaman problem çıkararak, ancak onsuz da yapılamayan iki yüzü de keskin bir bıçak etkisi göstermektedir. Bu durumda asabiyeti müspet veya menfî yöne sevk etmek, ondan fayda elde etmek ve bu sayede toplumun güvenliğini sağlamak, yahut onun sebebiyle felakete sürüklenmek gerek fertlerin, gerekse toplumların niyet ve davranışlarına bağlıdır.⁷³

Hiz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra insanlara; “Ey Kureyş topluluğu! Sizin hakkınızda ne yapacağımı düşünüyorsunuz?” diye sorunca onların “Hayır/iyilik” diye karşılık vermeleri ve bunu aralarındaki kan bağına bağlayarak “çünkü sen cömert / kerim bir kardeş ve cömert bir kardeşin oğlusun”⁷⁴ şeklinde açıklamaları, asabiyetin bu dönem insanının zihninde ne derece yer ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Zîra Rasûlullah bir peygamberdir ve insanlara yaptığı tebliğde rahmet sahibidir.⁷⁵ Böyle bir durumda Mekke'lilerin onun peygamberliğini kabul ve tasdik ettiklerini söylemeleri ve bu şekilde affedilmeyi ummaları daha doğal iken, onlar bağışlanmaları konusunda asabiyet bağına öne sürerek, bir anlamda asabiyet düşüncesinin onlar için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadırlar.

Aynı şekilde, Mekkenin fethi esnasında Müslümanların ordusunu gözetlemeye çıkan Ebû Süfyan'ın Hiz. Peygamber'in amcası Hiz. Abbas ile karşılaşarak İslâm karargâhına götürüldüğü sırada Ömer b. Hattâb'ın onu görüp Rasûlullah'ın çadırına kadar takip ederek "Ya Rasûlallah! İşte Ebû Süfyân! Bana izin ver de boynunu

⁷¹ Buhârî, Cenâiz 39.

⁷² Apak, Adem, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, s. 21-22.

⁷³ Apak, Adem, a.g.e., s. 28-29.

⁷⁴ Taberî, Tarih, III/61.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

vurayım!" demesi üzerine, onu korumasına aldığı söyleyen Hz. Abbas'ın "Yavaş ol ey Ömer! Vallahi, eğer Adiyy oğullarından bir adam olsaydı o zaman böyle demezdin"⁷⁶ diyerek Hz. Ömer'e karşı çıkması da; ömürleri boyunca asabiyet anlayışıyla yoğrulmuş zihinlerin bu düşünceden temizlenmelerinin hiç de kolay olmadığını göstermektedir.

Benî Kureyzâ seferinde Hz. Peygamber'in Yahudiler için hüküm vermesi esnasında Evs kabilesinin kalkıp "Ya Rasûlallah! Onlar Hazrec'in değil bizim dostlarımız ve müttetiklerimizdir. Kardeşlerimizin müttetiklerine"⁷⁷ daha önce nasıl davrandığını biliyorsun" diyerek itiraz etmeleri, câhiliye dönemi asabiyet anlayışının ne derece zihinlere işlediğinin bir başka göstergesi olarak karşımıza çıkarken, Hz. Peygamber'in meselenin çözümünde "Ey Evs topluluğu! Sizden birinizin onlar hakkında hüküm vermesine razı olmaz mısınız?" diyerek Sa'd b. Muaz'ı hakem tayin etmesi⁷⁸, onun bazı problemlerin çözümünde asabiyet taassubundan yararlandığını gösteren bir örnektir.

1-3-3- Tebliğ

Arapçada b-l-ğ kök harfleri ve türevleri; ulaşmak, son nokta, bir şeyi hedefe ulaştırmak, talep edilen şeye ulaşmak gibi anlamları ihtiva eder.⁷⁹ İsfehânî بلغ - beleğa kelimesinin Kur'an'daki manalarını şöyle tarif eder:

- a) Amacın en yükseğine erişmek ve en sonuna varmaktır. Bu bir yer, bir zaman ya da belirlenmiş işlerden biri olabilir. "Kadınları boşayıp da bekleme sürelerini doldurdukları zaman..."(Bakara, 2/231)
- b) Yeterlilik demektir; Yüce Allah'ın: "Hiç kuşkusuz bu Kur'an'da Allah'a kulluk edenler için yeterli olacak nitelikte bilgi ve mesaj vardır." (Enbiya, 21/106) ifadesinde olduğu gibi.

⁷⁶ Taberî, Tarih, III/53.

⁷⁷ Benî Kaynuka'ya yapılan muameleyi kastediyor. Hz. Peygamber Kaynuka oğullarının Medine'den çıkıp gitmelerine izin vermişti. Bkz. İbn Hişâm, es-Sîratü'n-Nebeviyye, III/45. Vâkîdî, Meğâzî, s.154.

⁷⁸ İbn Hişâm, es-Sîratü'n-Nebeviyye, III/204. Vâkîdî, Meğâzî, s.357.

⁷⁹ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, 8/420; Fîrûzâbâdî, Kâmûsu'l-Muhît, s. 1007.

- c) Bir haberi bildirmek; “Ey Peygamber, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı duyur. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun” (Maide, 5/67) ayetinde olduğu gibi.⁸⁰

İslâmi literatürde tebliğ, dini tanımayan/bilmeyen insanlara onu ulaştırmak, onun hakkında doğru ve sağlıklı bilgi sahibi olmalarını sağlamak, onu akıl ve idraklerine sunarak onların Müslüman olmaları için gayret göstermek olarak algılanır.⁸¹ Kelime olarak hem sistematik ve organize faaliyetleri, hem de bu faaliyetlerin metodunu ifade eden tebliğ ve davet terimleri birbirinin müteradifi olarak kullanılır ve İslâm mesajının iletilmesini ifade eder.⁸²

Tebliğde üç temel unsurdan söz edebiliriz;

a) Tebliğ eden: Kur'an'a ve indirildiği tarihe bakarsak, tebliğ eden Hz. Peygamber'dir. Diyebiliriz ki “tebliğ” peygamberlerin “rasûl” ve “nebi” olmaları bakımından yerine getirmeleri gereken temel sorumluluktur.

b) Kendisine tebliğ edilenler: Mekkeliler, Tâifliler, Hayber Yahudileri, Medine Yahudileri, Evs ve Hazrec kabileleri ve münafıklar olarak karşımıza çıkar. İndirilen ayetlerin konuları, hedefleri ve indiriliş şartları bir bakıma öncelikli tebliğ edilecek grupların/insanların kimler olduğunu da belirler.

c) Tebliğde üçüncü unsur ise tebliğ edilen şeyler, yani tebliğin konusudur.⁸³ Tebliğin konusu ise; uyarma, Allah'ın birliğini bildirme ve insanların düşünüp öğüt almalarını sağlamadır.⁸⁴

Buna rağmen İslâm'a daveti, sadece Müslüman olmayanları resmen ve zahiren Müslüman olmaya çağırarak yapmak şeklinde anlama doğru değildir. Kişilerin sadece

⁸⁰ İsfahânî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, b-l-ğ, s.87.

⁸¹ Güler, Zekerîya, “Tebliğ Mahiyeti ve Sınırları”, Kutlu Doğum 2003 İslâm'ın Güncel Sunumu, Ankara 2006, s. 15.

⁸² Yavuz, Şevket, “Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi”, Kutlu Doğum 2003 İslâm'ın Güncel Sunumu, Ankara 2006, s. 33.

⁸³ Albayrak, Halis, “Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi”, Kutlu Doğum 2003 İslâm'ın Güncel Sunumu, Ankara 2006, s. 45.

⁸⁴ İbrahim 14/52.

kelime-i şehadet getirerek “Müslüman oldum” demeleriyle davet, o şahıs açısından bitmiş olsaydı ne kadar da kolay olacaktı!... Fakat Kur’an-ı Kerim’de davet, bu şekilde tarif ve tavsif edilmemiştir. Rasûlullah’ın sözleri ve tatbikatı bunun aksine cereyan etmiştir. Nihayet davetle iştigal eden muhterem zevat ve bu konuda eserler veren kıymetli müelliflerimizin hayat ve yaşayışları, görüş ve kanaatleri, bu dar anlayışı cerh etmiştir.

Bugün Müslümanlar arasında ve hatta İslâm aydınlarında yanlış bir anlayış ve hatalı bir kanaat vardır: Müslümanlara yönelik olarak gösterilen İslâmi faaliyetler ve onlara İslâm esaslarına uymak üzere yapılan çağrılar, “davet” olarak kabul edilmemekte, bu tür faaliyetler için tebliğ, irşad, va’z, nasihat gibi tabirlerin kullanılması gerektiği ileri sürülmektedir. Şüphesiz Müslümanlara İslâm’ın sunulması gayreti için bu tabirler kullanılabilir. Yanlış olan, sadece bu tabirlerin kullanılması gerektiği ve davet lafzının yalnızca gayr-ı müslimleri İslâm’a çağırma manasına geldiği şeklindeki anlayıştır.⁸⁵

İslâmi tebliğin mahiyetini şu dört özelliğin oluşturduğu söylenebilir;

- 1-Evrensellik, çünkü bütün insanları kapsar
- 2-Süreklilik, çünkü kesintisiz sürdürülmesi gerekir
- 3-Gerçeklik, çünkü akıl, idrak ve muhakemeye sunulan değerler manzumesi niteliği taşır
- 4-Hürriyet, çünkü ilke olarak baskı ve zorlamaya başvurulmaz, tamamen serbest düşünce ve irade ile gerçekleşir.⁸⁶

Tebliğe muhatap fert ve toplulukların yaşadıkları psikolojik durumlara, içinde buldukları konjönktüre bağlı olarak değişen şartlara ve ortamlara göre tebliğin açık ve gizli aşaması / yönü söz konusudur.⁸⁷ Muhatabın tanınması, doktorun hastasını tanıması derecesinde önemlidir. Tebliğde gözetilen gaye ve hedefe ulaşmak ve muhatabına gerçekten faydalı olmak isteyen bir mübelliğin, yapacağı tebliği bildiği

⁸⁵ Önkal, Ahmet, Rasûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu, s. 29-30.

⁸⁶ Güler, Zekeriya, Hadis Günlüğü, Konya 2011, s. 123.

⁸⁷ Güler, Zekeriya, “Tebliğin Mahiyeti ve Sınırları”, s. 12.

kadar muhatabını da tanıması gerekir. Aksi halde bahis konusu edilen mesele ne derece önemli olursa olsun, hasta görülmeden ve teşhis konulmadan reçete yazılmış demektir. İlkokul öğrencisine yüksek matematik dersi vermenin, dişi ağrıyana trafik kurallarından bahsetmenin anlamı yoktur. Bu sebeple mübelliğin muhatabını bir psikolog gözüyle incelemesi, kime hangi yoldan söz söylemesi gerektiğini ona göre tespit etmesi lazımdır.⁸⁸

Hz. Peygamber ahabını iyi tanıdığı içindir ki “en hayırlı amel hangisidir?” sorusunu, soranın durumuna göre çeşitli şekillerde cevaplandırmıştır. “Sadakanın hangisi üstündür?” diye soran ve fakir bir adam olan Ebû Hureyre’ye “fakir olanın güç ve kuvvetiyle yardımda bulunmasıdır” derken, aynı soruyu soran ve bir kabile reisi olan Sa’d b. Ubâde’ye “su çıkartmaktır” demesi bu konuda gösterilebilecek örneklerdendir. Hz. Aişe “Rasûlullah’ın açık seçik bir konuşması vardı. Dinleyen herkes anlardı” der. Bu söz, onun her sözünü herkes anlardı şeklinde anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber muhatabının durumuna göre uzun, kısa, basit, edebi... bir ifade tarzı seçer, maksadını muhatabının anlayacağı ifade tarzıyla anlatırdı manasınadır.⁸⁹

Hz. Muhammed’in dini tecrübesi ve buna bağlı olarak yakın çevresinden itibaren giderek genişleyen bir karakter arz eden evrensel yönelimli çağrısı, yeni bir ruh ve yepyeni bir manevi ışık içeren kutsal ve orijinal bir tebliğdir.⁹⁰ Bu tebliği gerçekleştirirken Hz. Peygamber’in bir mübelliğ için temel taşı sayılacak ve muhatabın gönlünü fethedecek örnek bir şahsiyete sahip olduğunu ve muhatabın dikkatini bir noktaya toplayabilmek için pek çok ve çeşitli yollara başvurduğunu da hatırlamak gerekir.⁹¹ Bu bağlamda İslâm mübelliği Hz. Peygamber, güler yüzlü, nazik tabiatlı, ince ve hassas ruhlu idi. Katı yürekli, sert ve kırıcı değildi.⁹² Allah’ın onu üstün ahlakla nitelendirmesinin yanında, “şefkat”, “merhamet” ve “yumuşak

⁸⁸ Kazancı, Ahmet Lütfi, “Hz. Peygamber’in Tebliğinin Kalıcı Olması”, s. 134.

⁸⁹ Kazancı, Ahmet Lütfi, “Hz. Peygamber’in Tebliğinin Kalıcı Olması”, s. 135.

⁹⁰ Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, s. 474, İst. 2000.

⁹¹ Kazancı, Ahmet Lütfi, “Hz. Peygamber’in Tebliğinin Kalıcı Olması”, s. 139.

⁹² Eğer öyle olsaydı onun tebliği başarıya ulaşamaz ve etrafındakiler dağılır giderlerdi. Bkz. Âl-i İmrân, 3/159.

kalplilik” gibi başka niteliklerinden söz etmesi de onun, görevini başarıyla yerine getirmesinde bu niteliklerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁹³

Onun tüm bu özelliklerinin yanında içinde yaşadığı toplumun da bazı hususiyetleri onun tebliğinin yanıt bulmasına ve hızla yayılmasına katkı sağlamıştır. Nitekim mevcut toplumsal düzenden canı yanan pek çok insan vardı. Toplumdaki düzensizliği, değerlerin yozlaştığını gören birçok insan zaten mevcut yapıdan memnun değildi ve bu yapıyı değiştirip, kendilerinin de adam yerine konacağı bir toplumsal-dini harekete katılmamaları için ne bir sebep, ne de kaybedecekleri bir şey vardı. Onların aileleri, yakın-uzak akrabaları, arkadaş-dostları, ayrıca kabileler arası iktidar kavgaları işin içine girince toplumda tam bir hareketliliğin başlaması için ortamın müsait olduğu daha kolayca anlaşılabilir.⁹⁴

Hız. Peygamber, Allah’ın kendisine vermiş olduğu risalet görevini en iyi şekilde yerine getirmiş⁹⁵, İslâm tebliğini her yere ve herkese ulaştırmak için adımlar atmış ve bu amaçla çevre devlet başkanları ve kabile reislerine davetçiler göndermiştir.⁹⁶ İslâm davetini kabul etmeyenlerle siyasi münasebetler kurmuş ve İslâm davetinin varlığını koruma ve nüfûz alanını geliştirme yoluna gitmiştir. Ancak bundan da yüz çevirenlere haddini bildirmekten başka çare kalmamıştır ki, işte Rasûlullah’ın yapmak zorunda kaldığı savaşlar, Allah’ın hakimiyetini tesis etmek için vuku’ bulmuştur.⁹⁷

Ruhî-manevî meselelerde olduğu kadar maddî-dünyevî meselelerde de, insanın tek bir Allah’ın iradesine tabi olması şeklinde bir dünya görüşünün yayılması, Hız. Muhammed’in hayatıyla eşanlı ve onun varoluş hikmetinin sine qua non (olmazsa olmaz) sebebidir. O, kendisine bunu gaye edinmişti ve bunun dışında her şey ona ulaşabilmek için yalnızca bir araçtan ibaretti: Bu bir devlet’in kurulması,

⁹³ Akyüz, Niyazi, “İslâm’ın İlk Döneminde Hız. Muhammed’in Tebliğinin Psiko-Sosyal Temelleri”, s. 292. Hız. Peygamber’in belirtilen vasıfları için bkz. Âl-i İmrân, 3/159; Tevbe, 9/128; Enbiyâ, 21/107.

⁹⁴ Akyüz, Niyazi, “İslâm’ın İlk Döneminde Hız. Muhammed’in Tebliğinin Psiko-Sosyal Temelleri”, s. 291.

⁹⁵ Zira tebliğ ve davetten daha güzel ve daha üstün bir görev yoktur. Bkz. Fussilet, 41/33.

⁹⁶ Böylece yüce Allah’ın “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun...” (Mâide, 5/67) emrine göre davranmıştır.

⁹⁷ Sönmez, Abidin, Rasûlullah’ın Diplomatik Münasebetleri ve Sulh Muâhedeleri, s. 296-297.

bağımsız bir topluluğun vücuda getirilmesi, bu topluluğa bir hukukî yapı (şeriat), bir ahlâk anlayışı, farklı bir toplumsal yapı kazandırmak ya da daha farklı bir şey olabilirdi. Hz. Muhammed, sadece bu amacını gerçekleştirmek için yaşıyor ve bu yegâne gayeyi gerçekleştirmek için her şeye katlanıyordu.⁹⁸

Bu bağlamda İslâm tebliği, Rasûlullah'ın hayatında, bi'setinden vefatına kadar dört devre geçirmiştir:

1. Devre: Gizli davet; üç yıl devam etti.
2. Devre: Savaş olmadan yalnızca dil ile açıktan yapılan davet. Bu da hicrete kadar devam etti.
3. Devre: Haddi aşanlar, kötülüğe veya savaşa başvuranlar ile savaşmakla birlikte yapılan açık davet. Bu dönem de, Hudeybiye anlaşmasına kadar sürdü.
4. Devre: Allah'a davet yolunda engel olarak çıkan veya müşriklerden, inkarcılardan ve puta tapanlardan –davet ettikten ve daveti bildirdikten sonra İslâm'a girmekten kaçınan herkesle savaşarak, açıktan yapılan davet. Bu dönem, İslâm'daki cihad hükmünün ve İslâm şeriatının, üzerinde karar kıldığı ve son şeklini aldığı dönemdir.⁹⁹

Bu tasnife rağmen İslâm tebliği ne yapıp edip “İslamlaştırma” gayesi gütmeyiz. Vahyin kurduğu yapı içerisinde, bu ulaştırmadan (tebliğ) sonra, tebliğe muhatap olanların tebliğe müspet karşılık verip vermemeleri tamamen kendi istek ve arzularına bağlı olduğu bir prensip olarak ortaya konur. Proto-model olan İslâm peygamberinin şahsında Müslümanlara yapılan hitapta¹⁰⁰, tebliğ vazifesinin mesajın ulaştırılmasıyla bittiğini ve bundan sonrasının Allah ile kul arasında bir boyut olduğu diğer ayetlerle de desteklenerek hükümleşir.¹⁰¹

Bu manada İslâm'da savaşların gayesi, Müslüman olmayanları zorla dine sokmak değil, aksine İslâm idaresine ve Müslümanlara yönelik düşmanca duygu ve

⁹⁸ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II/1031.

⁹⁹ Bûtî, M. Said Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhu's-Sîre, çev: Ali Nar- Orhan Aktepe, İst. 2005. s. 103.

¹⁰⁰ Mâide, 5/67.

¹⁰¹ Yavuz, Şevket, “Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi”, Kutlu Doğum 2003 İslâm'ın Güncel Sunumu, s.38. Konunun Kur'an'dan bazı örnekleri için bkz. Kehf, 18/29; Müzzemmil, 73/19; Müddessir, 74/55; İnsân, 76/29; Nebe', 78/39; Abese, 80/12.

hareketleri bertaraf etmek, barış için gerekli şartların meydana gelmesini sağlamak, insan hak ve hürriyetlerini garanti altına almak ve neticede İslâmi tebliğin önündeki engelleri ortadan kaldırmaktır.¹⁰²

1-4- CÂHİLİYE DÖNEMİ ASABİYET ANLAYIŞININ ÖNEMLİ TEZAHÜRLERİ

Câhiliye dönemi olarak adlandırılan İslâm öncesi dönemde, bazı güzel hasletlere¹⁰³ sahip olan Arap toplumunda bu güzelliklere sevk eden ana amil başkalarına karşı övünme, şan ve itibar kazanma duygusudur.¹⁰⁴ Araplarda mürüvvet, güzel konuşma, ahde vefa gösterme ve konukseverlik önemli değerlerdir. Onlar misafirlerine ikram etmeyi ve bununla övünmeyi severlerdi. Bu toplumda kendilerine sığınanları himaye etmemek, şerefsizlik sayılırdı. Övülmek, saygı görmek, asalet ve cesaretiyle meşhur olmak, Arapların en büyük idealiydi. Araplar ırz ve namuslarına can, mal ve çocuklarından daha çok önem verirlerdi.¹⁰⁵

Putperestlik etrafında şekillenen dini inanç tezahürleri, toplumsal alanda alabildiğine yaygınlaşmış içki, kumar ve fuhuş ve faiz gibi davranış şekilleri ile kabile asabiyeti, zorbalık, zulüm, haksızlık, adaletten, sulh ve nizamdan yoksunluk, çapulculuk, vahşiyane hareketler, kan davası gibi davranışlar o döneme damgasını vurmuştu.¹⁰⁶ Bütün bu olumsuz davranışlar içerisinden konumuz açısından önem arz eden iki konuya değinmek yerinde olacaktır.

1-4-1- Kabile Üstünlüğü / Neseple Övünme

İslâm öncesi dönem, neseplerle karşılıklı övünme, kibir ve bilgisizlik çağıdır. Karşılıklı övünme ve şairlerin kabilelerini övmesi temelinde, hep başkalarına karşı güçlü ve şerefli görünmek yatar. Onlar sürekli, kendilerini başkalarına büyük

¹⁰² Mahmudov, Elşad, Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları, s. 449.

¹⁰³ Bunlardan biri de verdiği söze sadık kalmaktır. Örneğin Hz. Peygamber Medine'ye hicret ederken Hz. Ebu Bekir'in kiraladığı rehber Abdullah b. Uraykıt kavminin dini üzere olmasına rağmen onlara ihanet etmemiş, Kureyş'in verdiği ödüle tamah ederek verdiği sözden caymamıştır. İbn Kesîr, el-Fusûl fi Sîreti'r-Rasûl, s. 78.

¹⁰⁴ Akyüz, Niyazi, "İslâm'ın İlk Döneminde Hz. Muhammed'in Tebliğinin Psiko-Sosyal Temelleri", s. 277.

¹⁰⁵ Demircan, Adnan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum-Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları"; Câhiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed-Sempozyum Tebliğ ve müzakereleri, s. 59.

¹⁰⁶ Arı, Mehmet Salih, "Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci", s. 175.

göstermek duygusundadırlar.¹⁰⁷ Bundan dolayıdır ki “müfâhare”, yani babalarla, dedelerle, nüfus çokluğu, şeref veya cömertlikle övünme iki kişi arasında düşmanlık ortaya çıkmasına sebep olan hususların en önemlilerinden birisidir.¹⁰⁸

Câhiliye anlayışına göre; bir soydan ve bir ırktan oldukları halde, aynı ırkın bir kabilesinden olan insan, o kabileden olması gözetilerek, diğerinden olana göre, şerefli/kerim ve üstündü. Yani bir yanda hukuk önünde eşitlik yoktu, diğer yanda farklı kabilelere mensup insanlar arasında suçların cezaları değişmekteydi. Kur'an'ın hükm-i câhiliye¹⁰⁹ dediği bu anlayışa göre şahıslar ictimai durumları ve mensup oldukları kabileye göre değer kazanmaktaydılar.¹¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği üzere¹¹¹ atalarla övünmek Araplar açısından son derece önemliydi. Araplar, âdetleri üzerine hac ibadetlerini bitirdikten sonra Mina'da mescid ile dağ arasındaki yerde dururlar, atalarının övgülerini ve özel günlerini anıp hatırlarlardı.¹¹² Fahreddin Râzî'nin verdiği bilgiye göre bir Arap Minâ'da haccını bitirdiğinde “Ey Allah'ım! Şüphesiz ki benim babam çok mal sahibi, son derece kudretli ve çok cesaretli bir adamdı. Bana da ona verdiklerini ver!” diye dua ederdi.¹¹³ Şayet babalarıyla ilgili bu övünmeleri yalan ise dünyada alçalmaya, ahirette ise azaba sebep olur, eğer söyledikleri şeyler doğru ise kişiyi gurura ve kibre sürüklerdi.¹¹⁴ Çünkü o dönemde Araplar, kendilerini bu tür övünme ve böbürlenmelerden alıkoyacak büyük amaçlardan ve önemli uğraşlardan yoksundular. O zaman henüz söz ve çalışma enerjilerini uğruna harcayacakları tüm insanlığa dönük bir misyonları yoktu. Bundan dolayı günlerini bu boş amaçlar

¹⁰⁷ Sarıçık, s. 34.

¹⁰⁸ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 29

¹⁰⁹ Mâide, 5/50. “Onlar hâlâ câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?” Elmalılı ayetin sebebi nüzûlü hakkında şu bilgiyi verir: Rivayete göre bu âyet, Benî Nadîr ve Benî Kureyza Yahudileri arasındaki adam öldürme olayından dolayı Peygamberimizden hüküm talep etmeleri ve Peygamberimiz tarafından musavat (eşitlik) ile hükmedilmesi üzerine Benî Nadîr'in bu eşitlik hükmüne razı olmayarak câhiliye âdeti üzere üstünlük sevdasında bulunmaları sebebiyle nazil olmuştur. Bkz. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942), Hak Dini Kur'an Dili (I-X), Azim dağıtım, İstanbul, III/258.

¹¹⁰ Sarıçık, s. 50.

¹¹¹ Bakara, 2/200.

¹¹² Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, II/132.

¹¹³ Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, 5/199.

¹¹⁴ Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, 5/200.

uğrunda, yani soya dayalı böbürlenmeler ile atalarla övünme yarışlarında harcıyorlardı.¹¹⁵

Câhiliye dönemi neseple/kabileyle övünme anlayışının en önemli sonuçlarından birisi de kadınlara değer vermeme ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömme adetidir. Her ne kadar kız çocuklarını diri diri gömme âdetinin sanılanın aksine Araplar arasında yaygın bir âdet olmadığı ifade edilse de¹¹⁶ netice itibariyle hem kadınların değersiz kabul edilmesi, hem de kız çocuklarıyla ilgili uygulamalar tarihi birer hakikat olarak önümüzde durmaktadır.

Birbiriyle oldukça sıkı ilişkisi olan bu iki davranış şekline Arapları sevk eden saik aynıydı; neseple övünme. Araplar, İslâm'dan önce büyük ölçüde göçebe veya yarı göçebe bir hayat yaşıyorlardı. Yaşadıkları zorlu hayat şartları, geleneklerinin oluşumunda belirleyici bir etkiye sahipti. Ekonomik kaynakların kıtlığı ve bu kaynaklara sahip olmanın zorluğu, beraberinde sık sık mücadele ve çatışmaları getirdiği için kabile içinde erkeğin rolü daha önemliydi. Başka bir kabileyle çatışmaya girildiğinde erkeklerin gösterecekleri başarı, kabilenin şerefini kurtaracaktı. Diğer taraftan kabilenin maruz kalacağı baskınlarda ya da başka kabilelerle meydana gelen savaşlarda ele geçirilen kadınlar, kabile fertlerinin utanç kaynağı olabiliyordu. Bu hayat tarzı, kadınları önemsiz, zaman zaman kendilerinden utanılan, bazen de kabileye yük varlıklar haline getirebiliyordu.¹¹⁷ Bütün bunlardan dolayı Araplar erkek çocuklarıyla övünür; kız çocukları olduğu zaman üzülürlerdi. Konuyla ilgili olarak şu Kur'ani ifade câhiliyenin bu anlayışını gözler önüne sermektedir: “Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde(!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi

¹¹⁵ Seyyid Kutup, Fîzilâli'l-Kur'an, I/245.

¹¹⁶ Demircan, Adnan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti”, İstem yıl:2, sayı:3, 2004, s. 21.

¹¹⁷ İlginç olan kızını başka bir kabilede biriyle evlendirmenin kendisine bir yarar sağlamayacağı anlayışına zıt bir şekilde evliliklerin Araplar arasında akrabalık ilişkileri dolayısıyla ittifak ve dayanışmaya vesile olmasıdır. Bu anlayış; Nesep üstünlüğüne, şan ve şerefine son derece düşkün olan Arapların, kızlarını evlendirdikten sonra onun başına gelebilecek olumsuzluklardan dolayı kendilerine laf gelmesini engellemek amacıyla, kızlarını evlendirdiği aile ile iyi ilişkilerini geliştirip, kurulan ittifakla kızını, daha doğrusu kendi şan ve şereflerini koruma altına almayı düşünmelerinden kaynaklanıyor olabilir.

onu, aşağılanmış olarak yanında mı tutacak, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!”¹¹⁸

Kabile esasına dayalı bir toplumsal yapıya sahip bulunan Araplar, içinde yaşadıkları siyasî ve sosyal şartların doğurduğu asabiyet duygusunun tabii sonucu olarak neseb şecerelerinin korunmasına büyük önem vermişlerdir. Neseb, asabiyetin temelini teşkil ettiği için bedevî olsun hadarî olsun her Arap nesebini korumaya özen gösterir ve atalarının adını ezbere bilirdi.¹¹⁹ Bu sebeple "ensâb" denilen ve kabilelerin soyunu inceleyen müstakil bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. İslâm dini kabile asabiyetine dayalı üstünlük iddialarını yasaklamakla birlikte insanların kendi neseplerini ve mensubu buldukları kabilelerle ilgili hususları bilmelerini normal karşılamış, kabile yapısı sosyal bir gerçeklik olarak görülmüştür. Bu durum aynı zamanda evlilik, miras, diyet ve âkileyle ilgili uygulamalar gibi hususlar açısından da zorunluluk arz etmektedir.¹²⁰

1-4-2- İntikam Duygusu ve Kan Davaları

Arap toplumlunu tanıyabilmek için kabileyi ve kabileciliği iyi anlamak gerekir. Kabilenin toplumsal hayatta sosyal, dini, siyasî, ekonomik ve kültürel alanda ciddi etkileri mevcuttur. Kişi, kabilesi arasında, kabilesinin kimliğiyle yaşar. Kabileler arasında çıkabilecek ihtilafları kabile liderleri, kabileleri adına çözmeye çalışırlardı. İşin içine adam öldürme girmişse, meselenin çözülmesi daha da zorlaşırdı. Bu durumda bazen onlarca yıl devam eden kan davaları meydana gelirdi. Fakat kan davaları, adaleti gerçekleştirmek yerine başka haksızlıkların doğmasına neden olurdu. Kan davalarında mutlaka katilin öldürülmesi gözetilmez, maktulün yerine karşı taraftan onun dengi ya da daha üstün addedilen birisi de öldürülebilirdi. Bu durum, başka adaletsizliklerin meydana gelmesine sebep olan bir kısır döngüye dönüşürdü.¹²¹

¹¹⁸ Nahl 16/58-59.

¹¹⁹ Özeydin, Abdülkerim, “Arap”, DİA III/272.

¹²⁰ Avcı, Casim-Şentürk, Recep, “Kabile”, DİA XXIV/30.

¹²¹ Demircan, “Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları”, s. 54.

Kabile hayatında kan davaları, düzeni sağlayacak merkezi bir gücün bulunmayışı sebebiyle yaygındı. Kan davalarının en büyük sebebi intikam duygusu idi. Arap kabileleri intikam konusunda son derece titiz davranırlardı. Bir adam, başka kabileye mensup birini öldürürse, öldürülenin kabilesi, katilin kabilesinden bir şahsı öldürmeden yahut diyet almak suretiyle barış sağlanmadan huzur bulamazdı.¹²² Câhiliye toplumunda kabilesinden biri öldürülen kimse, kolektif sorumluluk duygusuyla öç alınıncaya kadar kabilesi ile birlikte çarpışırdı. Saldıran gruba aynıyla karşılık vermek kutsal bir görev olarak telakki ediliyordu. Saldırıya uğrayan taraf, intikam alınmadığı sürece zırh çıkarmamaya, başına koku sürmemeye, şarap içmemeye ve eşlerine yaklaşmamaya yemin ederdi.¹²³

Nitekim oğlu, kayınpederi, kayınbiraderi Bedir savaşında öldürülmüş bulunduğundan Ebû Süfyân, bunların intikamını alıncaya kadar, ne hanımına yaklaşacağı, ne saç ve sakalını kestireceğine dair yemin etti. Bundan dolayı da 200 kişinin başında sefere çıktı ve Medine taraflarındaki Urayd denilen yöreye geldi. Yahudi Sellâm b. Mişkem'in yanında bir gece kaldı; ona şarap içirip Müslümanların iç durumlarını öğrendi. Sabah olunca da hurma fidelerini kesti, Ensâr'dan bir sahabîyi ve müttelikini öldürdü. Sonra geri döndü.¹²⁴ Ebû Süfyân böylece intikamını aldığını ve yeminini yerine getirdiğini düşünüyordu. Bunun yanında karısı da, kendi akrabalarını öldürenleri bulup onların ciğerlerini yiyeceğine and içti.¹²⁵ Öyle ki; Bedir'de babasını ve oğlunu öldüren Hz. Hamza'yı öldürmesi için adam tutmuş ve onun şehâdeti üzerine göğsünü yarıp ciğerini sökmüş ve çiğnemeye başlamıştı. Sonrada burnunu, kulaklarını vs. organlarını ipe dizip çelenk yapmak üzere kesip koparmıştı.¹²⁶

Ancak olumlu bir açıdan bakıldığında sosyal hayata hâkim olan anarşiyi, kan gütme adeti bir dereceye kadar sınırlandırıyorlardı.¹²⁷ Araplar, ancak bir kabileye mensup olarak yaşayabilirlerdi. Kabilesinin korumasını reddetmiş ya da kabilesi

¹²² Mevlâna Şiblî, Büyük İslam Tarihi, I/286.

¹²³ Sariçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 38-39.

¹²⁴ İbn Kayyim el-Cevzîyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (v. 751/1350) Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd (I-VI), çev. Şükrü Özen, İst 1988, III/1169.

¹²⁵ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/228.

¹²⁶ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/235.

¹²⁷ Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, s. 27.

tarafından kovulmuş olan birisinin hayatını idame ettirmesi ve onurunu koruyabilmesi mümkün değildi. Bu sebeple insanlar, kabilelerinin kimliğiyle yaşarlardı. Kabile kimliğini korumak, kişinin kendi kimliğini anlamına geliyordu. Kabilenin çıkarı da bireyin çıkarıydı. Kabile kimliği birey üzerinde bir çeşit denetim sağlardı. Zira kişinin yapacağı yanlışın hesabını kabilesi ödemek zorunda kalabilirdi.¹²⁸

Örneğin, İslâm'a ilk giren Müslümanlardan önemli kabilelere mensup bulunanlar kendi kabileleri tarafından az ya da çok güçlülere maruz bırakılmışlardır.¹²⁹ Her ne kadar müşrikler Müslüman olanlara zulmedip işkenceye uğrattıyorsa da bunu her kabile kendi içinde gerçekleştiriyor, kendi kabilesinden Müslüman olanların başkaları tarafından eziyete uğratılmasına izin verilmiyordu.¹³⁰ Çünkü bu toplumda asabiyet anlayışı o derece kuvvetli idi ki, toplumun temellerini sarsacak bir davranış ortaya konsa bile bunun cezası ancak kabile içinde verilir ve başka kabilelerin müdahalesine izin verilmezdi.

Câhiliye Arapları arasında intikam duygusu o derece etkiliydi ki, Müslüman olduktan sonra bile bu duyguyu bastırmak kolay olmamıştı. Nitekim münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'un oğlu Abdullah'ın Hz. Peygamber'in yanına gelerek ona şöyle demesi bunu açıkça ortaya koymaktadır: “Senin, babamı idam ettireceğine dair kararımı öğrendim. Bunu ben yapmak isterim. Emir ver onun başını getireyim. Eğer benim dışımda birine emir verir de o da onu idam eder ve ortalıkta Abdullah b. Übey'i öldüren kişi olarak dolaşırsa, nefsim bana galip gelebilir.”¹³¹

Konumuzla ilgili olarak Taberî'nin naklettiği şu rivayet de hayli ilginçtir. Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber, Mekke'nin kan dökülmeden teslim alınması için ordusunu çeşitli kollara ayırmış ve her bir kolun Mekke'ye bir yönden girmesini emretmişti. Bu kollardan birinin başında bulunan Sa'd b. Ubâde'nin “bu gün haramların helal sayıldığı büyük savaş günüdür” şeklindeki sözlerini işiten bir muhacir Hz. Peygamber'e gelerek durumu haber vermiş ve şöyle demişti: “Ya

¹²⁸ Demircan, “Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları”, s. 54.

¹²⁹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/94.

¹³⁰ İbn Kesîr, el-Bidâye, IV/125.

¹³¹ Taberî, Tarih, II/608.

Rasûlallah! Sa'd b. Ubâde'nin söylediklerini işit. Onun Kureyş'e saldırmasından emin olamayız." Bunun üzerine Rasûlullah Hz. Ali'yi çağırarak, Sa'd'a yetişmesini ve komutayı devralmasını emretti.¹³² Burada Sa'd b. Ubâde'nin sözlerini başka duyan olup olmadığı konusunda bir bilgi verilmiyor. Ancak bu sözleri Hz. Peygamber'e ileten kişinin muhacirlerden olması ve Kureyş konusunda endişelerini dile getirmesi, öncesinde Sa'd'ın intikam duyguları içerisinde –Hz. Peygamber'in aksi yöndeki tüm tedbirlerine rağmen- kan dökülebileceğini imâ etmesi ve nihayetinde Hz. Peygamber'in bu birliğin başına yine bir Kureyş'li olan Hz. Ali'yi görevlendirmesi konumuz açısından oldukça dikkate değerdir.

Câhiliye döneminde insanlar arasında büyük belirsizlikler ve bunlara bağlı olarak da büyük münakaşalar vardı ve bunlar hayatı zorlaştırıyordu. Yapılacak en önemli şey, bu münakaşaları doğuran temel problemleri ortadan kaldırmak, böylece meseleyi kökünden halletmektir. Meselâ kan davalarını örnek alalım. A, B'yi öldürüyordu. B'nin yakınları kâtil olan A'nın kardeşini ya da oğlunu öldürüyorlardı. Bu kez dönüyor bunlar, ötekilerden birini öldürüyorlar ve iş böyle uzayıp gidiyordu, birbirini öldürmenin önü alınamıyordu. Rasûlullah şöyle buyuruyordu: "Bütün kan davaları kaldırılmıştır, hepsi şu ayağımın altındadır. Kaldırdığım ilk kan davası da Rabî'a'nın kan davasıdır".¹³³

İslâm'ın, kabilecilik ile mücadelede kabile övünmesinden sonra ikinci olarak hedef aldığı asabiyet tezahürü intikam düşüncesi, yani kan davaları ve buna dayalı gerçekleşen kabile savaşlarıdır. Hz. Peygamber Arap kabileleri arasında düşmanlık davalarını ortadan kaldırmak için özel gayret sarf etmiş, gerek Mekke'nin fethi, gerekse veda hutbesinde bu hususlara açıkça işarette bulunmuştur.

1-5- ARAP TOPLUMUNDA ASABİYETİ OLUŞTURAN UNSURLAR

İnsanların hayatlarını sürdürebilmeleri, bunun için gerekli olan gıda ve savunma ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ancak toplum halinde yaşamakla mümkündür. Zira insan fert olarak hayatını sürdürmek istediğinde ya kendisinden

¹³² Taberî, Tarih, III/56.

¹³³ Dihlevî, Şeyh Ahmed el-Ma'rûf bi-Şâh Velîyullah (v. 1176/1762), Hucetüllâhî'l-Bâliğa - İslâm Düşünce Rehberi (I-II), çev: Mehmet Erdoğan, Ankara 2003, I/342.

daha güçlü olan vahşi hayvanlar ya da düşmanları tarafından kolayca ortadan kaldırılabilecektir. İbn Haldûn bu konuda şunları söyler: “Birey olarak tek bir insanın gücü, beslenme ihtiyacını karşılama ve yaşamını devam ettirecek maddeleri bulma işinde yetersiz kalır... Aynı şekilde fert, kendisini savunmak için de diğer insanlarla yardımlaşmaya ihtiyaç duyar... Eğer insanlar birbiriyle yardımlaşmasalar, ne hayatını devam ettirmek için beslenme ihtiyacını karşılayabilirler, ne de kendilerini savunabilirler. Gerekli silahlara sahip olmadıkları için hayvanlara yem olurlar ve nesilleri adım adım tükenir. Ama yardımlaşma olduğunda, hem beslenme ihtiyaçlarını hem de kendilerini savunacakları silah ihtiyaçlarını karşılarlar ve böylece hayatlarını devam ettirme ve nesillerini koruma hususunda Allah’ın hikmeti gerçekleşir. Öyleyse insan için böyle bir toplumsal yaşam modeline yönelmesi kaçınılmaz bir zarurettir.¹³⁴ Bu toplumsal modelin oluşmasını ve devamını sağlayan unsurları şöylece sıralamak mümkündür:

1-5-1- Kan Bağı

İlkel toplumlar için akrabalık ilişkileri çok büyük bir önem taşır. Akrabalık (asabe) toplumsal birliğin oluşmasında baş etmektedir. Bireylerin ekonomik ve siyasal işlevlerinin, haklarının ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde, toplumdan göreceği yardımların saptanmasında önem taşımakta; birey ve toplum arasındaki ilişkilerde çerçeveyi oluşturmaktadır.¹³⁵

İslâm öncesi Arap toplumu, çöl hayatının ortaya çıkardığı bir sosyal model olan kabile sistemi üzerine kurulmuştur. Arap coğrafyasında basit aile ile hayat imkânı bulunmadığından küçük aileler bir araya gelmek zorunda kalmışlar, bunu da ancak kan bağına dayalı kabile veya aşiret denilen birlikler meydana getirerek sağlayabilmişlerdir.¹³⁶

Kabile, aynı soydan gelen şahısların oluşturduğu ve fertlerin birbirine kan, nesep yoluyla bağlandıkları topluluktur. Kabile daha çok erkek soyundan gelen akrabalık bağına dayanır fakat dışarıya tamamen kapalı da değildir. Hılf, civar ve

¹³⁴ İbn Haldûn, Mukaddime, I/79-80.

¹³⁵ Bottomore, Toplumbilim, s. 197.

¹³⁶ Apak, Adem, a.g.e., s. 3.

velâ yoluyla da akrabalık bağı kurulabilir. Birçok bakımdan halif, câr ve mevlâ kabilenin üyesi gibi muamele görürdü.¹³⁷ Bireylerin ferdiyetçilikten vazgeçip her şartta kabile için toplanmaları ve kabileleri adına taassupta bulunmalarının temelinde kabile üyelerinin aynı soydan geldiklerine inanmaları kadar, ortak menfaatlerin de önemli payı vardır.¹³⁸ Yani kabile asabiyetini oluşturan ana unsur kan bağı olmakla beraber, bu yapı dışı tamamen kapalı da değildir. Toplumsal yapı ve sosyal ihtiyaçlar ölçüsünde farklı şekillerde de kabile asabiyeti oluşturmak mümkündür.

1-5-2- Evlilik Yoluyla Kurulan Akrabalıklar

Kabileler, kan bağına dayalı bir akrabalık ilişkisi çerçevesinde şekillenseler de sosyal bir kurum olmasının yanı sıra siyasal özelliği de olduğu için canlı bir yapıya sahiptir. Bu açıdan kan bağıının dışında kabileye katılma çeşitli yolları vardır. Kabileler arasında sık sık yaşanan kan davalarından ya da başka sebeplerden dolayı meydana gelen çatışmaların gerektirdiği ittifaklar, akrabalık ilişkileri gibi haklar meydana getirmektedir.¹³⁹

Bu ittifakların en önemli yollarından birisi de evlilikler yoluyla meydana gelen akrabalıklardır. Bu noktada erkek ve kadın arasındaki yaş farkı çok da önemsenmemekte ve o toplumda bu tür farklar normal karşılanmaktadır.¹⁴⁰ Buna göre şerefli ve kerem sahibi bir adam bir koruyucu ve müttefik olmalıdır, yani kendisinin de dayandığı bir takım müttefikler var olmalıdır. Bunu başarması da kendi evlilikleri, kızları ve oğullarının evlilikleriyle kurduğu bağlar sayesinde mümkün olur.¹⁴¹

Bu dönemde evliliklerin bir kısmı, kabile ilişkilerinin geliştirilmesi, ya da kabileler arası sorunların giderilmesini amaçladığı için kabile liderlerinin genç kızlarla evlendikleri de olurdu. Kabileler arası sık sık ortaya çıkan gerginlikleri

¹³⁷ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 35.

¹³⁸ Apak, Adem, a.g.e., s. 26.

¹³⁹ Demircan, "Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları", s. 52.

¹⁴⁰ Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 127.

¹⁴¹ Martin Lings, Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 97.

gidermek amacıyla ihtilafli kişi ya da kabilelerin birbirinden kız almaları, sorunları sıhriyyet yoluyla gidermeye matuf bir uygulama olarak karşımıza çıkar.¹⁴²

Evlilik sebebiyle kurulan bağ, sosyal ve siyasi dayanışma açısından önem taşımaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib, amcası Nevfel'in el koyduğu bir arazisini alamayınca dayıları olan Hazrecoğullarını Medine'den yardıma çağırması; onlar da Mekke'ye giderek araziye Nevfel'den alıp Abdulmuttalib'e vermişlerdir.¹⁴³ Aynı şekilde Hz. Peygamber'i destekledikleri için Hâşimoğullarına müşrikler tarafından uygulanan ambargonun kaldırılmasında da anneleri Hâşimoğullarından olan kişilerin birinci derecede etkisi olmuştu.¹⁴⁴

Bu bağlamda özellikle kabile ileri gelenlerinin yine kendilerine denk birinin kızıyla evlenmesi gerekiyor, aksi bir durum ise bu şerefli! kişi açısından kınanan bir durum olarak algılanıyordu. Öyle ki İslâm dininin onaylamamasına rağmen bu anlayışa Müslümanlar arasında bile rastlanıyordu. Örneğin; Müslümanlardan biri, sosyal sınıf bakımından aşağı olan bir kadınla evlenmişti. Bunun üzerine adamın kardeşi onu azarladı. Olay, adamın evlendiği kadının meziyetleriyle birlikte Hz. Peygamber'e aktarıldı. Hz. Peygamber, kadının kocasıyla yaptığı konuşmasında şöyle dedi: “Sen, (aristokratik sebeple) Hâcib b. Zürâre'nin kızı gibi bir kadınla evlenmediğin için kınanamazsın. Allah, İslâm'ı getirdi ve bütün insanları eşit kıldı. Bir Müslüman böylesi bir evlilikten dolayı kınanamaz.”¹⁴⁵

1-5-3- Anlaşmalılar

Câhiliye döneminde Arap yarımadasının her tarafına dağılmış olan kabileler arasındaki ilişkilerde belli bazı teamüller hâkimdi. Kabileler topraklarından yabancıların izinsiz geçişine müsamaha göstermezdi. Ancak aralarında bir antlaşma

¹⁴² Demircan, Adnan, “Hz. Peygamber'in Çok Kadınla Evliliği Üzerine Bazı Düşünceler”, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, Çorum 2007, s. 17.

¹⁴³ Taberî, II/248-249.

¹⁴⁴ Demircan, Adnan, “Hz. Peygamber'in Çok Kadınla Evliliği Üzerine Bazı Düşünceler”, s. 17.

¹⁴⁵ Kister, M. J., “Mekke Ve Temim”, s.346. Bu konuda Kureyş'in önemli aileleriyle evlenmiş olan Temim'li kadınların listesini veren Kister şunları söylüyor: Burada pek çok sayıda Mekke'nin seçkin ailelerinin çocuklarıyla evlenmiş Temim'li kadınların var olduğu gözükmektedir. Bu da, Kureyş ile Temim arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu evlilikler, kabilesel toplumda Mekke'nin konumunu oldukça önemli boyutta güçlenmesine yardım etmiş olan Temim liderleriyle bağlarını kuvvetlendirmeye yönelik olabilir. Bkz. aynı yer, s. 366.

bulunan kabile mensupları diğer kabile topraklarından rahatça geçebilirdi. Mekke’li tüccarlar ticaret yapabilmek için kabile reisleriyle anlaşmak ve geçiş izni almak zorundaydılar. Can ve mal güvenliği için hükümdarlar, kabile reisleri ve fertleri eman akdi yaparlardı. Eman akdinin mutlaka yazılı olması gerekmiyordu. Emana delâlet eden bir eşya, bir söz veya hareket bunu İfade edebiliyordu. Bir kabilenin İleri geleni kendi kabilesi içinde veya bir başka kabilede herhangi birine eman verebilirdi. Müemmin eman verdiği kişinin can, mal ve namusunun korunmasında sorumluluk taşır, gerektiğinde onu müdafaa ederdi. Araplar buna büyük bir değer verirlerdi.¹⁴⁶

Öyle ki aynı inancı paylaşmasa bile bir Arap, korumasına aldığı kişiyi asla düşmanlarına teslim etmezdi. Şu olay buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Osman b. Maz’ûn müşrik Velîd b. Muğîre’nin himayesindeydi. Müşrik birinin himayesinde olmak Osman’ın çok ağrına gidiyordu. Nihayet dayanamayıp onun himayesinden çıktı. Osman, Velîd’in himayesini niçin reddettiğini soranlara; “Allah’tan başkasına sığınmak istemiyorum” diye yanıt veriyordu. Bu sözü duyan bir müşrik öfkeleni ve kalkıp Osman’ın gözüne bir yumruk vurdu. Durumdan haberdâr olan Velîd “Ey kardeşimin oğlu! Eğer himayemi reddetmeseydin başına bu felaketler gelmezdi” dedi.¹⁴⁷

Araplarda akrabalık, kan bağına dayalı ve erkekler üzerinden devam etmekle birlikte istihak, muâhât ve hilf yoluyla da kabileye katılmak mümkündür. Kabileye kan bağıyla bağlı olmamakla birlikte hür olan bir diğer grup da mevâlidir. Mevâli ismi, farklı yollarla kabileye bağlanan insanlar için kullanılmaktadır. Mevlâlık ilişkisi, Arap toplumunun sosyal yapısından, sık sık ortaya çıkan savaşıardan ve köleliğin mevcudiyetinden doğan bir kurumdur.

Kabilenin mevlâsı olmanın çeşitli yolları vardır. Bunlar hilf (anlaşma) mevlâlığıdır ki bunun sebebi, kabileler arasında yaşanan mücadeledir. Daha güçlü ittifaklara gereksinim duyan kabile ya da kişiler arasında bu akit yapılırdı. Bu

¹⁴⁶ Bozkurt, Nebi, “Eman”, DİA XI/75.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed (630/1233), Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe (I-VIII), thk: Şeyh Ali Muhammed Ma'ûd, Dâr-ı Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, III/590.

yöntemin bir diğer sebebi de ticaret için yol güvenliğinin sağlanmasıdır.¹⁴⁸ Bir diğer çeşit de câr (komşuluk) mevlâlığıdır ki bu zayıf olan birisinin ya da kabilenin güçlü olana sığınmasıdır. Araplar, komşuluk hakkı verdikleri kimseleri korumaya önem verirlerdi. Kabileye mevla olarak bağlanma yollarından birisi de kölenin azat edilmesidir. Köle azat edildiğinde kendisini azat edenin ve kabilesinin mevlâsı sayılır; hem kendisi, hem de onun soyundan gelenler, mevlâ olarak kabilenin kimliğini kullanırlardı.¹⁴⁹

Kan bağı ve anlaşmalar mukaddes kabul edildiği gibi civâr (resmi koruma) hukuku da mukaddes kabul edilir ve bu hukuka riayet edilirdi. Bazen bu hukuka riayet iki yakın akrabanın arasını bile açabilirdi. Nitekim Abdülmuttalib ile Harb b. Ümeyye'nin araları, birincisinin emânı altındaki bir Yahudi'nin Harb b. Ümeyye tarafından öldürülmesi yüzünden açılmıştı. Bazen de nüfuzlu bir şahsın himayesi altında bulunan bir kimsenin hakarete uğraması sonucu birkaç kişi kavgaya tutuşur, bu olay düşmanlığa dönüşür ve neticede iki kabile arasında savaş çıkardı.¹⁵⁰

Hz. Peygamber'de Medine'ye hicretinden sonra buna benzer pek çok dostluk ve eman anlaşması yapmıştır. Bunlardan Eslemlilerle yapılmış olan anlaşma metni şöyledir: Huzâa kabilesinden Eslemler arasında Allah'a inanan, namazlarını kılan, zekatlarını ödeyen, Allah'ın gösterdiği yolda samimiyetle yürüyenler için(dir); Onlar arasından haksız yere saldırıya uğrayanlar uğruna yardıma koşulacaktır. Buna mukabil Rasûlullah sallallahu aleyhi ve selam, kendilerini yardıma çağırdığımda derhal bunu yerine getireceklerdir. Bunların yerlilerine tanınan haklar, aynen göçebeleri içinde geçerlidir ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, hicret etmiş olan Müslümanlarla aynı hükümlere tâbi tutulacaklardır.”

¹⁴⁸ Nitekim bu dönemde Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim tarafından yapılan ve îlâf adı verilen anlaşmalar, Kureyş toplumunun ticari faaliyetlerinin önünü açmış ve tüm Arabistan'da hatta Roma ve Mısır topraklarında rahatça ticaret imkanı sağlamıştır. Hamidullah, Muhammed, “Îlâf”, DİA XXII/63.

¹⁴⁹ Demircan, “Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum-Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları”, s. 54-55.

¹⁵⁰ Sarıçam, İbrahim, Emevî – Hâşimî İlişkileri, s. 26-27.

Huzâa kabilesi konusunda en önemli husus, bunların H.6. yılda akdedilen Hudeybiye sulh anlaşmasına (tüm kabile değil bazı kollar olmak üzere) Müslümanlar safında taraf olmalarıdır.¹⁵¹

Ancak İslâmi dönemde Hz. Peygamber Müslüman olmayanlarla ittifak anlaşması yapmayı yasaklamıştır. Örneğin; Evs kabilesi, Süleymlerle bir ittifak anlaşması akdetmek istemiş; bunun üzerine Rasûlullah şöyle demiştir: “ İslâm’da, (gayrimüslimlerle) akdedilecek (yeni) bir ittifak anlaşması yoktur. Eskilere gelince, İslâm bunlara daha da kuvvet (ve önem) verir.”¹⁵²

Arap toplumunda kabileler arası anlaşmaların yanında bireysel anlaşmalar da söz konusuydu. Bir kişi mensup olduğu kabilede çeşitli sebeplerle ayrılıp bir başka kabileyle anlaşabilir ve zaman içerisinde himayesine girdiği kabilede üst düzey bir konuma gelebilirdi. Bunun en güzel örneklerinden biri Sakîf kabilesinin babası sayılan Kays b. Münebbih’in bu kabileye sığınması ve kabile reisinin kızıyla evlenerek kabileye reis olmasıdır.¹⁵³

1-6- ASABIYETİN KORUNMASI VE DEVAMI AÇISINDAN KABİLE BİREYLERİNİN ROLÜ

Elbette toplumsal yaşam bireylerin ortaya koyduğu tavırların, davranışların ve gerçekleştirdikleri rollerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla her sosyal yapının oluşmasında, o toplumu oluşturan bireylerin icra ettikleri rollerin önemli katkısı ve belirleyici bir fonksiyonu vardır. Bu açıdan câhiliye dönemi Arap toplumsal hayatının ortaya çıkması ve varlığının devamı açısından da bu toplumu oluşturan bireylerin çeşitli sosyal görevleri ve yerine getirmek zorunda oldukları farklı toplumsal roller mevcuttur ve toplumsal yapıda yer alan her bir birey bu rolünü yerine getirdiği müddetçe, içinde yaşanılan sosyal yapı varlığını devam ettirecektir.

¹⁵¹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/454-460.

¹⁵² Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/469.

¹⁵³ Aycan, İrfan, “Sakîf Kabilesi ve Tâif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış”, A.Ü.İ.F.D. cilt.XXXIV, Ankara 1993. s. 210-211.

1-6-1- Kabile Reisi

İslâmi uygulamalar hariç, tarihten günümüze kadar renkleri, dilleri ve dinleri değişik bile olsa bütün insan toplulukları, çeşitli vesile ve vasıflarla reis ittihaz ettikleri insanlara körü körüne bağlanmışlar, hayatın her safhasıyla ilgili olarak, haklı veya haksız, doğru veya yanlış, onlardan sâdır olan her sözü, kesinlikle uyulması gerekli bir emir, vâki olan her davranışı kat'iyetle tâbi olunacak bir örnek telakki etmişlerdir.¹⁵⁴

Câhiliye Arap'ı, kendisine eşit olana değil, sadece kendisinden güçlü olana bağlılık gösterir. Bu nedenle, kabilenin reisi olacak kişide bir takım saygın niteliklerin bulunması gerekir ki, bunların başında zenginlik, cömertlik, hoşgörü, kahramanlık ve söz ustalığı gelmektedir.¹⁵⁵

Siyasi olarak ilkel bir teşkilata sahip olan kabilede reis, eşit hak sahipleri arasından seçilen “seyyid” veya “şeyh” denen kişidir. Şeyh, kabile halk efkârına yol göstermekten çok, buna uygun hareket eder, vazife yükleyemez ve ceza da veremez. Hak ve vecibeler kabile içinde münferit ailelere ait olup, bu hususta dışarıdan bir kimse iddiada bulunamaz. Şeyhin “idarecilik” vazifesi emretmekten çok, hakemlik yapmaktır. Şeyh zorlama kudretine mâlik olmadığı gibi, makam salâhiyeti, hükümdârlık, amme cezası vb. mefhumlar da göçebe Arap toplumunda nefret uyandırır. Şeyh, kabilenin yaşlıları tarafından, “Ehlü'l-Beyt” adıyla tanınan tek bir ailenin âzâsı arasından seçilirdi. Kabile içindeki aile reisleri ve klan temsilcilerinden oluşan bir heyet yani meclis, şeyhe müşavirlik ederdi.¹⁵⁶

Kabile başkanlığı prensip olarak ırsî değildi. Fakat eski başkanın çocukları kabiliyetleriyle temayüz ederse başkanlık onun ailesinde kalmaktaydı. Başkanlığın verasetle intikali durumunda makam, babadan büyük oğula geçerdi. Bazen başkanın, vefatından önce yerine geçecek kimseyi tayin ettiği de olurdu. Vefat eden reisin neslinin kesilmesi veya çocuklarının anlaşamaması durumunda kabile bölünmekten

¹⁵⁴ Önkal, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 407.

¹⁵⁵ Yalar, Mehmet, “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”, s. 86.

¹⁵⁶ Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, s. 27.

korkardı. Bu durumda ölen reisin çocuklarının en ehil olanını veya ona en yakın birisini seçme yoluna giderlerdi. Başkan seçiminde anlaşmazlık meydana gelirse çevre ülkelerin krallarına ya da kâhinlere müracaat edildiği de olurdu.¹⁵⁷ Kabile reislerinin az yetkiye sahip olmalarına rağmen birçok ağır maddi ve manevi sorumluluklar yüklenmelerinin, hatta bu makama gelebilmek için bazen savaşa girişmelerinin gerçek nedeni, Arapların şeref duygusuna aşırı düşkünlükleri idi.¹⁵⁸

Her kabilenin aşireti tarafından seçilmiş bir reisi vardı. Her reisin insanların takdir ettiği hilm, zeka, cesaret, mürüvvet gibi yaratılıştan gelen bazı sıfatları olması gerekirdi. Reisin görevleri az değildi. Zayıflara yardım, kabileye gelen misafirleri ağırlama, aşiret meclisini toplama ve onu idare etme, kavgaları önleyip kabile üyeleri arasındaki ihtilaflarda hakem olma, kabile savaşa katıldığında çoğu kere onun komutanı olma¹⁵⁹ onun görevleri arasındaydı. Genellikle savaş ganimetlerinin dörtte biri reise verilirdi. Ayrıca onun ganimetten bazı şeyleri kendisi için seçme hakkı vardı. Reis işleri yürütmede şahsi kuvveti ve ikna kabiliyetine dayanırdı. Genellikle kabile üyesi reisine saygı gösterir ve emrini kendiliğinden yerine getirirdi.¹⁶⁰

Bir adama kabile liderliği, yani seyyid konumu verildiği zaman kırmızı bir sarıkla taçlandırılırdı; Bu durum şu Arap atasözünün nedenini izah eder: “العمامت تجان العرب” yani “sarık Arab’ın tâcidir.”¹⁶¹

1-6-2- Şâir

Kabile yapılanmasında Arap insanının yegâne hayat güvencesi, genellikle kabilesiyle olan kan birliğine dayalı aidiyet bağından ibarettir. Zaman zaman kabileler arasında bir takım ittifaklar kurulmakla birlikte temelde her kabile, diğer

¹⁵⁷ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 36.

¹⁵⁸ Apak, Adem, a.g.e., s. 5.

¹⁵⁹ Zirâ, Mekke’nin fethinde Ebû Süfyân Mekke’ye dönüp “Ey Kureyş! Bu gelen Muhammed’dir, ona karşı koyamazsınız...” dediğinde karısı Hind onun kavmini korumayan bir reis olduğunu ifade etmiş, “bu alçağı gebertin. Kavminin ne kötü bir koruyucusu” diyerek kabile reisinin kavmini koruması ve kavmiyle beraber onlar için savaşması gerektiğini ortaya koymuştur. Bkz. Kandehevî, Hayatü’s-Sahâbe, I/113.

¹⁶⁰ Ma’rûf, Nâci-Ali, Sâlih Ahmed, Târihu’l-Arap fi’l-Kurûni’l-Vustâ, Matbaatü Vizaratü’t-Terbiye, Bağdat 1964, s. 38.

¹⁶¹ Athamina, Khalil, “İslâm Öncesi Arabistan’da Kabile Kralları”, çev: İsrâfil Balcı-Celal Emanet, O.M.Ü.İ.F.D. sayı: 18-19, Samsun 2005, s. 197.

kabilelerin muhtemel maddi ve mânevi baskıları karşısında kendini savunabilecek güce şiddetle ihtiyaç duymaktadır. İşte bu denli ihtiyaç duyduğu gücün ana unsurlarından biri de, sahip olduğu cömertlik, kahramanlık, fedakârlık, dürüstlük gibi meziyetleri dile getirecek, diğer kabilelerin övünmelerini etkisiz kılacak, böylece sağlayacağı psikolojik etkiyle kendisine itibar kazandıracak olan şiirdir. Bir bakıma şiir, câhiliye toplumu için arşiv, enformasyon ve propaganda işlevi görmektedir. Bu sınırsız misyonundan ötürü kabilenin manevi önderi durumundaki câhiliye şairi, sanatını icra ederken salt objektif ve realist bir sanatsal ürün ortaya koymakla yetinmemekte, aksine sanatını her şeyden önce kendisi için bir övünç, kabilesi için de onur ve güç vesilesi olarak hizmete sunmaktadır. Bu kapsamda karşı tarafa eleştiri okları yöneltilirken şiir hiciv sanatı, kabilesiyle övünürken övünç sanatı, kabilesinin reisini veya bir kahramanını överken de övgü sanatı olarak ortaya çıkmış olmaktadır.¹⁶²

Arap toplumunda kabile değerlerinin başka kabilelere karşı övülmesi her kabile üyesinin tabîî görevidir. Ancak bunu asıl ve en iyi şekilde gerçekleştirenler, soyun şair ve hatipleridir. Şairlerin seçtikleri konuların genelde kabileyi yüceltmek, düşmanları hicvetmek, hasımlara meydan okumak, kabile mensuplarını intikam almaya teşvik etmek, soyun gözünü kırpmadan içine daldığı savaşları aktarmak, savaşta ölenlere mersiyeler söylemek gibi kabile asabiyetiyle ilgili, yahut ondan mülhem davranışlar olduğu görülür.

Kabile övgüsü câhiliye şiirinin en önemli mevzuudur. Övgü esnasında bilhassa sahip olunan nesebin asaletini, soyun şerefini, kabilenin savaşlardaki kahramanlığını, misafire ikramını, zillete başkaldırmasını dile getirmek esastır. Medhin karşılığı ise zemdir. Bu faaliyetin amacı, rakip şahıs veya kabilenin övgüyle karşılanan hasletlerden soyutlanıp, korkaklık, cimrilik gibi olumsuz sıfatlarla anılması ve muhatapların toplum nezdinde küçük düşürülmeye çalışılmasıdır.¹⁶³

¹⁶² Yalar, Mehmet, “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”, s. 85.

¹⁶³ Apak, Adem, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, s. 21.

Araplar birbirine belağat ve fesahat ile iftihar edip övünerek kimi Muallakat-ı Seb'a sahipleri gibi benzersiz kasideler söyleyerek diğer şairlere meydan okurlardı.¹⁶⁴ Araplar şiiri hikmet ve önemli bir ilim olarak görürlerdi. Bir kabileden yetenekli bir şair yetişirse, onu hac mevsimindeki panayırlarına götürürler, burada diğer kabileleri toplarlar ve bu şairin şiirini okurlardı. Bu onlar için bir övünç ve şeref vesilesi olurdu. Araplar şairlerden şiirden başka bir iş beklemezlerdi. Onlar şiirle tartışır, onunla örnek verir, onunla üstünlük iddiasında bulunur, onunla mücadele ederler, onunla övünür ve onunla yererlerdi.¹⁶⁵ Zirâ bu dönemde şair, döneminin kültürel unsurlarını en iyi algılayıp yaşayan ve en yüksek kültürel düzeye sahip olup bu birikimini en yeterli ve etkileyici ifadelerle şiirine yansıtan kişi olarak kabul edilmekteydi.¹⁶⁶

Şiirin başlıca konuları övgü (medh), övünme (fahr), yergi (zem), mersiye söyleme (risâ), kahramanlık (hamase) gibi hususlardı. Şair, mensubu bulunduğu kabilenin kâhini, rehberi, hatibi, sözcüsü ve bilginiydi. Şiiriyle bir şahsın veya bir kabilenin itibarını artırabilirdi; ancak bazen bunun aksi de olurdu. Şairlerin toplumdaki mevki yüksek idi. Şair, kabilesini şiiriyle bir süvarinin savunmasından daha iyi savunurdu. Olayları şiiriyle tescil eder, kabilesine diğer kabilelerin şairleri sataştığı zaman onlara cevap verirdi. Bir kabileden şair çıktığında diğer kabilelerden heyetler onları kutlamaya gelirdi.¹⁶⁷

Câhiliye Arap toplumu şiir ve şairden yararlanırken inanç, hakkaniyet ve ahlak noktasında genellikle ölçsüz ve aykırı bir tutum sergilemiştir. Zira bu toplumda egemen olan anlayışa göre şiir ve şaire biçilen rol, kabileler arası savaşımlardan dolayı, büyük ölçüde hasımlara yönelik yaralayıcı ve yıkıcı hiciv ile dostlara dönük övgü gibi temalarda yoğunlaşmıştır. Bu ise, şairin güçlü bir saldırı ve savunma aracı olarak kullanılmasına yol açmıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Ahmet Cevdet Paşa (v. 1895), Hâtemü'l-Enbiyâ Son Peygamber Hz. Muhammed, sad: Mustafa Kasadar, İst. 2006, s. 56.

¹⁶⁵ Ya'kûbî, Tarih, I/223.

¹⁶⁶ Yalar, Mehmet, "Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış", s. 20.

¹⁶⁷ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 43.

¹⁶⁸ Yalar, Mehmet, "İslâmi Arap şiiri ve Hz. Peygamber", s. 62.

1-6-3- Kabile Mensubu

Kabile asabiyeti, kabile mensuplarını manevi bir çerçeve içinde birleştirip onlara mensubiyet şuurunu ve bağlılık ruhu kazandırır. Yine asabiyet sayesinde kabiledede yaşayan her fert, şahsının bütün bir cemaatten sorumlu olduğu bilincine ulaşır, aynı şekilde bir bütün olarak kabile topluluğu da kendine bağlı fertlerden her birinin sorumluluğunun idraki içinde olur. Asabiyet, kabile üyeleri üzerinde çeşitli şekillerde varlığını ve etkinliğini gösterir.¹⁶⁹

Arap, zihninde her zaman en ön planda bulunan ferdiyetçiliğe rağmen kendine göre kuralları bulunan tutarlı bir sosyal düzen olan kabile bekâsı için gerektiğinde canını vermeye hazırdır. Çünkü kendi yaşamının buna bağlı olduğunun bilincindedir. Zaten asabiyet bağı ile kabileye mensubiyet kazanan fertler, kabile içinde son derece serbest düşünme ve hareket etme hürriyetine sahipken, kabile harici faaliyetleri konusunda –ferdiyetçilik ortadan kalktığı için- özgürlüklerini yitirerek kabile ile özdeş kabul edilmektedir.¹⁷⁰

Kabilelerin bireyleri hürler, mevlalar ve kölelerden oluşmaktadır. Kabilenin esas üyesi olan hürler (seyyid, efendi, köle olmayan), müşterek nesebe sahip olan kimselerdir. Bunlar, eşrâf ve âvâm olmak üzere iki kısma ayrılır. Zenginler, kumandanlar, şairler ve kâhinler diğerlerine göre üstün kabul edilirler. Ancak hak ve yaşayış bakımından ötekilerden farkları yoktur.¹⁷¹

Câhiliye toplumunun kabile esasına dayalı toplumsal yapısı içerisinde en azından insan olarak herkesin eşit kabul edildiği bir anlayış mevcut değildir. Servet, ailece kalabalık olma, ayrıca atalardan devralınan şanslı geçmiş (mecd), hem övünç hem de üstünlük kaynağıdır. Buna mukabil, söz konusu yapıda zayıfların, güçsüzlerin, soyca ünlü olmayan ailelerden gelenlerin, esirlerin kabilelerde nesilden nesile aktarılan şans ve şerefte payları bulunmamaktadır.¹⁷²

¹⁶⁹ Apak, Adem, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, s. 21.

¹⁷⁰ Apak, Adem, “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”, s. 180.

¹⁷¹ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 39.

¹⁷² Özdemir, Mehmet, “Hz. Peygamber’in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlâki Arka Planı”, s. 27.

Köleler asıl itibarıyla asabiyeti oluşturan bir unsur olmamakla birlikte, gerek mensubu olduğu kabilenin her türlü işini yapmak, gerekse savaşlarda yer almak suretiyle kabile yaşamının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Bu açıdan esirler, hürlerin sahip olduğu hukuk ve şereften yoksun olan sınıftır. Bu sınıf, köleler ile cariyelerden meydana gelmektedir. Mekke veya civardaki açık köle pazarlarından satın alınan kimseler ile kabile savaşlarında elde edilen esirler, köleliğin kaynağını oluşturur. Esir tüccarları, Habeşistan'dan ve komşu ülkelerden getirdikleri köle ve cariyeleri panayırlarda satışa çıkarırlar. Tarım, hayvan yetiştiriciliği gibi sırf kas gücüne dayalı hizmetlerde çalışanların yanı sıra savaşlarda istihdam edilen kölelerin hiçbir hakkı yoktur ve ancak efendilerinden izin alarak, yine kendileri gibi bir köleyle evlenebilmektedirler. Toplum, kölelerin cezalarını da hür insanların cezalarının yarısı olarak kararlaştırmıştır.

Diğer taraftan bir köle, sahibinin kendisini bir tür evlâtlığa kabul etmesi ya da azat etmesi yoluyla onun mevlâsı olabilir. Cahiliye âdetine göre bir adam, istediği bir yabancıyı kendi nesebine katabilir ve onu kendi aile efrâdından sayabilir. Bu şekilde bir yabancıyı nesebe katmaya “istihak” denir. Aileye katılan kimse hür ise, “daiy” adını alır, köle veya esir ise, nesebine katıldığı adamın “mevlâ”sı olur. Mevâli sınıfı efendilerine mirasçı olabildikleri için kölelerden bir gömlek daha üstündür. Özellikle kölelerin sosyal hareketlilik yoluyla sınıf değiştirme imkânları hiç yoktur. Onlar, efendilerinin mülküdür ve efendilerine itaat edip çalıştıkları sürece yemek yemeye hakları vardır.¹⁷³

¹⁷³ Kurt, Abdurrahman, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumu”, s. 112.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM DİNİ VE ASABİYET

İslâm dini, sadece inanç ve ibadetler boyutuyla insanların vicdanlarına hitap eden bir din olmadığı için ortaya çıktığı toplumsal yapının işleyişine karşı sessiz kalmamış, bu yapı içerisinde yanlış olarak gördüğü davranış şekillerini ortadan kaldırmaya/düzeltemeye çalışmıştır. Bunu gerçekleştirirken de tamamen kendisine ait ve eskisiyle tüm bağlarını koparmış bir toplumsal yapıdan ziyade, doğru davranışların devam ettiği, yanlış davranış ve düşüncelerin ise doğrusuyla değiştirildiği bir yapı ortaya koymaya özen göstermiştir. Dolayısıyla İslâm'ın bu ıslah edici yöntemi, câhiliye toplumunun en önemli düşünce ve davranış şekillerinden olan asabiyet anlayışı karşısındaki tutumunda da kendini açıkça ortaya koymuştur.

İslâm dini, sıla-i rahim uygulamasıyla akrabalık ilişkilerinin sürdürülmesini ısrarla teşvik ederken, kişinin sırf mensup olduğu soy dolayısıyla üstün kabul edilmesini de şiddetle reddetmiştir. Bundan dolayı bu bölümde İslâm dininin çok ince fakat çok kesin bir şekilde ortaya koyduğu akrabalarla ilişkiler ve asabiyet ayrımı ele alınacak, ayrıca Hz. Peygamber'in asabiyet anlayışını ortadan kaldırmak için yaptığı çalışmalara temas edilecektir.

2-1- İSLÂM ASABİYET İLİŞKİSİ

İlahi ölçüde kişilerin üstünlüğünü “takvâ”da gören İslâm dini, miras yoluyla devralınan nesebi özellikler sebebiyle üstünlük anlayışını gerek Kur'an ve gerekse Hz. Peygamber'in diliyle her fırsatta reddetmiştir. Ancak bu red, ölçüsüz ve toptan değil, aksine belli kurallar ve ölçüler çerçevesinde yapılmıştır. Bu bağlamda başta anne-baba ile ilişkiler olmak üzere akrabalar ve hatta komşularla ilişkileri emir ve teşvik eden İslâm, Allah'a itaat, adalet vb. ölçülerle çerçeveyi belirlerken, zulme yardım konusunda yakın akrabaların desteklenmemesi, neseple övünülmemesi, kan davalarından kaçınılması gibi hususlarla da asabiyet tezahürü olan davranışları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu açıdan İslâm dini ile asabiyet ilişkisini; akrabalık ilişkileri ve asabiyet bağlamında değerlendirmek uygun olacaktır.

2-1-1- İslâm'ın Akrabalık İlişkilerine Bakışı

“Doğum, evlilik ya da evlatlık akdiyle gerçekleşen insanlar arası ilişki” olarak tarif edilen akrabalık, hısımlık yoluyla olabileceği gibi akid (sözleşme) yoluyla da olabilir. Hısımlıkta aynı soydan gelmek ve kan bağıyla birbirine bağlı olmak zorunluysen sözleşmeden doğan akrabalık hukuki olarak evlatlık alınan kişinin evlat edinen kişiyle olan ilişkisini dile getirir. En geniş anlamda, ortak bir atayı paylaşan ya da biri diğerinden türeyen iki insan birbiriyle akraba kabul edilir. Akrabalık ilişkileri evlilik yoluyla gerçekleşirse buna bağlılık yoluyla akrabalık adı verilir. Bağlılık ile akrabalık birbiri ile çok yakından ilişkili olduğu için akrabalık genellikle bağlılığı da içerecek şekilde kullanılır. Arapça'da “akrabalık” mânâsına isim olarak kullanılan karâbe, kurbe veya kurbâ masdarlarıyla yapılan zü'l-karâbe, zü'l-kurbâ (çoğulu zevü'l-kurbâ) vb. terkipler de “Akraba” mânâsına gelmekte olup Kur'an-ı Kerim'de akrabayı ifade etmek üzere daha çok zü'l-kurbâ, ülü'l-kurbâ ve el-akrabün gibi tabirler zikredilmektedir. Bunun gibi, nesebe dayalı kan hısımlığını ifade eden rahm, rihm veya rahim (çoğulu erhâm) kelimeleriyle yapılan ülü'l-erhâm, zevü'l-erhâm (tekili zü'r-rahîm) terkipleri de “akraba” manasındır.¹⁷⁴

Akrabalık ilişkilerini yakınlık-uzaklık açısından kategorize edersek, kişinin en yakın akrabası olarak anne ve babası karşımıza çıkar. Anne ve baba kişinin dünyaya gelmesinde baş rolü oynadıkları gibi, onun hayatının devamını sağlamada da en etkin aktörlerdir. Evlatlarının gerek maddi ve gerekse manevi ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle onun büyümesini ve tek başına hayatını idame ettirecek konuma gelmesini sağlayanlar onlardır. Hatta çoğu kere, başka bir canlıda örneğine rastlanmayan bir şekilde, ömürlerinin sonuna kadar yavrularının dertlerine ortak olarak onların mutluluğu için çabalamaktadırlar. İşte bundan dolayı İslâm dini, anne ve babaya saygı gösterilmesi ve onları kıracak, incitecek, üzecek davranışlardan sakınılması hususunda insanları uyarmaktadır: “Rabb'in, yalnız kendisine tapmanızı ve anaya babaya, iyilik etmenizi (ihsanı) emretti. İkisinden birisi, yahut her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşır (ihtiyarlık zamanlarında senin yanında kalırlar)sa sakın onlara “Öf!” deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle. Onlara acımadan

¹⁷⁴ Akyüz, Vecdi, “Akraba”, DİA II/285.

dolayı, merhamet kanadını indir, (onlara karşı alçak gönüllü ol) ve: Ey (her varlığı terbiye edip yetiştiren) Rabb'im! Bunlar, beni küçükken nasıl (acıyıp) yetiştirdilerse sen de bunlara (öyle) acı! de.”¹⁷⁵

Bu ayetle birlikte, konuyla ilgili diğer ayetleri¹⁷⁶ de değerlendirdiğimizde Allah'ın kendisine kulluktan sonra, anne-babaya iyilik etmeyi emretmesi oldukça dikkat çekicidir. Bunun sebebi, insanın yaratılışının hakiki sebebinin Allah, zâhirî sebebinin ise anne-baba olmasıdır. Bu yüzden öncelikle hakiki sebebin yüceltilmesi emredilmiş, daha sonra da zâhirî sebebe saygı duyulması vurgulanmıştır. Ayrıca, Allah nimetlerini karşılıksız verdiği gibi ana baba da çocuklarının ihtiyaçlarını hiçbir karşılık beklemeden seve seve yerine getirir. Bu da onların her türlü saygıyı ve iyiliği hak etmelerinin sebebidir.¹⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'de ayrıca, çocukların ana-babalarına iyilik etmeleri yanında ana babanın da çocuklara iyi davranmaları, onlara haksızlık etmemeleri emredilerek¹⁷⁸ anne-baba ile çocuklar arası iyi ilişkilerin karşılıklı oluşuna da işaret edilmiştir.

Hız. Peygamber de pek çok hadisinde anne-babaya iyilik etmek gerektiğini açıkça beyan etmiştir: Ebû Hureyre'nin rivayetine göre:

“Bir adam Allah'ın elçisine geldi: “Yâ Rasûlallah” dedi, “kendisiyle beraber bulunmama, güzel geçinmeme, güzel bakmama en lâıyk olan kimdir?” Allah'ın elçisi: “Annendir” dedi. “Sonra kim yâ Rasûlallah” dedi. Allah'ın elçisi yine: “Annen” dedi. “Sonra kim yâ Rasûlallah” dedi. Allah'ın elçisi yine: “Annen” dedi. “Sonra kim yâ Rasûlallah” dedi. “Sonra baban” buyurdu.¹⁷⁹

Bir sahâbi de: “Yâ Rasûlallah, kime iyilik edeyim?” diye sormuş. Allah'ın elçisi: “Annene, sonra annene, sonra annene; sonra babana, sonra derece derece yakın olanlara” buyurmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁵ İsrâ, 17/23-24.

¹⁷⁶ Lokmân, 31/14; Nisâ 4/36; Ahkâf 46/15.

¹⁷⁷ Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, XX/186.

¹⁷⁸ En'âm, 6/151; İsrâ, 17/31.

¹⁷⁹ Buhârî, Edeb 2, Müslim, Birr 1.

¹⁸⁰ Ebû Dâvûd, Süleyman es-Sicistânî (v. 275/889), Sünen, İst. 1981, Edeb 120.

Hız. Peygamber bir gün üç defa: “Burnu yerde sürünsün!” demiş.

“Kimin yâ Rasûlallah?” diye sormuşlar, “İhtiyar ana babasından birisi, yahut her ikisi yanında bulunduğu halde onların rızâsını kazanarak cennete giremeyen kimsenin!” buyurmuştur.¹⁸¹

Şüphesiz, cenneti anaların ayakları altında gören, babayı da cennetin kapısına benzeten bir Peygamber’in: “Allah'ın rızâsı, ana babanın rızâsında; Allah'ın gazâbı da, ana babanın kızmasındadır”¹⁸², “ Ana-babasına lanet edenlere, Allah da lanet eder”¹⁸³, “Hiçbir evlât, babasının hakkını, bir istisnâ durumu dışında ödeyemez. O durum da şudur: Babasını köle olarak bulur, satın alır ve âzâd eder”¹⁸⁴, “Hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha iyi bir şey bağışlayamaz”¹⁸⁵ deyişini anlamlandırmak hiç de zor olmasa gerektir.

Bunun yanında, ana-babaya iyilik, aynen tevhit inancında olduğu gibi sadece Hız. Muhammed ümmetine değil, bütün ilahi dinlerin müntesiplerine emredilen bir husustur. “Biz İsrâiloğullarından şöyle söz almıştık: “Allah 'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin!”¹⁸⁶ ayeti bunu açıkça ortaya koyarken, Hız. İbrahim'in “ Ey Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana babamı ve inananları bağışla”¹⁸⁷ diye dua etmesi, aynı şekilde putperest babasına karşı konuşmasına "babacığım" hitabıyla başlayıp bu ifadelerini sürekli her cümlede tekrarlaması¹⁸⁸ Kur'an'ın bu husustaki tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anlaşıldığı üzere İslâm dini, anne-baba hakkına son derece önem vermiş, onlara karşı yapılacak en küçük bir saygısızlığı bile hoş karşılamamıştır. Aynı zamanda, ebeveyne de çocuklarına karşı görevler yüklemiş, bu sayede toplumsal hayatın en küçük birimi olan ailenin sağlıklı bir şekilde devamını sağlayarak, aslında

¹⁸¹ Müslim, Birr 8.

¹⁸² Tirmizi, Birr 3.

¹⁸³ Müslim, Edâhî 44.

¹⁸⁴ Müslim, Itk 25; Ebû Dâvud, Edeb 129.

¹⁸⁵ Tirmîzî, Birr 33.

¹⁸⁶ Bakarâ, 2/83.

¹⁸⁷ İbrahim, 14/41.

¹⁸⁸ Meryem, 19/42-45.

toplumun devamını garanti etmeyi hedeflemiştir. İslâm'ın anne-baba hakkı hususundaki tek ölçüsü ise, Allah'a itaat ve O'nun yolundan sapmamaktır. “Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim”¹⁸⁹ ayeti bu tavra işaret ederken, “Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir”¹⁹⁰ ayeti, kâfir bir babayı, küfrü imana tercih ediyorsa, velî (dost) edinmenin yasaklığını, “Kendilerine, ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiği zaman, ‘Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız’ derler. Şeytan, kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?”¹⁹¹ ayeti de, kişinin babası bile olsa, eğer Allah’tan başkasına çağırıyorsa, ona tâbi olmamasının gerekliliğine işaret etmektedir.

Çünkü, Kur’an’ın ifadesine göre, hesap gününde ne çocuk babasına, ne de baba çocuğuna hiçbir fayda sağlayamayacaktır: “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah’ın va’di gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın.”¹⁹²

Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in hadislerinde, anne-babayla ilişkilerin nasıl düzenleneceğinin yanında, diğer akrabalarla olan ilişkilere de işaret edilmektedir. Bu çerçevede akrabalık bağlarının karşılıklı ziyaret, haberleşme, maddî ve manevî yardımlaşma gibi çeşitli yollarla korunması ve güçlendirilmesi üzerinde hassasiyetle durulur. “...Adımı kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin

¹⁸⁹ Ankebût, 29/8; Lokman, 31/15.

¹⁹⁰ Tevbe, 9/23-24; Mücâdele, 58/22.

¹⁹¹ Lokmân, 31/21. Benzer ifadeler için bkz. Bakara, 2/170; Mümtehine, 60/3.

¹⁹² Lokmân, 31/33.

üzerinizde gözetleyicidir.”¹⁹³ Akrabalar arasındaki bu ilişkiye dinî-ahlâkî bir tabir olarak sıla-i rahim denir.¹⁹⁴

Sıla-i rahîm; iyi ve kötü günlerinde yanlarında olmak, ziyaret etmek, hal ve hatırlarını sormak, maddî ve manevî yardımda bulunmak, haklarına riayet etmek, dargın durmamak, kötölememek ve zulmetmemek suretiyle gerçekleşir. Yakınlık arası ilişkilerin olumlu seyrinde, aile içi ve aileler arası huzurun devamında sıla-i rahim görevini ifâ etmenin büyük etkisi vardır. Bu görev ihmal edildiği zaman ilişkiler kopar, akrabalıklar unutulur.¹⁹⁵ Dolayısıyla, İslâm’ın sıla-i rahim uygulamasını gündeme getirmesinde amaç, soyun üstün tutulması düşüncesi değil, toplum düzeninin sağlanması ve sosyal yardımlaşma duygusunun geliştirilmesidir.¹⁹⁶

Hz. Peygamber: “Kimin, ömrünün uzatılması veya günahlarının silinmesi hoşuna giderse sıla-i rahîme devam etsin”¹⁹⁷ buyururken, akrabalık ilişkilerinin önemine vurgu yapmış, kişinin akrabalık gereği ortaya çıkan sorumluluklarını yerine getirmesinin işlemiş olduğu günahların bağışlanmasına sebep olacağını bildirmiştir. “Rahim, Allah’ın rahmetinin eserlerindedir. Kim bu bağı korursa, Allah ona merhamet eder. Kim onu koparırsa, Allah da ondan ihsan ve rahmetini keser”¹⁹⁸ derken, sıla-i rahimin Allah’ın ihsan ve merhametini celbeden önemli bir davranış olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Nitekim Hz. Peygamber, siyasi uygulamalarında da bu konuya özel bir önem vermiştir. Örneğin Yemen’e vali ve zekat memuru olarak gönderdiği Muâz b. Cebel’e verdiği mektubunda ona şu tavsiyede bulunmuştur: “Ey Muâz! Sana Yüce Allah’tan sakınmayı, doğru sözlü olmayı, ahde vefa göstermeyi, hıyaneti bırakmayı, emaneti yerine getirmeyi, akrabayı gözetmeyi (sıla-i rahim), iyi komşuluğu ve Kur’an okumayı salık veririm. Ey Muâz, yalancıyı doğrulamaktan, doğru söyleyeni yalancı kabul etmekten, zalime yardımdan, akrabayla ilişkiyi koparmaktan, musibete

¹⁹³ Nisâ, 4/1.

¹⁹⁴ Akyüz, Vecdi, “Akraba”, DİA II/285.

¹⁹⁵ Karagöz, İsmail, Günahlar Tevbe ve İstiğfâr, Ankara 2008, s. 123.

¹⁹⁶ Apak, Adem, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, s. 22.

¹⁹⁷ Buhârî, Edeb 12.

¹⁹⁸ Buhârî, Edeb 13.

uğrayanla alay etmekten sakın.”¹⁹⁹

“Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir”²⁰⁰, “Muhakkak ki Allah, adâleti, ihsanı/iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”²⁰¹, “Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma”²⁰², “Öyle ise akrabaya, yoksula, ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”²⁰³ gibi ayetler de akrabaya yardım etmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Öyle ki, İslâm hukuku açısından ihtiyaç sahibi olan ve çalışmaya güç yetiremeyen akrabanın nafakasının, yakınlık durumuna göre imkânı olan akrabaları tarafından karşılanması gerektiği belirtilmiştir.²⁰⁴

Sıla-i rahîmin önemini davet açısından değerlendiren Ahmet Önkal bu konuda şunları söylemektedir: “ Davetçi, kendisine muhalif olsalar, İslâm’dan tamamen uzakta bulunsalar bile akrabaları ile alâka ve irtibatını kat’iyetle kesmeyecek, her vesile ile ziyaretlerine gidecek, mesele ve problemleri ile meşgul olacak ve onlarla münasebetini normal ölçüler içerisinde devam ettirecektir. Zira ancak böyle yapıldığı takdirde onlarla yakınlık sağlayabilir, anlaşabilir; kendini, fikrini ve inancını tanıtarak kabul ettirme imkânı bulabilir. Ama bütün bağlarını haklı veya haksız bir takım sebep ve bahaneler bularak koparıp atanlar, akrabalarını davetin dışına itmiş demektir. Bu sebeple İslâm, akrabalarla münasebete gerçekten büyük önem vermiş, “sıla-i rahîm” olarak ifade edilen hısımları ziyaret ve onlarla hemhâl olma üzerinde ısrarla durmuştur. Alenî davetine yakın akrabasını inzâr ile başlayan Peygamber efendimiz, ilk inzârından hemen sonra “her şeye rağmen akrabalık bağlarına riayet edeceğini” ifade ederek tatbikatıyla da bu konuda en güzel örneği vermiş, Müslümanları sıla-i rahîmde bulunmaya teşvik etmiş, biraz dikkatsizlikte bulunanlara

¹⁹⁹ Hamidullah, el-Vesâiku’s-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri, s. 234.

²⁰⁰ Bakara, 2/215.

²⁰¹ Nahl, 16/90.

²⁰² İsrâ, 17/26.

²⁰³ Rûm, 30/38.

²⁰⁴ Muhammed, Muhyiddin Abdülhamid, el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye fi’ş-Şeriatil-İslâmiyye, s. 210-219.

karşı ağır bir lisan kullanmıştır. O, “akrabasını ziyaret edip gözetmeyen, cennet’e giremez” buyurur.²⁰⁵

Bununla birlikte, akrabalarla ilişkiler açısından ölçü; Allah ve Rasûlünü sevmek, onlara karşı takınılan düşmanca tavır ve tutumlar karşısında yakın akrabamız bile olsalar, bu tavrı gösterenlere sevgi beslememek olarak bildirilmiştir. “Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy soplaları olsalar bile, Allah’a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin...”²⁰⁶, “Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir.”²⁰⁷ mealindeki ayetler bu durumu ifade etmektedir.

Şüphesiz davetçinin yakın çevresi, hısım ve akrabaları ile irtibatını koparmaması ve ilişkilerini iyi bir şekilde düzenlemesinin temel gayesi, onlara İslâm mesajını götürebilmektir. Bu bakımdan alâkayı kesmeme ve sıla-i rahim adına akrabaların ve hatta ana-babanın gayr-i İslâmi düşünüş ve yaşayışlarını kabul etme, İslâm’la bağdaşmayan istek ve icraatlarına boyun eğme asla tasvip ve tavsiye edilemez. Böyle durumlarda kırıncı olmadan ve usûlü içerisinde gayr-i İslâmi her türlü tavır ve hareketten kaçınılmalıdır.²⁰⁸

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²⁰⁹, “...konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun...”²¹⁰ mealindeki ayetlerde ise; sırf yakın akrabalık bağlarından dolayı kimseye haksızlık yapmamanın, akrabaların

²⁰⁵ Önkâl, Ahmet, Rasûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu, s. 401.

²⁰⁶ Mücâdele, 58/22.

²⁰⁷ Tevbe, 9/23.

²⁰⁸ Önkâl, Ahmet, Rasûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu, s. 40

²⁰⁹ Nisâ, 4/135.

²¹⁰ En’âm, 6/152.

aleyhine bile olsa adaletle davranmanın gerekliliği açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Bu manada, kişinin genelde tüm insanlara karşı, özeldede akraba çevresine karşı adaletle davranması, yani; her türlü aşırılıktan kaçınarak hayatının her alanında hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun davranması zorunluluktur. Anne-babası, kardeşleri ve diğer akrabaları onun bu davranışını engellememeli, onların aleyhine bile olsa gerektiğinde âdil davranabilmelidir. Hz. Peygamber, “bir kimsenin kavmini sevmesi asabiye midir?” sorusuna, asabiye; kişinin ailesine, akrabalarına, kavmine ve kabilesine âdil davranmaması, onların işledikleri zulümde onlardan taraf olması olduğunu ifade ederek şöyle buyurmaktadır: “hayır, fakat asabiye; kişinin zulümde kendi kavmine yardım etmesidir.”²¹¹

Temel görevlerinden birinin de Müslümanlara örneklik olduğu Hz. Peygamber’in de hayatı boyunca, nesebi yakınlarına, akrabalık hukukundan ayrı bir imtiyaz tanıdığı vâki değildir. İslâm toplumu ile ilgili herhangi bir meselede, onların sair Müslümanlardan farklı bir yanları yoktur. Yani, peygamberlik makamı akrabaya herhangi bir üstünlük sağlıyor değildir. Mahzumoğullarından hırsızlık yapan bir kadınla ilgili “kızım Fâtıma dahi bunu yapsa, ona da bu cezayı uygulardım” rivayeti bunu açıkça ortaya koymaktadır.²¹²

Hiç şüphesiz kişinin aralarında akrabalık bağları bulunan kimseleri sevmesi, anne baba, kardeş ve diğer akrabalarla iyi ilişkiler içerisinde bulunması son derece doğal ve İslâm’ın arzu ettiği bir davranıştır. Ancak bu davranış içinde olan insanın dikkat edeceği ölçü, Allah ve Rasûlünün sevgisi ile adalet olmalıdır. Zira ancak bu şekilde Kur’an’ın: “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor...”²¹³, “De ki: “Rabbim adaleti emretti..”²¹⁴, “ve şöyle de: “Ben, Allah’ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum”²¹⁵ beyanlarına uygun bir

²¹¹ İbn Mâce, Fiten 7.

²¹² Hatiboğlu, M. Said, “Hilafetin Kureyşliliği”, s. 139.

²¹³ Nisâ, 4/58.

²¹⁴ A’râf, 7/29.

²¹⁵ Şûrâ, 42/15.

davranış sergilemiş olur. Bunun aksine olarak, anne-baba, akraba, kavim ve kabileye karşı duyduğu sevgisi, Allah ve Râsûlünün sevgisinin önüne geçer ve bu sevgiden dolayı adalet ilkesini uygulamazsa, bu kişiyi acıklı bir azap beklemektedir.²¹⁶ Bu durumda da en yakınları bile olsa hiç kimsenin ona bir faydası dokunmayacaktır. “Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırdığı kimse yakını da olsa..”²¹⁷ ayeti bu gerçeği ortaya koymaktadır.

İslâm akrabalık ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini hem Kur’an hem de sünnet aracılığıyla insanlara açıkça beyan etmiştir. Bu çerçevede akrabalık ilişkilerinin kesilmemesinin gerekliliği sırf nesep bağına korumaya değil, aksine akrabalara da İslâm davetini ulaştırmaya ve böylece onları korumaya dayandırılırken, Allah’a Rasûlüne inanmayan akrabalarla ilişkilerde dikkatli olunmasının gerekliliği de hassas bir şekilde ifade edilmektedir. Herhalde Kur’an’ın; “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun”²¹⁸ ve “Akraba bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra (Allah'a) ortak koşanlar için mağfiret dilemek; ne peygamberin, ne de inananların yapacağı bir iş değildir”²¹⁹ ayetleri bu hususu ortaya koymak için yeterlidir.

2-1-2- İslâm’ın Asabiyete Bakışı

Ülkeleri, renkleri, dilleri, ırkları ve cinsiyetleri ne olursa olsun bütün insanları yaratan, yaşatan ve rızık veren Allah’tır. İnsanların dillerinin, cinsiyetlerinin ve renklerinin farklı olması Allah’ın varlığının ve kudretinin bir delilidir. Bu husus Kur’an’da açıkça beyan edilmektedir: “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.” Dolayısıyla farklı bir dili konuşmak, farklı bir renge ve farklı bir cinsiyete sahip olmak bir ayrıcalık olmadığı gibi bir üstünlük vasıtası da olamaz. Üstünlük, renkte, ırkta ve cinsiyette değil, iyi bir insan, iyi bir Müslüman olabilmektedir. Her insan, içinde yaşadığı toplumda aynı ırk

²¹⁶ Âl-i İmrân, 3/21.

²¹⁷ Fâtır, 35/18.

²¹⁸ Tahrîm, 66/6.

²¹⁹ Tevbe, 9/113.

ve aynı dili konuştuğu insanlar ile daha çok ünsiyet eder, anlaşır ve uyum sağlar. Bu doğal bir durumdur. Ancak bu, bir başka ırka üstünlük vasıtası yapılamaz.²²⁰

Soyun bir erdemi, ayrıcalığı ve üstünlüğü olduğuna inananlar her zaman olmuştur. Buna göre, bir soydaki üstün nitelikler ve erdemler kan veya genler aracılığıyla babadan oğula geçer, kuşaktan kuşağa intikal eder. Söz konusu nitelikler ve erdemler kazanılmış değildir. Bunlara miras yoluyla ve tabii bir şekilde sahip olunmuştur. Onun için insanlar soylarıyla öğünür ve “falanın oğlu, falan soydan...” denir. İnsanlar başlangıçtan itibaren soylarına yakınlık hissetmişler, ona saygı duymuşlar, onu yüceltmişler, hatta bazen kutsallaştırmışlardır.

İnsanların bedenle ilgili özelliklerini ve niteliklerini babalarından, annelerinden ve atalarından aldıkları bir gerçektir. Acaba ahlaki özellikler ve nitelikler de böyledir? Eğer öyle ise insanların iyi ahlaka sahip olmaları veya olmamaları onların akılları, fikirleri ve iradeleri dışında kalır. Bu da sorumluluk kavramıyla bağdaşmaz. Oysa insanın temel özelliği, akıl ve irade sahibi oluşudur. İyi ya da kötü ahlaki özellikler ve nitelikler akla ve iradeye bağlı olarak kazanılır veya kazanılmaz... O halde belli bir soydan gelme, tamamıyla Allah'ın takdiri meselesidir. İnsan aklının ve iradesinin bunda en küçük tesiri yoktur. Bundan dolayı soylarıyla öğünenler, kazanmadıkları bir şeyle öğünmektedirler.²²¹

Câhiliye dönemi Arap toplumunun en mühim hususiyetlerinden birisi, irili ufaklı birçok kabileye ayrılmış olması ve daha da önemlisi, bu kabilelerin “milli birlik” fikrinden uzak olarak birbirleriyle sık sık savaşmalarıydı. Kimin haklı kimin haksız ya da kimin zâlim kimin mazlum olduğu dikkate alınmaksızın, her kabilenin kendi menfaatlerini her değer ve her şeyin üzerinde görerek iştirak ettikleri bu savaşlar, kabile veya asabiye çekişmeleri olarak bilinmektedir. Câhiliye Arapları, aynı soydan gelmelerine rağmen, fâsit bir daire içerisinde kan davaları şeklinde devam eden bu çekişmeler yüzünden ne yekvücut bir millet halinde hareket etme, ne de o günün dünyasında hatırı sayılır bir devlet kurma başarısını gösterebilmişlerdir.

²²⁰ Karagöz, İsmail, Günahlar Tevbe ve İstiğfâr, s. 189.

²²¹ Uludağ, Süleyman, İslâm Siyaset İlişkileri, s. 66.

Arap toplumunun bu durumda olduğu bir zamanda, M.VII. yüzyıl başlarında İslâm dininin zuhur etmesi, bu toplum ve bu toplumun şahsında bütün insanlık için gerçek anlamda bir inkılâptır. Bu inkılâp bünyesinde, insanları birbirine bağlayan dar çerçeveli kan ve kabile bağları yerine “din kardeşliği” anlayışı getirilmiştir. Bu yeni anlayışa göre, hangi kabileye mensup olursa olsun, İslâm dinini kabul eden her mü’min kardeşdir. Şu ya da bu kabileye mensup olmak, insanın haklı, faziletli ve üstün kabul edilebilmesi için gerekli olan şartlar olmayıp, bilakis iyilikleri en fazla yapan, kötülüklerden en çok sakınan her kim ise, soyu ve sopu her ne olursa olsun Allah katında üstün olan odur. Bu bakımdan İslâm, ihtilafların çözümünde adaleti esas alarak “güçlü olan haklıdır” anlayışını tümünden silmeyi hedeflemiştir.²²²

Bu kadar farklı sosyo-kültürel statülerdeki kişiler ve grupların, farklılıklarını adeta bir potada eriterek, bu kadar mükemmel bir mânâ birliği teşkil etmelerinde, hiç şüphesiz Kur’an-ı Kerim’in ortaya koyduğu esaslar vasıtasıyla yaratılan birlik ve bütünlük şuuru en başta gelen rolü oynamış bulunmaktadır. Hakikaten, başta kabile düzeninin hâkim olduğu, kültür seviyesi son derece düşük putperest Araplar olmak üzere, çeşitli inanç, kültür ve ırklardan insanları evrensel daveti etrafında toplamış bulunan İslâm dininin, böylesine mükemmel bir manevi ve sosyo-kültürel birliği gerçekleştirmedeki başarısında onun esas kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’in çağrısı son derece önemlidir. Kur’an, insanları tevhid inancı etrafında birleşmeye çağırırken, bu daveti belli bir millete, sosyal çevreye veya gruba yapmamakta, hitabını bütün insanlığa yönelterek ona evrensel bir özellik vermektedir ki, bu husus Kur’an-ı Kerim’in mânâ etrafında mükemmel sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmede en önemli özelliklerden biridir. Kur’an-ı Kerim’in her yerinde bu konudaki davet geneldir ve evrenseldir. Bu hususta Kur’an-ı Kerim’de sık sık “Ey insanlar!” veya “Ey inananlar!” gibi hitap tarzlarının kullanıldığını görmekteyiz. İnsanlar veya inananlar çeşitli ülke, millet, kültür, sosyal çevre ve mevkiden olabilirler. Ancak, onlar Allah katında birdirler. Nitekim Kur’an, bütün mü’minleri “din kardeşliği” bağı altında birbirine bağlamış ve kenetlemiştir. Kur’an, “Müslümanlar kardeşler” diyerek bunu açıkça beyan ediyor ve böylece inananları sevgi ve kardeşlik bağı altında yek vücud olmaya çağırıyor. Mü’minlerin oluşturduğu bu kardeşlik birliği

²²² Özdemir, Mehmet, Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih), s. 41-42.

içerisinde her çeşit sosyal farklılıklar kaynaşacaktır. Cemaatle kılınan namaz ve hac ibadeti sırasında mü'minlerin teşkil ettikleri birlik tabloları bu bütünleşmenin canlı örnekleridir.²²³

Aynı şekilde kabile hayatının ayrılmaz bir unsuru görülen asabiyetin, din kardeşliği birlikteliğine zarar vereceği düşüncesiyle bu tabii duygunun Müslüman topluma etkisini en az düzeye indirmeye yönelik adımlar atılmıştır. Bu adımların ilki asabiyetin esasını oluşturan soy üstünlüğü ve kabilecilik anlayışını reddetmek ve bütün mü'minlerin kardeş olduklarını ilan etmektir.²²⁴ Kur'an dil, deri rengi veya tabiatın önüne geçilmez başka bir gerçeğine bağlı her türlü üstünlüğü reddeder ve yalnız dindarlık (takvâ) üzerine kurulan ferdi üstünlüğü kabul eder.²²⁵

İslamiyet tevhid inancını getirerek putperestliğe karşı kesin tavır almış, bu inanışın eseri olan ve insan şerefine yakışmayan bütün kötü adetleri ortadan kaldırmış, putlara tapmayı yasaklamıştır. Hukuki ve ahlaki cephesiyle de câhiliye zihniyetinin bütün tezahürlerini ortadan kaldırarak yerine hilmden kaynaklanan davranışların hâkim olduğu yeni bir hayat düzeni kurmuştur.²²⁶ Bu manada İslâm; kavim, kabile ve türlü asabiyetlerle herhangi bir yan tutmayı değil, hakka/gerçeğe ve adalete taraftarlığı, haklıya yardımını emreder. İslâm'da her durumda kendi ırkından, kabilesinden ve dininden olanı haklı görme ve yardım etme prensibi yoktur. “Kızım Fâtımâ da çalsa idi elini keserdim” hükmü buna delalet eder. Müslüman hem kavmi ve kabilesine, hem de onlar dışındakilere iyilik yapmalıdır. Asabiyet-i kavmiyesi gereği, iyiliğini yalnız kavmine hasredemez. İslamiyet iyilik yapma konusunda bütün insanlığı nazara alır.²²⁷

İslâm dini nesebi ve kan bağıını bir üstünlük sebebi olarak görmediği gibi, akrabalıktan kaynaklı hiçbir ayrımcılığa da izin vermemiştir. Bunun en açık delillerinden birisi Hz. Peygamber'in “yakın akrabaları uyar” ayeti nâzil olunca akrabalarına söylediği şu sözlerdir: “Ey Muhammed'in kızı Fâtımâ, ey

²²³ Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, s. 315-316.

²²⁴ Apak, Adem, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, s. 21.

²²⁵ Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, s. 143.

²²⁶ Arı, M. Salih, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci”, s. 180.

²²⁷ Sarıçık, Murat, *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*, s. 73,83.

Abdülmuttalib'in kızı Safiyye, ey Abdülmuttalib oğulları; malımdan dilediğinizi isteyin fakat benim Allah katında size yapabileceğim hiçbir yardım yoktur.”²²⁸

Hiçbir Müslüman, din kardeşini küçük göremez, hangi sebeple olursa olsun onu aşağılayamaz, onun onur ve haysiyetini rencide edemez. Erkek olsun kadın olsun bir topluluğun diğer topluluğu alaya almamaları gerektiği şeklindeki hüküm²²⁹ ile “Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye günah olarak yeter”²³⁰ hadisi, bu konuda önemli bir düstûr ortaya koymaktadır.

İnsan denen canlı türünün üyeleri arasında sonradan meydana gelmiş olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak İslâm'ın en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Kur'an, tek bir ırkın Allah tarafından seçilmiş olabileceği düşüncesini reddederken şöyle der: “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir diğiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdâr olandır.”²³¹ Bir başka ayette ise şöyle buyrulur: “... O'nun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır.”²³²

Râzî, Hucurât sûresi 13. ayeti tefsir ederken şunları söylemektedir: “Şayet, insanlar arasında zenginlik bir övünme vesilesi olsa, kâfirlerin de övülmesi gerekir. Çünkü bir mü'min zengin olabileceği gibi bir kâfir de zengin olabilir. Şayet, nesep bir övünç kaynağı olsa, bu durumda nesep yönünden iyi bir aileye mensup olan kâfir de övülmelidir. Çünkü o, iyi bir nesebe sahip olabileceği gibi, mü'min de siyahi bir köle olabilir. O halde insanlar için din ve takvâdan başka bir övünç kaynağı yoktur. Eğer burada nesebin hiçbir değerinin olmadığı söylenecek olursa, bu doğru değildir. Çünkü nesep; hem örf, hem de şariat açısından muteberdir. Örneğin; toplumda itibarlı bir kadının alt tabakadan bir adamla evlenmesi caiz değildir. Ancak buradaki itibar, insanlar katındaki itibardır; Allah katında nesebin herhangi bir itibarı yoktur.

²²⁸ İbn Kesîr, el-Bidâye, IV/99.

²²⁹ Hucurât, 49/11.

²³⁰ Ebû Dâvud, Edeb 40.

²³¹ Hucurât, 49/13.

²³² Rûm, 30/22.

Zîrâ, Allah “İnsan için ancak yaptığı amellerin karşılığı vardır” buyurmaktadır. Üstün bir nesebe sahip olmak ise iyi işler yapmak için yeterli değildir.”²³³

Câhiliye döneminin değer ölçülerini değersiz kılan bu ayet, henüz bu değerlerin etkisi altında bulunan Mekkelilere bir uyarıdır. Ayet ve onun tefsiri mahiyetindeki hadis, soy-sopla övünülen ve insanlara nesepleriyle ve mensup oldukları kabileleriyle değer biçilen bir anlayışa karşı, ırk ve cinsiyet gibi doğal; zenginlik-fakirlik, makam ve statü gibi yapay ve göreceli farklılıkların Allah katında bir değeri olmadığını, tek fazilet ölçüsünün, Allah’ın buyruklarına uyararak ona saygılı olmayı ifade eden “takvâ” olduğunu vurgulamaktadır. İnsanların kendi irade ve tercihlerinin söz konusu olmadığı cins, ırk, renk gibi doğal ve fitri özelliklerin ayrımcılık konusu yapılması, ne yazık ki, insanlık tarihinin çok eski bir sorunudur ve günümüzde de belli ölçüde etkisini sürdürmektedir. Bu ayrımcılığın dayanağı olarak ya ataların yaptıkları iyilik ve güzellikler ya da onların mertlik ve kahramanlıkları gösterilmektedir. Halbuki bunlar doğuştan gelen değil sonradan kazanılan özelliklerdir ve sadece ona sahip olanlar için değer ifade ederler. İslâmiyet, atalarla övünmeyi ve onları bahane ederek boş ve anlamsız bir gururlanmayı yasaklamış ve herkesin ancak kendi inanç ve ameliyle değer kazanacağını ilan etmiştir. Bu yüzden sevgili peygamberimiz, atalarının her şeyine sahip çıkıp onlarla böbürlenmeyi ısrarla sürdürenlerin Allah katında, burnuyla gübre yuvarlayan böcekten daha değersiz olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber’in, insanın Allah katındaki değerini ifade eden bir diğer hadisi ise şöyledir: “Ey insanlar! Allah sizden câhiliye kibrini ve atalarla övünmeyi kaldırmıştır. İnsanlar iki sınıftır: Allah katında değerli, takvâ sahibi iyi kişiler ve Allah katında değersiz, günahkar kötü kişiler. Bütün insanlar Âdem’in çocuklarıdır. Âdem’i de Allah topraktan yaratmıştır.”²³⁴

Bütün insanlar soylarının Âdem ve Havva’dan olması açısından eşittir. Birbirlerine karşı üstünlükleri ise din alanındaki işlerdedir ki bu da Allah’a itaat ve Rasûlüne tâbii olmaktır. Allah katında insanların birbirine üstünlüğü soylarına göre değil, takvâlarına göredir. Hz. Peygamber’in Ebû Zerr’e söylediği şu söz bunu açıkça

²³³ Râzî, Mefâtihu’l-Ğayb, 28/136.

²³⁴ Ünal, İ.Hakkı, Kırk Hadis Kırk Yorum, s. 29-30.

ifade eder: “Dikkat et! Senin, rengi kızıl ya da siyah olan birisine karşı ancak takvâ ile bir üstünlüğün olabilir.”²³⁵

Hitabının bütün beşeriyete yönelik olduğunu gördüğümüz İslâm dini, "Mü'minler kardeştir" ayetiyle, bütün müntesiplerini manevi bir çatı altında birleştirmekte, kan ve soy birliği esasına dayalı eski cemiyet binasını yıkararak, onun yerine, Kur'ani adı ümmet olan, inanç birliği üzerine kurulu bir toplum vücuda getirmektedir. İslâm toplumunun Kur'an-ı Kerim'de yer alan tavsifleri incelendiği zaman görülmektedir ki, buralarda kavim unsuruna herhangi bir değer verilmiş değildir.²³⁶ Kur'an-ı Kerim'in muhatapları, şu veya bu isimdeki maddi kavimler değil, Mü'minler-kâfirler, iyiler-kötüler, akıllılar-akılsızlar, doğru sözlüler-yalancılar vs. gibi, değişik değerlere sahip manevi toplumlardır. Hz. Peygamber, İslâm'ı tebliğ vazifesinde, insanlar arasında herhangi bir “ethnique” ayırımı gitmemekte, karşısındakilere tam bir eşitlik içinde hitap etmektedir. "Aranızda adil davranmam emredildi", "Size eşit şekilde bildirdim, de" ayetleri bunun delillerindendir. Cenâb-ı Hakk'ın âdil ümmet teşkilini emreden ve ilk Müslümanlarca gerçekleştirilmiş böyle bir ümmeti öven beyanlarında, kavim unsuruna hiç temas yoktur. Bu ideal İslâm toplumunun hedefi, falan kabileye veya ırka hizmet değil, iyiyi, güzeli hakim kılmak, her türlü çirkinliği ortadan kaldırmaktır.²³⁷

Kur'ani anlamda ümmet çerçevesinde teşekkül eden toplum; ırk, kan, ve toprak birliği esasına dayanmamaktadır. Tek kelime ile o toplum, kaynağını geçmişte bulan ve belli bir mirasa dayanan hiç bir maddi faktör ve zihni durum üzerine bina edilmiş değildir. Bu, sadece inanç temeline dayandırılmış, ilahi çağrıya verilen kayıtsız şartsız "kabul" cevabı üzerine kurulmuş bir toplumdur. Bu anlamda İslâm'da toplumsal bütünlük, tekil ve mekanik olmadığı gibi, ne pahasına olursa olsun, belli bir toplumun veya hakim kültürün çatısı altında toplanıvermek de değildir. Gerçek

²³⁵ İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 7/385-386.

²³⁶ Aynı şekilde Kur'an'da sosyal grup ifade eden kavramlara bakıldığında da, varılacak sonuç son derece kesindir: insanın mensup olduğu kavimden dolayı ortaya koyduğu üstünlük iddiası bir kuruntudan ibarettir. Mensup olunan kavmin, insanın kimliğini tanımlamaktan başka kazandırdığı bir husus yoktur. Kur'an'daki bu ifadeler için bkz. Fâsile; 70/11-13; Aşîret: 9/24, 26/214, 58/22; Kabile: 7/27, 49/13; Ümmet: 2/143, 3/110.

²³⁷ Hatiboğlu, M. Said, “Hilafetin Kureyşiliği”, s. 126-127.

bütünlük, yani ümmetin oluşumu, toplum üstü bir ilkenin etrafında olur ki, İslâm'a göre bu değer, Allah ve O'nun va'z ettiği ahlâki değerlerdir.²³⁸

“İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir...”²³⁹ ayetinin tefsirinde Râzî şöyle der: “ Burada hitabın müşriklere dönük tarafı; onların “haşr, sevap, ceza vb. yoktur” yönündeki kuruntuları, ehl-i kitab'a dönük tarafı, onların “cennete ancak Yahudi ve Hıristiyan olanlar girecektir..., Biz, Allah'ın oğulları ve sevdiği kimseleriz..., Bize ancak çok az bir süre ateş dokunacaktır...” şeklindeki kuruntuları, Müslümanlara dönük tarafı ise onların “büyük günah işlesek de, bu affedilecektir...” yönündeki kuruntularıdır. Halbuki ayetin devamı açık bir şekilde bu üç anlayışında doğru olmadığını ortaya koymaktadır.”²⁴⁰ Yani ne müşrikler, sadece putlara taptıkları ve onların Allah katında kendilerine şefaatecekleri yönündeki kuruntuları, ne Yahudi ve Hıristiyanların mensup oldukları milliyet ve din sebebiyle Allah katında değerli kimseler oldukları yönündeki kuruntuları ve ne de Müslümanların işledikleri büyük günahlara rağmen kabul ettikleri din ve o dinin peygamberi sebebiyle bağışlanacakları yönündeki kuruntuları gerçeği yansıtmaktadır. İslâm dinine göre bu konudaki tek gerçek “Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir.”²⁴¹ ilahi beyanının ifade ettiği gerçektir.

Hız. Peygamber bu toplumun bireylerinin bir tarağın eşit dişleri gibi olduğunu söylerken, aynı zamanda onları bir vücûdun azalarına benzetmiş ve “Mü'minler birbirini sevmeye ve merhamet etmeye bir vücut gibidirler. Onun herhangi bir uzvu rahatsızlandığı vakit, diğer uzuvları da rahatsız olur ve onun için ızdırap çekerler.”²⁴² buyurmuştur. Kur'an'ı Kerim ise bu toplumu oluşturan bireyleri, Allah ve Rasûlü söz konusu olduğunda en yakın akrabalarını bile karşılığın almaktan çekinmeyen ve tercihlerini Allah ve Rasûlünden yana kullanan kimseler olarak vasıflandırır.²⁴³

²³⁸ Atalay, Orhan, “Kur'an'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar”, s. 217-218.

²³⁹ Nisâ, 4/123.

²⁴⁰ Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, XI/52-53.

²⁴¹ Nisâ, 4/123.

²⁴² Buhârî, Edeb 27.

²⁴³ Mücâdele, 58/22; Tevbe, 9/23. Bu ayetleri en iyi anlayan ve en iyi tatbik edenlerden biri de, Hız. Peygamber'in en yakın arkadaşlarından olan Hız. Ömer'dir. Onun, Mekke'nin fethi esnasında Ebû Süfyân'ı öldürme talebine Hız. Abbas "Yavaş ol ey Ömer! Vallahi, eğer Adıyy oğullarından bir adam olsaydı o zaman böyle demezdin" diye itiraz edince, “ Ey Abbas! Şayet Hattab Müslüman olsaydı

Hız. Peygamber konuşmalarında sık sık soy üstünlüğü ve asabiyet davası gütmenin İslâm'ın ruhuna aykırı olduğunu açıkça ifade etmiştir. "Asabiyet, bir kişinin kavminin haksız davranışına arka çıkmasıdır."²⁴⁴ "Asabiyet duygusuyla öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken ve yahut asabiyet davası güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin ölümü câhiliye ölümüdür."²⁴⁵ Üstelik o, bu uğurda gayret göstermeyi câhiliye davranışı olarak nitelemiştir. "Câhiliye davasıyla hak iddia eden bizden değildir."²⁴⁶ Mekke'nin fethinin ardından İslâm kardeşliğinin ana prensiplerini bir kez daha ortaya koymuş, veda hutbesinde bu gerçeği daha şümüllü bir şekilde dile getirmiştir.²⁴⁷

Bunun yanında o, bir hadisinde asaletle öğünmenin, nesebe sövmenin câhiliye adeti olduğunu ifade ederken²⁴⁸, bir diğer hadiste "güzel ahlak gibi asalet yoktur"²⁴⁹ buyurarak, Allah'ın emrettiği davranışları yapıp, yasakladığı davranışlardan kaçınarak yaşanan bir hayatın, her türlü övgünün üzerinde olduğunu ifade etmiştir. Yine ahirette kimseye nesebinin fayda vermeyeceği yönündeki ilahi beyanı²⁵⁰, kızı Fâtıma'ya " Ey kızım Fâtıma! Çalış, yarın Allah huzurunda hesap verirken benim sana bir faydam dokunmaz"²⁵¹ diyerek bizzat kendi kızıyla tefsir etmiştir.

Allah Rasûlü nübüvvet öncesi câhiliyesinde büyümüşü. Peygamberlik sonrası da câhiliye zihniyeti ve kültürüyle mücadele etti. Bu yüzden o, câhiliyeyi ve onun dinamiklerini çok iyi idrak ediyordu. O, câhiliye asabiyetiyle ilgili bir değerlenmesinde şöyle buyurur: "Asabiyete çağıran bizden değildir. Asabiyet üzere savaşan bizden değildir. Asabiyet üzere ölen bizden değildir." Hadisin devamı şöyledir: Vâsile b. Eskâ dedi ki: " Ben şöyle sordum: Ya Rasûlallah, asabiyet nedir?" Vâsile'nin bu sorusuna şöyle cevap vermişti: "Kavmine zulümde yardım etmendir."

buna senin Müslüman oluşuna sevindiğim kadar sevinmezdim. Çünkü biliyorum ki senin Müslüman olman, Rasûlullah nazarında Hattab'ın Müslüman olmasından daha sevimlidir" deyişi, adeta bu ayetlerin nasıl hayata geçirileceğinin canlı göstergesi olmuştur. Bkz. Taberî, Tarih, III/53.

²⁴⁴ Ebû Davud, Edeb 112.

²⁴⁵ Müslim, İmâre 57.

²⁴⁶ Buhârî, Cenaiz 39.

²⁴⁷ Taberî, Tarih, III/61.

²⁴⁸ Müslim, Cenâiz 10.

²⁴⁹ İbn Mâce, Zühd 24.

²⁵⁰ Mü'minûn, 23/101.

²⁵¹ Buhârî, Vesâyâ 11.

Rasûlullah asabiyetle ilgili olarak ayrıca şöyle buyurmuştu: Şöyle diyenlere uyanlardan olmayın; ‘insanlar bize iyilik yaparsa onlara iyilik yaparız, bize zulmederlerse zulmederiz.’ Fakat sizler kendinize, insanlar iyilik yaparsa iyilik etmeyi, kötülük yaparsa zulmetmemeyi yerleştiriniz.”²⁵²

İnsanlar ya kan yoluyla, ya da sıhriyet yoluyla akrabalık kurarlar. Ancak İslâm zâviyesinden bakıldığında bunların ikisinin de bir önemi yoktur. Önemli olan din kardeşliğidir. İslâm’ın insanlar arasında nasıl bir kardeşlik tesis ettiğinin ve din kardeşliğinin nesep kardeşliğinden daha kuvvetli olduğunun en güzel örneklerinden birisi, Bedir esirleri içerisinde yer alan Mus’ab b. Umeyr’in kardeşi Ebû Azîz’in ellerini bağlayan Ensâr’dan bir müslümana Mus’ab’ın sözleridir. O kardeşinin ellerinin sıkıca bağlanmasını tavsiye ederek; “onun annesi zengindir, belki de fidyesini vererek onu senden alır” deyince kardeşi Ebû Azîz; “ey kardeşim! Bunları sen mi söylüyorsun?” diye sitem etmiş, Mus’ab da; “ o, benim, senden daha fazla kardeşimdir” diye karşılık vermiştir.²⁵³

İslâm ve onun tebliğcisi Hz. Muhammed asabiyete ve onun tezahürlerine asla pirim vermemiştir. Onun bu konudaki tutumu son derece tutarlı ve adalet ölçüleri içerisinde. Ta ki; Bedir savaşında alınan esirler arasındaki damadı Ebu’l-‘As için kızı Zeynep’in gönderdiği ve düğünü esnasında bizzat Rasûlullah’ın hediyesi olan ve aynı zamanda sevgili eşi Hatice’nin yadigarı gerdanlığın geri iade edilmesi ve fidye alınmadan damadının serbest bırakılmasını Müslümanlardan rica etmiş ve onların kabulü ile de onu serbest bırakmıştı.²⁵⁴ Hâlbuki bir peygamber ve aynı zamanda devlet başkanı olarak aynı neticeyi emir vermek suretiyle de alabilirdi. Fakat o, bu davranışıyla da İslâm’ın akrabalık bağlarını korumada gösterdiği hassasiyetin, bu baği adaletsizlik ve şahsi çıkara dönüştürülmemesi prensibini uygulamalı olarak öğretmiş oluyordu.

Benzer bir davranışı da Hz. Peygamber’in eşi ve aynı zamanda Mekke toplumunun lideri durumundaki Ebû Süfyân’ın kızı olan Ümmü Habibe’de de

²⁵² Sarıcık, s. 79.

²⁵³ Nedvî, Ebu’l-Hasen Ali, Rahmet Peygamberi, s. 190.

²⁵⁴ Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I/228.

görmekteyiz. Babası Hudeybiye anlaşmasını yeniden tesis etmek üzere Medine'ye geldiğinde doğruca kızının evine gelmiş, yerdeki Hz. Peygamber'in minderine oturmak istemişse de kızı babasının müşrik olduğunu ileri sürerek oraya oturmasına izin vermemiştir.²⁵⁵

Hz. Peygamber, insanların bir başkası tarafından renk, şekil, kabile gibi hususlar bahane edilerek küçümsenmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun için, tartıştığı Bilal-i Habeşi'yi, zenci olan annesini de işin içine katarak ayıplayan Ebû Zerr el-Gıfârî'yi, "Ey Ebû Zerr! sende câhiliye kalıntısı görüyorum" diyerek uyarmıştır.²⁵⁶

Hz. Peygamber'in en önemli görevlerinden birisi toplumda adaletin yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Aslında adalet, câhiliye toplumunun bilmediği bir kavram değildi. Ancak, kabile yapısı egemen olduğu için, adaletin değeri ve uygulamaya taşınması, genelde bir kabilenin kendi içiyle sınırlı idi. Dolayısıyla da, henüz bütün kabileler için geçerli temel bir ahlaki değer olarak kabul edilmiyordu. "İster zalim olsun ister mazlum, her hâlükârda kardeşine yardım et" sözü, kabileler arası ilişkiler bağlamında tam da bu gerçeği ifade etmekteydi.²⁵⁷ Bu amaçla câhiliye asabiyetine savaş açmış olan Hz. Peygamber, bölgelerdeki valilerine kabileye çağrıyla savaşmalarını emretmişti: "(valilerin) çağrıları yüce, tek ve ortaksız Allah'a olsun. Kim Allah'a çağırılmaz, kabile ve aşiretlere çağırırsa, çağrıları tek ve ortaksız Allah'a olsun diye onlara karşı kılıcı kuşansın."²⁵⁸

Hz. Peygamber, görevlendirdiği vali, komutan ve elçilerini, İslâm toplumunu oluşturan farklı kabile ve sosyal sınıflara mensup olan kişilerden seçmiştir. Hz. Aişe'nin, Zeyd b. Hârise ile ilgili sözleri konuyla ilgili olarak önemli bir bilgi verir. Hz. Aişe şöyle diyor: "Ne zaman Hz. Peygamber, Zeyd'in de iştirak ettiği bir ordu gönderse, muhakkak onu başlarına emir yapmıştır. Şayet kendisinden sonra yaşasa idi, muhakkak onu halife bırakırdı."²⁵⁹

²⁵⁵ Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I/263.

²⁵⁶ Kapar, M. Ali, "Hz. Peygamber – Sahabe İlişkisi", s. 12.

²⁵⁷ Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı", s. 27.

²⁵⁸ Câbirî, Muhammed Âbid, İslâm'da Siyasal Akıl, s. 190.

²⁵⁹ Hatiboğlu, M. Said, "Hilafetin Kureyşiliği", s. 148.

Eğer, İslâm dininde kişiler arasında bir üstünlükten bahsedilecekse bu; soya, nesebe, mala ve makama bağlı değil; dine hizmete ve takvâya bağlı bir üstünlüktür. Yani İslâm toplumunda “Ensâr”, “Muhâcir”, “Ehl-i Bedir” gibi büyük ölçüde onursal anlamda kullanılan sıfatlar fazilet ölçüsünün, câhiliye toplumundaki üstünlük telakkilerinden farklı olarak, İslâm’a hizmette olduğuna işaret eder.²⁶⁰ İslâm’da hizmete, imandaki kıdeme ve denenmiş sadakate dayanan bir üstünlük anlayışını görmek için şu örneğe bakmak kâfidir; Hz. Ömer, oğlu Abdullah’a hazineden iki bin, Ensâr’dan birinin oğluna ise üç bin akçe maaş bağlayınca, Abdullah itiraz etti: “ Ey mü’minlerin emiri! Babamın İslâm’daki geçmişi, onun babasının geçmişinden iyi iken neden ona üç bin, bana iki bin akçe takdir ettin?” “Çünkü” dedi Hz. Ömer “senin baba tarafından deden Allah Rasûlü ile savaşıırken, onun anne tarafından dedesi, Allah Rasûlünün safında savaşıyordu.”²⁶¹

Ebû Leheb sop başkanı olup Hz. Muhammed’i müdâfaa etmeye başladıktan sonra Ebû Cehil kendisine ailesi mensuplarından gelip geçmiş putperestlerin öldükten sonraki durumlarını sormasını istemiş, onların cehennemde olacakları cevabı karşısında ise Hz. Muhammed’i müdâfaa etmekten vazgeçmiştir. Halbuki Ebû Leheb’in ataları, Rasûlullah’ın da atalarıydı ve onlara karşı bu sözleriyle o, hürmette kusur etmiş olamazdı ve hiçbir tarafı tutmaksızın sadece bir prensibin tatbiki mevzu bahisti. Gerçekte ise Hz. Peygamber’in takındığı bu tavır, son derece övülmeye değer bir şeydi; Zira o, soy ve sopuna dahil kimselere eskiden beri bilinen bağlılığına rağmen bu konuda en yakın akrabalarına bile bir ayrıcalık tanımıyordu.²⁶²

İslâm dininin neseple övünme anlayışıyla mücadelesi, sadece Hz. Peygamber ve onun ümmetiyle de sınırlı değildir. Aksine tüm peygamberlerin hayatında bu konu önemli bir mücadele alanı olarak karşımıza çıkar. Hatta onların en yakın aile üyeleri üzerinden, İslâm’ın; insanların eşitliği yönündeki evrensel tutumuna örnekler verilerek, insana verilecek değerler bağlı olunan nesebe göre değil, ortaya konan davranış ve bu davranışa âmil niyete göre olduğu hususu vurgulanır. Bu bağlamda

²⁶⁰ Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin, İslâm Medeniyeti Tarihi, s. 65.

²⁶¹ Uludağ, Süleyman, İslâm Siyaset İlişkileri, s. 83.

²⁶² Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/116.

gerek Hz. Lut'un karısı,²⁶³ gerek Hz. Nuh'un oğlu,²⁶⁴ gerekse Hz. İbrahim'in babası²⁶⁵ üzerinden verdiği örneklerde; akrabalık bağlarının, peygamberlerin en yakınları bile olsalar, hiç kimseye fayda vermeyeceği, fayda ya da zararın ancak iradi olarak yapılan davranışlara göre belirleneceği ifade edilmiştir.

Allah Rasûlü yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde hem sözleri hem de uygulamasıyla bu câhiliye zihniyetini yok etmeye çalışmış, kabile asabiyetini, yani körü körüne dayanışmayı her şeyin önüne koyup, doğruyu-yanlış, haklıyı- haksızı, güzeli-çirkini buna göre belirleyenleri eleştirmiştir. “Asabiyetin, kişinin kendi kavmini sevmesi değil, zalim olduğu halde kavmine yardım etmesi” olduğunu belirterek nerede yanlış yapıldığını göstermiştir. Kabilelerin ve boyların birbiriyle üstünlük yarışına girdikleri bir zaman diliminde bu çerçevenin de ötesine geçerek, “Arab’ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arab’a; beyazın siyaha, siyahın beyaza, takvâ’dan başka bir üstünlüğünün olamayacağını” ilan etmiştir. Toplumun değer vermediği köle, zenci ve fakirleri, sahip oldukları meziyetlere göre baş tacı ederek herkese örnek olmuştur. “İnsanlar tarağın dişleri gibidir” buyurarak, Allah’ın huzurunda kimsenin, değerini kendi belirlediği bir ayrıcalığa sahip olmadığını ifade etmiştir. Bunun için, tartıştığı Bilal-i Habeşi’yi, zenci olan annesini de işin içine katarak ayıplayan Ebû Zer el-Gıfârî’yi, “ey Ebû Zer sende cahiliye kalıntısı görüyorum” diyerek uyarmıştır. Medine’ye hicret eden Müslümanları, oradaki Müslümanlarla birebir kardeşleştirirken, zengin-fakir, hür-köle, soy-sop, kabile-aile ayrımı yapmadan onları din kardeşliğinde birleştirmiştir. “ameli kendisini geri bırakan kimseyi nesebi ilerletmez” buyurarak, iman sahibi olsalar bile, güzel iş ve amellerle bu inançlarının gereğini ortaya koyamayan kimseleri asil atalarının kurtaramayacağını anlatmak istemiştir.

Herhalde Hz. Ömer’in etrafındaki insanlara söylediği şu söz, İslâm’ın asabiyete bakışını göstermek bakımından başka bir yoruma ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır: “Vallahi, kıyamet günü (Peygamber’in huzuruna) gayr-ı Arap (Müslüman) lar amellerle gelir, biz de amelsiz gelirsek, onlar Muhammed’e bizden evlâ olur. Hiç

²⁶³ Hûd, 11/81; Hicr, 15/60; Ankebût, 29/32.

²⁶⁴ Hûd, 11/46.

²⁶⁵ En’âm, 6/74; Bakara, 2/124.

kimse akrabalığa güvenmesin, Allah'a yarar iş işlesin. Zîrâ, amelde topallayan kimseyi, nesebi hızlandıramaz.²⁶⁶

2-2- HZ. PEYGAMBER'İN ASABİYET ANLAYIŞINI ORTADAN KALDIRMAK İÇİN YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

İslâm bütün insanlığa hem bu dünyada hem de öteki dünyada güvende olmayı vaat etmektedir. Hz. Muhammed, Kur'an'ın yol göstericiliğinde yirmi üç yıllık peygamberlik hayatını bu toplumun oluşması için adanmış ve başarılı olmuştur. Bunu sağlayabilmek için Efendimiz, çok boyutlu bir siyaset takip etmiştir; O ahlaki değerler kadar, örf ve adetten yararlanmış, hukuki düzenlemeler yapmış, etkin müesseseler kurmuştur. Kısaca O, insanların kardeşliği için toplumsal hayatın sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik bütün boyutlarıyla ilgilenmiştir.²⁶⁷

Hz. Muhammed'e ilk inen ayetlere bakıldığında köklü değişimler öngördüğü görülür. Bu köklü değişimlerin zihniyet ve imandan başlaması düşündürücüdür. Fakat bu demek değildir ki Hz. Peygamber, değişim adına toplumun şartlarını dikkate almamış, istikrarsızlığı hedeflemiş, kriz politikası gütmüştür. Tersine tedricilik ilkesiyle toplumun krize düşmemesine özel bir önem vermiştir. Hz. Muhammed, değiştirilmesini veya kaldırılmasını gerekli gördüğünün dışında mü'minlerin İslâm öncesi zamanlarından beri uyguladıkları eski bir takım adet ve gelenekleri devam ettirmelerine müsaade etmiştir.²⁶⁸ Bununla birlikte şüphesiz ayıklanarak kabul edilen kültür unsurlarının yanında tamamıyla reddedilenler de vardır. Pek çok câhiliye inancı bunların başında gelir.²⁶⁹ Yani İslâm, doğduğu toplumun uygun gördüğü değerlerini reddetmemiş, olumsuzlukları ıslah etmeyi hedeflemiştir.²⁷⁰

Bu manada Hz. Peygamber risaletinin ilk günlerinden itibaren, cahiliye döneminde var olan asabiyet duygusu yerine “din kardeşliği”ni yerleştirmiş, Medine

²⁶⁶ Hatiboğlu, M. Said, “Hilafetin Kureyşliliği”, s. 155.

²⁶⁷ Yediyıldız, M. Asım, “Hz. Peygamber'in Güvenlik Politikası”, s. 616.

²⁶⁸ Okumuş, Ejder, “Hz. Muhammed ve Toplumsal Değişim”, s. 331.

²⁶⁹ Arı, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu”, s.181.

²⁷⁰ Demircan, “Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum-Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları”, s. 39.

sözleşmesi ile ırkı, dili ve dini ne olursa olsun “bir arada yaşama” formülünü uygulamaya koymuştur. Rasûlullah toplumda asabiyeti törpülerken insanların kavmiyetçilikle ilgili problemlerini tamamen göz ardı etmemiş, Ensâr ve Muhacirler arasında denge kurmuş, önce bu iki grup arasında asabiyetin yerine din kardeşliğini yerleştirmeye çalışmıştır. Nitekim Rasûlullah Medine’de sefere çıkan orduya, bazen Muhacirlerden bazen de Ensâr’dan komutan tayin ederken Medine’de yerine vekil bıraktığı kişiler durum ve şartlara göre Ensâr’dan veya Muhacirlerden olmuştur.²⁷¹

Aynı şekilde Hz. Peygamber tebliğini gerçekleştirirken çektiği sıkıntılara ve içine düştüğü tüm zorluklara rağmen hiçbir kabileye ayrıcalık tanımamıştır. Bu konudaki en açık örneklerden biri, Mekke döneminin sonlarına doğru inananlar üzerindeki baskıların son derece arttığı ve Hz. Peygamber’in bir çıkış yolu aradığı günlerde tebliğde bulunduğu kabilelerden biri olan Amr b. Sa’saoğulları’nın, kendisini destekleme karşılığında ondan sonra iktidarın kendi kabilelerine geçmesi taleplerini kesin bir şekilde reddetmesidir. O, iktidar konusunda bir kabileye ayrıcalık tanıdığına, böyle bir tasarrufun, asabiyet üzerine kurulu kabileciliğin en yaygın ve en etkin bir biçimde mevcut olduğu bir coğrafyada, bu anlayışı ortadan kaldırmak için inanç ve değerler birliği etrafında inşa etmeye uğraştığı ‘mü’minler topluluğu’nu kısa sürede dağıtabileceğini de kestiriyor olmalıdır.²⁷²

Buna göre İslâm; farklı ırklardan olan insanları, inanç bağı üzerine bir araya getirerek bir ümmet toplumu meydana getirmiştir. Bu, kabile toplumunun aksine soy ve kan bağı temelinde değil akidevî ve fikri bir temel üzerinde kurulmuştur. Arap asıllı Ebû Bekir, Fars asıllı Selman, Rum asıllı Suheyb ve Habeşli Bilal bu toplumun kuruluşunda yer almışlardır. Soy ve kan bağı ile inanç ve fikir kavramları arasındaki fark açıktır. İlki kalıtımsal ve gayr-i iradi iken ikincisi iradi ve hür seçimle kazanılabilecek bir şeydir. Bu nedenle İslâm toplumu kendi kuruluş temelinde yatan akide ve düşünceyi kabul edenlere sonuna kadar açık bir toplumdur. Sağlam bir inanç sistemine sahip olan İslâm, hiçbir ilkesinde Arab’ın lehine etnik fark gözetmez.²⁷³

²⁷¹ Kapar, M. Ali, “Hz. Peygamber’in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri”, s. 84.

²⁷² Özdemir, Mehmet, “Hz. Peygamber’in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı”, s. 18.

²⁷³ Arı, M. Salih, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci”, s.183.

Elbette ki, insanların mensup oldukları kavme ya da sahip oldukları güzellik ve zenginliğe göre değil, sadece Allah'a karşı olan kulluk bilincine sahip olup olmama ve buna bağlı davranışları sergileyip sergilememe açısından bir üstünlük kategorizasyonuna muhatap oldukları bir dinin, sırf bahsi geçen özelliklerinden dolayı insanlara değer atfetmesi söz konusu değildir. Bundan dolayı, gerek Kur'an ve gerekse onun mübelliği ve mübeyyini olan Hz. Peygamber, câhiliye döneminin diğer tüm olumsuz düşünce ve davranışlarına olduğu gibi, nesebe dayalı üstünlük anlayışı olan asabiyet düşüncesine de karşı çıkmış ve bunu ortadan kaldırmak için çeşitli adımlar atmışlardır.

2-2-1- Hılfu'l-Fudûl Çalışmaları

İslâm'dan önceki Arap toplumunun hayat anlayışını ortaya koyan câhiliyenin temel özellikleri ve o döneme damgasını vuran hususlar; bilgisizlik, şirk, putperestlik, kabile asabiyeti, zorbalık, insanların soylarından dolayı ayıplanması veya üstün görülmesi, kan davası gibi davranışlardır.²⁷⁴ Bu toplumsal yapı, merkezinde adalet olmadığı yahut var ise de anlamını yitirdiği için, bir yanda güçlüler diğer yanda mağdurlar üretmekteydi.²⁷⁵ Câhiliye kültürüyle şekillenen bu bozuk toplumsal yapı içerisinde, her ne kadar gösteriş ve övünme amacıyla da olsa bazı ahlaki davranışlara rastlamak da mümkündür.²⁷⁶ İşte Gençlik yıllarında Hz. Peygamber'in de içinde bulunduğu hılfu'l-fudûl, böyle bir yapı içinde mağdurların hakkını müdafaa ederek, adaletin teminine yardımcı olmak üzere teşekkül etmişti.²⁷⁷

İslâmiyet'ten önce Mekke'de bu adla anılan iki ayrı antlaşmanın yapıldığı bilinmektedir. Bunların birincisi, şehrin ilk sakinleri olan Cürhümlüler'den Fadl adlı üç kişinin kendi aralarında, yerli veya yabancı kimsesiz birine zulüm yapıldığında zalimden hakkını geri alıncaya kadar kabileleriyle birlikte ona yardım edeceklerine dair ahitleşmeleridir. Kureyşliler'in onu "Bu bir fazilet 'fudûl' yeminidir" diye nite-

²⁷⁴ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 42.

²⁷⁵ Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı", s. 27.

²⁷⁶ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/ 251.

²⁷⁷ Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı", s. 27.

ledikleri veya haksız yere alınan fazla şeyler (fudûl) sahibine iade edildiği için bu isim verilmiştir.

İkinci antlaşma Hz. Peygamber'in risaletle görevlendirilmesinden yirmi yıl önce yapılmıştır. Bir kişi umre için Yemen'den Mekke'ye gelmiş ve Âs b. Vâil'e yanındaki malları satmıştı. Ancak Âs bu malların parasını ödemek istemedi. Yemenli satıcı istediği parayı alamayınca Ebû Kubeys tepesine çıkıp yüksek sesle mağduriyetini dile getiren bir şiir okudu. Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib'in teşvikiyle Hâşim, Zühre ve Teym kabilesi mensupları Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde toplandılar. Böylece Hılful'l-Fudûl oluşturuldu. Bu toplantıya katılanlar; Mekke halkından ya da dışarıdan Mekke'ye gelmiş kimselerden zulme uğrayan olursa onun yanında bulunmayı / ona yardım etmeyi ve böylece hakkının kendisine teslim edilmesini sağlamayı kararlaştırdılar.²⁷⁸

Hâşim oğulları, Muttalib oğulları, Esed b. Abdiluzza oğulları, Zühre oğulları, Teym oğulları²⁷⁹ gibi Kureyş kolları tarafından oluşturulan bu sosyal müessese, uzun seneler boyu ortaya koyduğu yararlı çalışmalar nedeniyle Mekke'lilerin gurur duyduğu bir birlik olmuştu. Hz. Peygamber'in de gençlik yıllarında mensubu olduğu bu birlik, içerisine yeni üyeler kabul etmemesi nedeniyle varlığını uzun süre devam ettirememiştir.²⁸⁰

Tarih itibarıyla nübüvvet öncesine rastlamasına ve kuruluş aşamasında aktif olarak rol almamasına rağmen, kuruluş amacı dikkate alındığında, Hz. Peygamberin de hılful'l-fudûl'e katılmış olması onun; temelde kabile asabiyetine dayanan güçlünün zalimce davranışlarına karşı durmadaki kararlılığını gösterir. Ayrıca bu anlaşmada zalim kim olursa olsun ondan mazlumun hakkını almak hususunda kararlılık gösterilmesi de zulme sebep olan her konuda olduğu gibi kabile asabiyetine de açıkça tavır almış olduğunu net bir şekilde ortaya koyar. Zira, Hz. Peygamber'in : “Ben Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde öyle bir anlaşmaya şahit oldum ki, benim için

²⁷⁸ İbn Hişâm, es-Sîratü'n-Nebeviyye, I/139-140.

²⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (v.597/1200), el-Vefâ bi Ahvali'l-Mustafâ (I-II), Ta'lik: Râşid Halilî, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005, I/112.

²⁸⁰ Arı, Mehmet Salih, “Hılful'l-Fudul Cemiyetinin Sosyal Dayanışmadaki Rolü”, Y.Y.Ü.İ.F.D. sayı.2, Aralık 1998. s.383.

kızıl develerden daha sevimliydi. Şayet İslâm geldikten sonra da böyle bir anlaşmaya çağırılsam muhakkak ona katılırdım”²⁸¹ demesi de, bu birliğin kuruluş amacı ve ortaya koyduğu prensiplerin İslâm’ın evrensel değerleriyle uyumlu olduğunu göstermesinin yanında, onun bu birliğe bir tesâdüf sonucu ya da kabile taassubuyla değil, inandığı değerlere sahip çıktığı ve bu değerleri yaşatmaya yönelik çabalar ortaya koyduğu, bu çabayı ortaya koyan her tür girişimi de desteklediği için katıldığını gösterir.

2-2-2- Yeni Bir Toplumsal Yapı İnşa Etme Çalışmaları

Hız. Muhammed, dönüştürülmesi çok zor olan bir toplumdan insanlığa örnek bir ümmet ortaya çıkarmıştır. Onun, kendi döneminde oluşturduğu toplumun niteliklerinin câhiliye toplumundan derin farklarla ayrıldığını rahatlıkla görmek mümkündür. Hız. Muhammed’in olağanüstü çabasıyla gerçekleşen bu farklar, aynı zamanda onun kıyamete kadar gelecek olan Müslüman toplumlarda görmek istediği özellikleri de ortaya koymaktadır. Bu özellikler, Allah’ın elçisinin temel ibadetler kadar önem verdiği ve vazgeçilmez olarak kabul ettiği, bu nedenle de Müslüman toplum için birer ilke olarak tespit ederek hayat alanına aktardığı olgulardır.²⁸²

O, İslâm toplumunu her şeyden önce müstakil bir ümmet olarak tasarlamıştır. Bunun için Mü’minlerin birbirini bağlayan bir bina gibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü böyle bir toplumun fertleri hem kendi aralarında kuvvetli bir dayanışma içinde olacak, hem de düşmanlarına karşı caydırıcı olacaktır.²⁸³

Kur’an-ı Kerim’de sık sık “Ey iman edenler!” diye hitap edilmektedir. Bu hitap belli bir sosyal tabaka, çevre ya da sosyal farklılıklar nedeniyle teşekkül etmiş olan muayyen toplumsal kategoriye değil, fakat her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel farklılık, grup, tabaka veya çevreden olan kişilere yapılmaktadır. Aynı şekilde, İslâm dini, “mü’minler kardeşler” diyerek “din kardeşliği” ilkesiyle alt-üst, kadın-erkek, genç-yaşlı, zengin-fakir, efendi-hizmetçi, patron-işçi, amir-memur, hür-köle, köylü-

²⁸¹ İbn İshâk, es-Sîra, I/140.

²⁸² Kara, Seyfullah, “Hız. Muhammed’in Oluşturmayı Hedeflediği Toplumun Bazı Sosyal Temel İlkeleri”, s. 449.

²⁸³ Kara, Seyfullah, a.g.m., s. 450.

şehirli, göçebe-yerleşik, beyaz-siyah vs. her türlü sosyal statü farklılıklarını ve tezatlarını eritip kaynaştırmakta ve bir tek Allah'a kulluk inancı etrafında onları birleştirerek âdeta yek vücut kılmaktadır.²⁸⁴

“Mü'minler birbirini sevmeye, birbirine acımada ve korumada tek bir vücut gibidir. Vücudun herhangi bir organı rahatsız olursa, öteki uzuvlarda bu yüzden rahatsız olur ve uykusuz kalır”.²⁸⁵ “Sizden biriniz, kendi nefsi için istediği bir şeyi mü'min kardeşi için de istemedikçe gerçek mü'min olamaz”²⁸⁶ hadisleri, onun oluşturmaya çalıştığı toplumun bireylerinin sahip olması gereken temel vasıfları ortaya koyması bakımından oldukça dikkate değerdir.

Hız. Peygamber'in yirmi üç yıllık peygamberlik hayatı bu toplumun oluşturulmasına adanmıştır. O, toplumda ayrışma ve şiddet üreten bütün değer, bilgi ve kurumlara karşı çıkmış ve yerine bütünleştirici olanları ikame etmeye çalışmıştır. Nitekim O, mü'minleri birbirini sevmeye, yardıma muhtaç olanlara yardım etmeye, ihtilaf içinde olanların aralarını sulh etmeye ve herkese adil davranmaya davet etmiştir. O kadar ki, toplumda fitne ve fesat çıkarmak isteyen münafıklara, başka bir fitne ve fesada kapı açmamak için ayırıcı ve farklı bir muamele yapmamaya özen göstermiştir. Onun bu konudaki temel siyaseti, toplumu şirkten arındırmak ve güven ortamını sağlamaktır.²⁸⁷

Cemiyetin büyük bir grup olarak hayatiyetini muhafaza etmesi, müşterek menfaat ve gayeler etrafında toplanma şartına bağlıdır.²⁸⁸ Bir başka ifadeyle, toplum hayatı, insan varlıklarının belirli bir amaç etrafında birleşmesinin bir sonucudur. Esasen, insanların amaç taşımayan her birleşmesi, bir araya gelmesi toplum niteliğini taşımaz.²⁸⁹

İslâm tarihinde Mekke dönemi denilince genelde inanç sisteminin oluşması ve bunların çoğu ferdi seviyede pratikleri akla gelmektedir. Şüphesiz bu görüş, bir

²⁸⁴ Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, s. 295.

²⁸⁵ Buhârî, Edeb 27, Müslim, Birr 66.

²⁸⁶ Buhârî, İman 7, Müslim, İman 71.

²⁸⁷ Yediyıldız, M. Asım, “Hz. Peygamber'in Güvenlik Politikası”, s. 612.

²⁸⁸ Er, İzzet, Sosyal Gelişme ve İslâm, s. 21.

²⁸⁹ Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, s. 14.

kişiliğin inşasını hedef alması bakımından doğrudur. Ancak bu anlayış bizi inanç sisteminin yalnızca Mekke dönemine ait olduğu, Medine’de ise yalnız sosyal pratiklerle ilgilenildiği, dolayısıyla da başlangıçta bir inanç sistemi olan İslâm’ın sonradan bir sosyal düzen olmaya yöneldiği gibi bir yanlış görüşe götürmemelidir. İslâm, bu bütünlüğe başından beri sahiptir. Değişen şey, söz konusu dönemlerdeki ağırlık dereceleri.²⁹⁰ Örneğin; Hz. Peygamber’in Mekke döneminde Dâru’l-Erkâm’ı davet merkezi olarak seçmesinde; yeni Müslümanların dinlerini öğrenebilecekleri bir mekana ihtiyaç duyulması, buranın hac için Kâbe’ye gelenlere ulaşmada son derece rahat bir yer olması ve Mekke müşriklerinin toplantı mekanı olan Dâru’n-Nedve’yi gözetleme imkanı vermesi²⁹¹ yanında İslâm’ı yeni kabul etmiş olanların toplanabilecekleri, birlikteliklerini kuvvetlendirip yeni bir toplumsal yapı meydana getirebilecekleri bir merkez olarak düşünülmüş olması da muhtemeldir.

Peygamberler, gönderildikleri kavmin riayet ettikleri yeme, içme, giyinme, mesken edinme, süslenme kurallarına, evlenme biçimlerine, eşlerin birbiriyle ilişkilerine, alışveriş şekillerine, yasak olan şeylerden alıkoyucu önlemlerine, yargı biçimlerine... vb. bakmak ve değerlendirmeye tâbi tutmak durumundadır. İnsanlar arasında uygulana gelmekte olan şeyler, peygamberlerin gönderiliş amacına uygun düşmeyebilir ve onlardan bir kısmını değiştirmek ya da ortadan kaldırmak gerekebilir. İşte bu gibi durumlarda dahi, onların alışageldikleri şeylerin dışına tamamen çıkılmaması, aksine onlara yakın ve benzer durumlara geçilmesi gerekir.²⁹²

Bunun için yeni peygamber, sadece tahrife uğramış kısımları değiştirir. Bunun sırrı şudur: Belli bir din üzere nesiller büyür, o dinin nişanelerine saygı gösterilerek asırlar geçer. Bunun sonucunda o dinin hükümleri, insanlar arasında iyice yaygınlık kazanır ve delil getirmeye ihtiyaç gösterilmeden kabullenilen akli önermeler halini alır. Artık hemen hemen inkârı kâbil olmaz. İşte böyle bir dönemde yeni bir peygamber gelir. Bu yeni peygamberi göndermenin amacı, yerleşmiş bulunan dinin eğrilerini doğrultmak, onu yenilemek, peygamberinden yapılmış nakillerin arasına karışmış bulunan ve dinden olmayan şeyleri ayıklamak, bozulanları düzeltmek,

²⁹⁰ Arı, M. Salih, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci”, s.181.

²⁹¹ Önkâl, Ahmet, Rasûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu, s. 157.

²⁹² Dihlevî, Huccetüllâhi’l-Bâliğa, I/338-339.

halihazırda mevcut bulunan hükümleri denetlemektir. Bozulmuş ve tahrife uğramış bulunan şeyleri, ihtiyaç ölçüsünce değiştirmektir. Ziyade etme ihtiyacı bulunan şey varsa, mevcut bulunanlar üzerine onları eklemektir.²⁹³

Hız. Peygamber bu sosyal düzeni oluştururken İslâm'dan önceki kültür ve birikimi bir hammadde olarak kullanmış, yeni bir yörünge çerçevesinde onlara farklı bir fonksiyon kazandırmıştır. İslâm, câhiliye dönemindeki Arapların güzel davranışlarına sahip çıkmış, onları korumaya çalışmıştır. Şüphesiz ayıklanarak kabul edilen kültür unsurlarının yanında tamamıyla reddedilenler de vardır. İslâm, hayatın maddi ve manevi yönüne ait kurallar getirmiş ve diğer bazı dinlerin aksine kendinden önceki gelenek ve mirasa yeni bir biçim ve mana kazandırmıştır.²⁹⁴

Bundan dolayı Hız. Peygamber, değiştirilmesini veya nesh edilmesini gerekli gördüğünün dışında mü'minlerin uygulaya geldikleri eski adet ve gelenekleri devam ettirmelerine müsaade etmiştir. Bu müsaade sadece dini olmayan konularda -ticaret vesaire gibi- değil, aynı zamanda ceza kanunları ve hatta hac gibi tamamen dini olan şeyler için de söz konusudur. İslâm'dan önceki dönemden putperestlikle ilgisi olmayan veya adalet dışı bir yönü bulunmayanların da devamına Rasûlullah müsaade etmiştir.²⁹⁵

Esasen İslâm, beşerin kendiliğinden bulamayacağı bir değerler hiyerarşisi getirmiş; bu hiyerarşi açısından önceki toplumda var olan kültür unsurlarından bazılarını reddetmiş, bazılarını düzelterek yeni fonksiyonlar kazandırmış; önceden var olmayan bir senteze ulaşmıştır. İslâm'ın orjinalliği de zaten hiç bilinmeyen kültür unsurları getirmesinde değil, tayin ettiği yörünge ve ulaştığı sentezde kendini göstermiştir. İslâm toplumsal etkileşimlerin bir ürünü olmadığı için ferdi ve toplumu şekillendirme gücüne sahiptir. Başlangıçta kendisine has bir fert ve toplum inşa etmiş; diğer dinlerde olduğu gibi, kendisi toplumsal yapılara göre bir muhteva kazanmamıştır. Dolayısıyla da aile, ekonomi, devlet vb. kurumlar üzerinde, içinde olduğu toplumun önceki haliyle karşılaştırılamayacak bir değişiklik meydana

²⁹³ Dihlevî, Huccetü'l-lâhî'l-Bâliğa, I/308.

²⁹⁴ Arı, M. Salih, "Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci", s. 188.

²⁹⁵ Okumuş, Ejder, a.g.m., s. 332.

getirmiştir. Mekke döneminde fert, Medine’de sosyal yapı üzerine meydana getirilen sonuçlar bunun en açık göstergesidir.²⁹⁶

2-2-2-1- Muâhât / İslâm Kardeşliği

Bilindiği gibi, İslâm toplumu asıl itibarıyla “ümme” kavramına dayalı geniş çerçeveli bir toplumdur. Esasen ümme, İslâm verileri de dikkate alındığında, tevhidi inanç ve bu inançtan beslenen evrensel insani ilkeler bütünü hayata planına aktararak somutlaştıran ideal bir toplum şeklinde tanımlanmalıdır. Bu toplumun fertleri, insanlık adına yükledikleri sorumlulukların değerini kavramak ve insan düşüncesinin tasarlayabileceği bütün üstün nitelikleri bünyesinde barındırmak zorundadır. Bu, mübalağalı bir ifade değildir. Çünkü bu toplum, Kur’an’ın ifadesiyle “insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı ümmedir.” Öyleyse, tüm insanların kaderini düşünmek durumunda bulunan İslâm toplumu, öncelikle tüm fertleriyle var olan ortak bağları keşfetmeli ve kendi iç bünyesinde sağlam bir sosyal yapı oluşturmalıdır. Şüphesiz bunun en önemli yolu, fertler arasında kardeşlik duygusunun geliştirilmesi ve pekiştirilmesidir. Bu nedenle İslâm toplumu, hangi ırka, renge ve dile mensup olursa olsun, birbirine iman bağıyla bağlanmış fertlerin oluşturduğu kardeş toplum olarak görülmüştür.²⁹⁷

Bir toplumsal grup en azından başlangıç halinde bir yapıya ve bir örgüte (kurallar, ritüeller vs.), ayrıca kendi üyeleri olan bireylerin bilinçlerinden oluşan psikolojik bir temele dayanmak durumundadır.²⁹⁸ Bu yüzden Hz. Peygamber, İslâm’ı ilk tebliğ etmeye başladığı andan itibaren bu dine girenleri hangi ırk, kabile ve ülkeden olursa olsun eşit kabul etmiş ve kabile kardeşliğinin yerine İslâm kardeşliğini getirmiştir. O, bir yandan insanlara Allah’ın varlığını ve birliğini anlatırken, diğer yandan bu inanç etrafında toplananları din kardeşliğinde birleştirip kaynaştırmıştır. Bu sistemde Habeşistan’lı bir köle ile Kureyş’li bir asilzade arasında fark kalmamıştır.²⁹⁹

²⁹⁶ Arı, M. Salih, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci”, s. 187.

²⁹⁷ Kara, Seyfullah, a.g.m., s. 452.

²⁹⁸ T. B. Bottomore, Toplum Bilim, s. 101.

²⁹⁹ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 139.

Hicret, Kureyşli Müslümanlar için baskıdan kurtulmayı, bağımsızlığı ve müşriklere karşı güvenli bir hayatı temin etmiş, Hz. Peygamber'e de muazzam bir tebliğ imkânı sağlamıştır. Mekke'de gerçekleştirilemeyen ümmet bütünlüğü burada kurulabilmiş, bütün inananlar bir araya gelebilmişlerdir. Ayrıca Müslümanlar burada kendilerine düşman olanlarla mücadele için uygun zemin ve şartlara kavuşmuşlar, yeni yurtlarında siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda tam bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.³⁰⁰ Allah Rasûlü, Enes b. Mâlik'in evinde Muhacirlerle Ensar arasında kardeşlik sözleşmesi kurdu. Buna katılanlar, yarısı Muhacirlerden ve yarısı da Ensâr'dan olmak üzere doksan erkekten ibaretti. Hz. Peygamber, aralarında eşitlik esasına göre kardeşlik ilan etti.³⁰¹ Medineli müslümanlar muhacirleri öz kardeşleri gibi kabul edip ellerindeki imkânları onlarla paylaştılar. Rasûl-i Ekrem, böyle bir kardeşlik bağı kurmak suretiyle yalnızca zor durumda olan muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, kabile esasına bağlı kardeşlik anlayışının yerine din kardeşliği anlayışının geçmesini de sağlamıştır.³⁰²

Böylece Hz. Peygamber'in Medine'de inanç merkezli olarak teşkil ettiği Müslüman topluluk, şehrin en güçlü ve organize unsuru haline gelmiştir. Bu birlik daha sonraki süreçte hiçbir şekilde zafiyete uğramadığı gibi, Allah Rasûlü'nün liderliğinde etkisini ve kuvvetini daha da arttırmıştır. O kadar ki, bu sağlam sosyal bünye sayesinde Müslümanlar hem Medine dahilindeki münafıklara, hem Yahudi düşmanlara, hem de Mekke ve Hicaz'ın diğer müşrik Araplarına karşı aynı anda mücadele edebilmişler, bu hasım unsurlar, dayanışma içinde hareket eden Müslümanlar tarafından birer birer etkisiz hale getirilebilmişlerdir.³⁰³

Kabile yapısının hakim olduğu; kişinin kimliği, şahsiyeti ve konumunu kabilesinde ve kabilesi sayesinde bulduğu bir toplumda bireylerin kazanılması çok zor bir işti. Kabileden kopmak bir bakıma intihar etmek, yani yok olmak demektir. Böyle bir ortamda bireyi kazanmak zor olduğu gibi, bireyinde kabilesine rağmen İslâm'ı kabul etmesi büyük bir fedakârlık ve cesaret isteyen bir işti. Hz. peygamber,

³⁰⁰ Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, Çorum 2007, s. 316.

³⁰¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III/1065.

³⁰² Fayda, Mustafa, "Muhammed", DİA XXX/408.

³⁰³ Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", s. 319.

davetini kabul eden bireyler arasında yeni bir dayanışma bağı kurarak, Allah'a iman ve Rasûlüne bağlılık üzerinde birleşen bir toplum meydana getirdi; tüm mü'minleri kardeş ilan etti. Etnik kökeni ve daha önceki sınıfı ne olursa olsun, bütün mü'minleri eşit kabul etti. Yeni toplum, kabileyi aşıyor, ve kuşatıyordu. Bu düzenleme bir bakıma İslâm hakimiyetinde eşit haklara sahip vatandaşlık statüsü kazandırıyor.³⁰⁴

Hiz. Muhammed'in yüce Allah tarafından risaletle görevlendirilip insanları "tevhid" dinine davet etmesinden itibaren bu davete icabet edenler çeşitli sosyal statüden kimseler olmuştur. Gerçekten de, ilk Müslümanların arasında, Hiz. Hatice gibi bir kadın, Hiz. Ali gibi bir çocuk, Hiz. Ebû Bekir gibi Mekke eşrafından zengin bir tâcir, Hiz. Zeyd b. Hârise gibi azadlı bir köle ve yine Mekke toplumunun yukarı tabakalarından Hiz. Osman b. Affan, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah; orta ve alt tabakalarından Ammâr b. Yâsir, Süheyb-i Rûmî, Habbâb ve nihayet Bilâl-i Habeşî gibi bir siyah köle olmak üzere çok çeşitli toplumsal statü ve çevreden kimseler bulunmaktadır. Bu kadar farklı sosyal statülere sahip bulunan bu kimseler bir tek Allah'a kulluk inancı etrafında birleşebilmiş ve öylesine bir toplumsal birlik ve bütünlük oluşturmuşlardır ki, onlar bu uğurda her şeylerini feda etmekten çekinmemişlerdir. İlk Müslümanların, Mekke'li müşriklerin baskı ve zulümlerine göğüs germeleri, bu uğurda her şeylerini geride bırakarak önce Habeşistan'a ve daha sonra da Mekke'den Medine'ye hicret etmeleri, Medine'li "Ensâr"ın "Muhacir"lere kucak açarak onlarla "kardeşleşmek" suretiyle her şeylerini paylaşmaları, daha sonra Müslümanların Mekkeli müşriklerle savaşlarında din uğruna en yakın akrabalarıyla mücadeleden çekinmemeleri, babanın oğulla, kardeşin kardeşe karşı karşıya gelmesi İslâm dininin farklı sosyal statüden kişilere hitap ederek onları birleştirmesinin en canlı örnekleri olmaktadır.³⁰⁵

Hiz. Peygamber'in, birisi hicretten önce Mekke'de, diğeri de hicretten sonra Medine'de Müslümanları iki defa özel olarak kardeşleştirdiği bilinmektedir. Mekke'deki kardeşleştirmede son derece anlamlı bir husus dikkati çekmektedir. Bu, Kureyş'e mensup bazı Müslümanların azatlı kölelerle kardeş ilan edilmesidir. Bu kardeşleştirme hadisesini Müslümanlar kısa sürede özümstediler. Öyle ki, bir

³⁰⁴ Sarıçam, İbrahim, Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 314.

³⁰⁵ Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, s. 297-298.

Müslüman, putperest kabiledaşıyla ve akrabasıyla ilişkisini kesip, aralarında kan bağı bulunmayan, başka bir kabile veya ülkeye mensup, yahut da köle olan bir Müslümanla maddi ve manevi dayanışma içine giriyordu.³⁰⁶

Hız. Peygamber'in, Araplar arasında her zaman çıkabilecek kabilecilik gayretine dayalı tefrikaya karşı en etkili önlem olarak görülen³⁰⁷ ve eşsiz bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma örneği olan kardeşleştirmeyi gerçekleştirmesinin amaçlarını şu şekilde saymak mümkündür:

1- Câhiliye devrinde geçerli olup da kaldırılan "hilf" in³⁰⁸ yerine "din kardeşliğini ikame etmek.

2- Mekke'de mallarını, mülklerini bırakarak gelen muhacirlerin ihtiyaçlarını gidermek.

3- Muhacir ve Ensâr arasında, samimiyet ve ünsiyet yaratmak ve bunu devam ettirmek. Böylece içtimai bir dayanışma ile güçlü bir toplum oluşturmak.

4- Dâhili ve hârici düşmanlara karşı birlik ve beraberliği ortaya koyan bir imaj yaratmak.³⁰⁹

Bu noktada, kardeşleştirmenin, rastgele seçilen iki kişinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmadığı; bilakis hicretten itibaren altı ayı aşkın bir süre zarfında Hız. Peygamber'in Müslümanları iyice tanıyarak, durumlarını iyice

³⁰⁶ Sarıçam, İbrahim, Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 139-140.

³⁰⁷ Algül, Hüseyin, "Muâhât", DİA XXX/308.

³⁰⁸ Hilf: Câhiliye döneminde Araplar arasında yapılan İttifak; dostluk ve dayanışma yemini. Câhiliye Arapları'nda kabilelerin veya şahısların yardımlaşma, dayanışma ve himaye amacıyla yaptıkları antlaşma ve ittifakları ifade eden hilf; İki veya daha fazla kabile arasında yapıldığı gibi bir kabile ile o kabileye mensup olmayan bir fert veya aile arasında yahut iki kişi arasında da yapılabilirdi. Hız. Peygamber, câhiliye devrinde adalet ve yardımlaşma amacıyla yapılan bütün hilfleri doğrulamakla birlikte, bütün müslümanları kardeş ilân ettiği için, "İslâm'da hilf yoktur" sözüyle müslümanlar arasında ayrı bir ittifaka gerek olmadığını vurgulamıştır. Bkz. Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", DİA XVIII/29.

³⁰⁹ Palabıyık, M. Hanefi, "Hız. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyetleri", s. 102-103.

inceleyerek ve her çift arasında ortak vasıflar bularak bunu gerçekleştirdiğini belirtmek gerekir.³¹⁰

Kaynağını tevhit inancından alan bu kardeşlik, hem Kur'an ayetlerinde hem de Rasûlullah'ın uygulamalarında kendine yer bulmuştur. Al-i İmran sûresi 102-103. ayetlerinde, Müslüman toplumun bütün fertlerinin manevi bağlarla birbirine bağlanmak suretiyle kardeş olduğu vurgulanmıştır. Hücurât sûresindeki ayet ise Müslümanların tartışmasız şekilde birbiriyle kardeş olduğunu bildiren ilahi bir manifesto niteliği taşımaktadır. Bu ayete göre;

1- Yeryüzünün hangi coğrafyasından olursa olsun ırk, dil, meslek, meşrep, cinsiyet vs. ayrımlar gözetmeksizin tüm Müslümanlar kardeştir.

2- Hiçbir ayrıma gitmeksizin yeryüzünde yaşayan tüm Müslümanlar birbiriyle, ancak kardeş olabilirler. Yüce yaratıcı bu manifesto ile onlara kardeş olmaktan başka bir şans tanımamıştır.³¹¹

Bu kardeşlik hareketiyle insanlar arasındaki ortaklık zemini kan unsurundan ayrılıp manevi bir temele dayandırılmış, soya dayalı kabilevi ittifak akidevi ittifaka çevrilmiş; kandan inanca, kabileden gelen verili statüden akideden kaynaklanan cemaate geçişi sağlamıştır. Yeni durumda kabile ve aşiretin yerini ümmet ve millet almıştır. Sonuçta câhiliye döneminde kabilelerin ittifakı (hîlf) ile birbirine destek veren kabile mensupları artık din kardeşliği temelinde ortak hareket eden mü'minler haline gelmiştir.³¹²

Hız. Peygamber, muâhâtla; asabiyet ruhunun parçaladığı ve kan davaları yüzünden aralarındaki nefretin derinleştiği müşrik kabilelere, İslâm dininin farklı kabilelerden insanları kan bağına aşarak Allah'a iman ve temel ahlaki değerler etrafında nasıl birleştirdiğini ve aralarında nasıl bir ülfet (kaynaşma) meydana getirdiğini göstermekteydi. Keza bu uygulama, Kureyş'in soylu gençlerinden Hamza

³¹⁰ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 141.

³¹¹ Kara, Seyfullah, a.g.m., s. 452.

³¹² Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", s. 318.

b. Abdülmuttalib ile azadlı Zeyd b. Hârise, önde gelen Hazrec’li simalardan Ebû Ruveyha ile İran asıllı azatlı Selmân’ın kardeşleştirilmesi örneklerinin de açıkça gösterdiği üzere, câhiliye zihniyetinin tamamen yabancı olduğu ve asla kabullenmediği kölelikten kurtulmuş bir azatlı ile hür bir insanın mutlak eşitliği anlayışının yerleşmesi açısından da önemli bir kilometre taşı olmuştur.³¹³

Medine’de İslâm toplumunun inşa edildiği dönem, sadece bir tebliğ dönemi değil, aynı zamanda İslâm ümmetinin ana dokusunun oluşturulduğu bir ilk kuruluş dönemi olmuştur.³¹⁴ Bu yüzden Medine, yeni bir millet (ümmet) ve yeni bir devletin inşa merkezi olarak seçilmiştir.³¹⁵ Burada, muâhât ile sağlanan kardeşlik asabiyetin yerini almıştır. Tesis edilen “din kardeşliği”, nesep kardeşliğinin yerini almış böylelikle “ümmet” ve “millet”, kabile ve aşiretin yerine geçmiştir.³¹⁶ Böylece, hicretten sonra güttüğü siyasetin ilk ve açık gayesi, İslâm’ın nüfûz alanını yaymak olan Hz. Muhammed, bunu da kabile telakkileriyle çatışmayı önleyerek sağlamıştır.³¹⁷

Rasûlullah, sahabe fertleri arasında, din kardeşliğini, özel bir dostluk ve kardeşlik bağı ile perçinlemiştir. Onun, İslâm devletini ve İslâmi toplumu kurma yolunda dayandığı bu esasın önemi, aşağıdaki şekillerde görülür:

1- Hakikaten, herhangi bir devletin kurulması ve kalkınması ancak, milli bütünlük ve milli beraberlik esasına dayanmakla mümkün olur. Birlik ve beraberliğin; karşılıklı sevgi, kardeşlik ve yardımlaşma faktörünün dışında başka bir şeyle gerçekleşmesi mümkün değildir. Aralarında hakiki kardeşlik ve sevgi bağı ile birbirine bağlanmamış olan herhangi bir topluluğun, bir prensip etrafında birlik oluşturmaları mümkün değildir.

2- Şüphesiz ki bir cemaat, dağınık ve birbiriyle alakası olmayan insanların oluşturduğu topluluktan yalnızca bir şeyle ayrılır. O da, bu cemaatin fertleri arasında

³¹³ Özdemir, Mehmet, “Hz. Peygamber’in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı”, s. 19-20.

³¹⁴ Okumuş, Ejder, a.g.m., s. 329.

³¹⁵ Apak, Adem, “Hz. Peygamber’in Hicret Sonrası Medine’de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine”, s. 316.

³¹⁶ Câbirî, İslâm’da Siyasal Akıl, s. 180.

³¹⁷ Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, s. 50.

ve hayatın bütün bölümleriyle kurumlarında yardımlaşma prensibinin yürürlükte olmasıdır. Eğer bu yardımlaşma ve dayanışma insanların arasında eşitlik ve adalet ölçüleri dahilinde tatbik ediliyorsa, işte bu toplum adil ve sağlam bir cemaattir.

3- Resûlullah'ın ashâbı arasında kurduğu kardeşlik prensibi, onların dillerinde dolaşan sadece bir parola, bir sembol değildir. Ama o, uygulanan bir gerçektir ki, hem hayat vakıasıyla, hem de Ensâr ile Muhacirin arasında bulunan tüm alakalarla birleşiyor. Pek çok olayda olduğu gibi Sa'd b. Rebî ile Abdurrahman b. Avf arasında yaşananlar da bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.³¹⁸

Görüldüğü gibi hicret sonrası Medine'de gerçekleştirilen din kardeşliği faaliyeti İslâm öncesi dönemde yaygın olduğu şekilde bir kabilenin diğerine iltihakına, yahut herhangi iki kabilenin başka kabilelere karşı savunma ya da saldırı amacıyla oluşturdukları ittifaka benzemiyordu. Oluşan yeni durumda bütün olarak kabile hükmî şahsiyetinin yerini ferdi olarak tek tek Müslümanlar alıyor, sorumluluk mensup olunan kabilelere değil, bizzat Müslüman bireylere yükleniyordu. Artık kabile merkezli bir toplumdaki ferdi öne çıkaran yeni bir anlayışın ilk adımları atılıyordu. Bunun sonucunda da ilk Müslümanlar kabile mensubu olmanın sınırlarını aşarak bir inanç etrafında kardeş kabul edilen bir topluluğun (ümmet) eşit hak ve sorumluluklara sahip üyeleri konumuna geliyorlardı.³¹⁹

Hiz. Peygamber, o ana kadar insanlık tarihinin bir benzerine şahit olmadığı ve İslâm toplumunu oluşturan fertler açısından hayati öneme sahip olan bu uygulamaya imza atmıştır... Bu kardeşleştirmede yapılan uygulamanın, İslâm'ın insanlığa getirdiği ve yerleştirmek istediği ideal ve zihniyete uygun olarak yapıldığı dikkati çekmektedir. İslâm kardeşliği her şeyden önce makamı, serveti, sosyal statüsü, ırkı ne olursa olsun İslâm'ın tüm fertlerinin eşitliği esasına dayanmaktadır. Bunun açık örnekleri hem Mekke, hem de Medine'deki kardeşleştirme uygulamalarında açıkça görülmektedir.³²⁰

³¹⁸ Bûtî, M. Saîd Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhû's Sîre, s. 220-222.

³¹⁹ Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", s. 318.

³²⁰ Kara, Seyfullah, a.g.m., s. 453.

2-2-2-2- Medine Anayasası (Sözleşmesi)

Hicretten sonra Müslümanların yanı sıra Medine toplumunu oluşturan Yahudileri ve diğer grupları bir şehir devleti halinde teşkilâtlanmaya ikna eden Hz. Peygamber, bu teşkilâtın esaslarını yazılı bir metin (sahife) halinde ortaya koymuştur. Medine şehir devletini oluşturan toplulukları, bunların birbirleriyle ve yabancılarla olan münasebetlerini, bu toplulukların idarî ve adli yapılarını, fertlerin sahip oldukları din ve vicdan hürriyetini belirli esaslara bağlayan bu metin, şekil açısından bugünkü anayasalardan hayli farklı olsa da maddî açıdan bir anayasa mahiyetindedir. Bundan dolayı da özellikle Batı kaynaklarında “Medine anayasası” olarak adlandırılmaktadır.

Hiz. Peygamber muhtemelen önce Muhacirler ile Evs ve Hazrec kabilesi mensuplarını bir araya getirmiş, sonra da Yahudilerle anlaşmış ve böylece bir taraftan Medine'nin iç huzurunu sağlayacak, diğer taraftan da dış düşmana karşı birlikte olmayı temin edebilecek siyasî bir yapılanmaya gitmiştir. Bunun içindir ki anayasa maddelerinin önemli bir kısmı iç düzeni ve dış düşmana karşı topluca dayanışmayı sağlamaya yöneliktir.³²¹

Medine'de gerek Araplar gerekse Yahudiler arasında her bir kabile, müstakil bir hukuki birlik teşkil ediyor ve bizzat kendi başkanları dışında hiçbir siyasi otorite tanımıyorlardı.³²² Hiz. Peygamber, bu vesika ile kabile anlayışı içinde hayatlarını sürdüren insanları bir devlet çatısı altında toplama ve kabileciliğe son vermeyi amaçlamıştır. Onun; “sizin bir devletiniz olmadığı için devamlı olarak savaş halindedesiniz. Üstelik Medine dışından bir düşman ordusu içinizden bir kabileye saldırırsa, o kabile yalnız kalır. Gelin bir devlet kuralım ve Medine dışından gelecek her düşman saldırısına karşı müştereken müdafaa yapalım” sözü, niyetini açıkça ortaya koymaktadır.³²³

Vesika, Medine'de dini olduğu kadar siyasi bir topluluk da meydana getirme gayesine yönelikti. Vesikaya göre bu topluluk (ümme) diğer bütün insanlardan ayrı

³²¹ Aydın, M. Akif, “Anayasa”, DİA III/153.

³²² Hamidullah, İslâm Peygamberi, 1/186.

³²³ Sırma, İhsan Süreyya, Medine Vesikası Işığında Yahudi Meselesi, s. 38.

bir mahiyetteydi. Vesikada Müslüman cemaatin ve İslam dininin hukuki ve sosyal varlığı, diğer unsurlar tarafından tanınmaktadır. Bu, Müslümanlar açısından önemli bir gelişmedir. Bu sözleşme ile Medine'deki müşrik Araplar ve Yahudiler, Müslümanları dini, siyasi ve sosyal açıdan tanıyorlardı.³²⁴ Bu şekilde, Medine anayasasını kabul eden Müslüman ve gayr-ı Müslim gruplar inançları bakımından farklılıklar taşısalar da, ayrıcalığa tabi tutulmadan karşılıklı haklar kazanma ve ödevler yüklenme esası üzerinde ittifak ederek, aynı siyasi örgüt içerisinde yer aldıklarından bir topluluk meydana getirmektedirler.³²⁵

Hiz. Peygamber'in Medine'ye hicretten sonra Muâhât'la birlikte yaptığı ilk işlerden birisi olan Medine sözleşmesiyle o, şüphesiz muhacir Müslümanların ihtiyaçlarını karşılayarak sıkıntılarını çözmeyi hedeflediği gibi asabiyet bağlarından kurtulmuş / kendi içinde din bağıyla birbirine bağlı yeni bir asabiyet oluşturmuş bir toplum yapısı meydana getirmeyi hedeflemiştir. Bunu Medine sözleşmesinin hemen başında yer alan “şüphesiz Kureys’li ve Medine’li Müslümanlarla onlara tâbi olanlar diğer insanlardan ayrı tek bir cemaattir”³²⁶ ifadesinde açıkça görmek mümkündür.

Bu anlaşmayla Hiz. Peygamber, çeşitli ırk, din ve kabilelerden müteşekkil bir şehir topluluğunda, Arabistan yarımadasında evvelce görülmemiş çok değişik bir içtimai yapıyı (ümme) meydana getirmiştir. Yine bu anlaşmayla Hiz. Peygamber, eski câhiliye düzeni yerine yeni bir nizam kuruyor, parçalanmış olan Medine’yi tek bir çatı altında toplamayı başarıyordu.³²⁷

Medine anlaşması şehirde yaşayan farklı din ve ırk mensuplarını Medine vatandaşlığı temelinde bir araya getirmiş hukuki bir zemin oluşturmuştur. Ensâr ve Muhâcir’i kabile esaslı birleşmeden akide merkezli cemaate dönüştüren Hiz. Peygamber, taraflarla yaptığı bu anlaşma ile de Medine’de çeşitli kabilelere mensup fertleri hukuka dayalı, içtimai, iktisadi, ve dini hak ve sorumlulukları bulunan Medine şehir devletinin vatandaşları haline getirmiştir. Sonuçta Medine’de kabile

³²⁴ Sarıçam, İbrahim, Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 145.

³²⁵ Palabıyık, M. Hanefi, a.g.m., s. 110.

³²⁶ İbn İshâk, es-Sîre, I/452.

³²⁷ Kapar, M. Ali, “Hiz. Peygamber’in Müşriklerle Yaptığı Bazı Anlaşmalar”, s. 301.

kurallarının hakim olduğu dağınık gruplaşmalardan sözleşmeye dayalı, dolayısıyla hukukun üstün olduğu düzenli topluma geçiş sağlanmıştır.³²⁸

Müslümanlarla komşuları olan Yahudiler arasında ittifakla kabul edilmiş olan temel prensip şeklindeki bu anayasa; İslâm toplumunun doğuşundan beri tam bir anayasal temel üzerine dayandığına, İslâm devletinin ilk doğuşundan itibaren bir devletin muhtaç olduğu idari ve anayasal dayanaklardan en mükemmeli üzerine kurulmuş olduğuna dair, delil olarak yeter. Bu idari ve anayasal dayanakların toplumda, İslâmi hükümlerin uygulanması için gerekli temel esaslar olduğu gayet açıktır. Çünkü o kendi bütünlüğü içinde, ancak İslâm ümmetinin birliği fikrine ve onunla alakalı diğer düzenleyici maddeler üzerine dayanır.³²⁹

Bu anayasanın birinci maddesi, bir İslâm topluluğu, daha açık bir ifadeyle dini olduğu kadar aynı zamanda siyasi bir topluluk da meydana getirme gayesine yöneliktir... Anayasaya göre bu topluluk (ümme), diğer bütün insanlardan ayrı bir mahiyettedir. Bu anayasa ile bizzat kendi kabilesi mensuplarına, yahut ailesi, yahut akraba toplulukları dahil en yakın kimselere karşı bile olsa icabında her bir vatandaşın merkezi otorite etrafında yardım elini birleştirmesi mecburiyeti getirilmiştir. “Kabile” denen sosyal yapı, artık hiçbir şekilde doğum veya katılma esasına dayalı, akrabalar arası ve dışı kapalı bir mahiyette bırakılmayarak yepyeni bir ideolojiye bağlanıyordu; bu yeni kabile anlayışına göre, bu sosyal bünye tamamen ferdin rıza ve iradesine dayalı dinamik bir organizasyon haline inkılâb ettirilmekteydi. Mesela görüyoruz ki Mekke’den gelenler sadece sayısız kabilelere mensup kimseler değil ve fakat aynı zamanda Habeşistanlılar gibi, içlerinde Arap olmayan insanlarda bulunan karma bir zümreydi ve bütün bunlar, Medinelilerle birlikte yeni bir “kabile” anlayışı ve bünyesi içinde kaynaştırılmışlardı. Muhakkak ki Araplar evvelden beri az sayıda bir takım yabancıların, hiç şüphesiz asıl kabile mensuplarıyla aynı haklara sahip olmamak üzere, kendi kabile topluluklarına gelip katılmaları usulünü (mevlâ’lık, mevâli) biliyorlar ve tatbik de ediyorlardı. Fakat en ufak teferruatına varıncaya kadar bütün unsur ve parçalarının yeni baştan teşkil

³²⁸ Apak, Adem, “Hz. Peygamber’in Hicret Sonrası Medine’de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine”, s. 322.

³²⁹ Bûtî, M. Saîd Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fikhû’s Sîre, s. 226.

edildiği yepyeni bir kabile anlayışı ve müessesesi o güne kadar hiç duyulmuş bir şey değildi. İşte tam bir benzeyle ifade etmek istersek bu küçük “fide”den, “İslâm milliyeti” (yani ümmet), diğer bir ifade ile “Müslüman vatandaşlığı” ağacı yetiştirilmiştir. Böylece, gerçekten diğer toplumlarda mevcut ırk, deri rengi, dil ve doğum yeri gibi değiştirilmesi mümkün olmayan ve insan irade ve seçimi dışında kalan hemen tamamen tesadüfi bir takım mefhumlar yerine “milliyet” anlayışında temel olarak İslâm, bizzat ferdin kendi hür irade ve rızasına dayanmak suretiyle yaptığı seçim birliğini esas kabul etmiştir.³³⁰

İkinci ve üçüncü maddeler; Müslümanların kendi aralarında dayanışması ve birbirine arka çıkmasının gerektiğini en açık şekilde ortaya koyuyor. Bunun da İslâm toplumunun en önemli niteliklerinden olduğuna işaret ederken³³¹, anlaşmanın devamında yer alan “bir mü’min diğer bir mü’mine karşı kafire yardım etmez”³³² ifadesi de, Hz. Peygamber’in kendi içinde din bağıyla birbirine bağlı yeni bir asabiyet oluşturmuş bir toplum yapısı meydana getirmeyi hedeflemiş olduğunu gösteriyor.

Altıncı madde; Müslümanlar arasındaki eşitlik prensibinin, propaganda ve reklam aracı olması yönünden değil de; İslâm toplumu için gerekli olan önemli şer’i rükünlerden bir rükün olduğuna ve onun en güzel ve en ince bir şekilde tatbik edilmesi gerektiğine işaret ediyor. Müslümanlar arasındaki bu eşitliğin sağlanması için, Rasûlullah’ın bu maddede kararlaştırdığı hükmü ortaya koymak yeter: Bu maddede Rasûlullah: “Allah’ın himaye ve teminatı (mü’minlerden her fert için) birdir, onların en hakir görülenlerine bile şamildir” demektedir. Diğer bir deyişle, Müslümanın himaye ve teminat hakkı, nerde olursa olsun saklıdır ve saygıdeğerdir. Rütbesi ve mevkisi ne olursa olsun, hiçbir insanın bu himayeyi hiçe saymaya gücü yetmez.³³³

³³⁰ Hamidullah, İslâm Peygamberi, 1/191-192.

³³¹ Bûtî, M. Saîd Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhû’s Sîre, s. 228.

³³² İbn İshâk, es-Sîre, I/453.

³³³ Bûtî, M. Saîd Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhû’s Sîre, s. 228.

Daha önceki dönemde asabiyet adına ortaya konan uygulamaların (fidye, diyet, kabileler arası anlaşma vs.)³³⁴ bu sözleşmeyle devam etmesi, yeni oluşturulan toplum düzeninin mevcut asabiyet anlayışının İslâm kardeşliği temelinde yeniden yorumlandığını gösterirken, anlaşmada geçen; ‘bir müşriğin ya da Yesrib halkından bir Yahudinin Kureyş’e himaye hakkı veremeyeceği’ ifadesi³³⁵, yeni oluşturulan ve temelde Kureyş içerisinden çıkmış olan İslâm toplumuna kendi varlığını ve şahsiyetini kazandırma (kendi asabiyesini sağlama) amacına matuf olsa gerektir.

Hız. Peygamber birbirine kadim düşmanlıkları olan kabileleri önce tevhidî imanla buluşturmuş, hemen akabinde de onları birbiriyle kaynaştırarak tarihte görülmemiş bir şekilde birbirine kenetlenmiş bir toplum haline getirmiştir.³³⁶ O’nun Medine vadisinden bir şehir devleti ortaya çıkarmak için vazettiği bu anayasa ile burası kısa bir süre sonra teşekkül eden İslâm imparatorluğunun “başşehri” haline dönüşmüştür. Bu anayasa, o sırada müesses hükümetin ana organlarını sayıp dökmekte ve keza doğmakta olan yeni insan topluluğunun özel ihtiyaçlarını da dile getirmektedir.³³⁷

2-2-2-3- Mescidin İnşâsı ve Kiblenin Değiştirilmesi

Hız. Peygamber, Medine’ye geldikten sonra önemli bir kurumun temellerini attı. Müslümanlara bir hareket merkezi tayin etmek amacıyla “Peygamber mescidi” inşa ettirdi... Bunda, mescidin yeni teşekkül etmekte olan toplumun / asabiyyenin merkezi ve dışa karşı o toplumu temsil eden bir alemi olması düşünülmüş olmalıdır. Zira, “mescit, bir beldenin İslâm vatani oluşunu simgeleyen ebedî damgadır. Hız. Peygamber, gönderdiği birliklerine gittikleri yerlerde şayet bir mescit görürlerse halkına dokunmamalarını emrederdi.”³³⁸ Hız. Peygamber’in inşa ettiği bu mescit, dini ve kültürel faaliyetlerin yanı sıra devletin önemli meselelerinin müzakere edildiği bir merkez durumundaydı.³³⁹

³³⁴ İbn İshâk, es-Sîre, I/452-454.

³³⁵ İbn İshâk, es-Sîre; I/454.

³³⁶ Kara, Seyfullah, a.g.m., s. 450.

³³⁷ Hamidullah, İslâm Peygamberi, 1/200.

³³⁸ Önkâl, Ahmet, Rasûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu, s. 431.

³³⁹ Arı, M. Salih, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci”, s. 185.

Şüphesiz ki Rasûlullah, Medine'ye varışıyla ve oraya yerleşmesiyle sağlam ve birbirine kenetlenmiş bir İslâmi toplumu kurmaya yöneldi. Bu toplum Medine-i Münevvere'de toplanmış olan Muhacirlerle Ensâr'dan oluşmaktaydı. Rasûlullah'ın bu uğurda attığı ilk adım, bir mescid yapmak olmuştur. Aslında bunda şaşılacak ve hayrete düşülecek bir durum yok. Çünkü mescid yapmak İslâmi toplumun kuruluşunda en önemli ve başta gelen noktadır. Zira, Müslümanlar arasında kardeşlik ve sevgi bağının yaygınlaşması yalnızca mescidde kemal derecesine ulaşır. Müslümanlar arasındaki mal, makam ve itibar farklarından sıyrılarak, her gün Allah'ın evinde yani mescidde belirli vakitlerde bir araya gelmedikleri sürece aralarında kardeşlik ve dostluk ruhunun oluşması mümkün değildir. Aynı şekilde Müslümanlar her gün, kalpleri, bir olan Allah'a bağlanmış olarak, ubûdiyetin zirvesinde durup, Rablerinin huzurunda aynı safta buluşmadıkları sürece aralarındaki adalet ve eşitlik ruhunun yaygın hale gelmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, İslâm toplumunda ve Müslümanların bu yeni devletinde ana maksatları gerçekleştirmek için, her şeyden önce Rasûlullah, mescidin yapımına girişmiştir.³⁴⁰

İslâm toplumunda mescidlerin fonksiyonu sadece ibadet mekanı olmakla sınırlı değildir. Mescidler aynı zamanda, eğitim-öğretim ve kültür merkezi olarak, siyasi işlerin, kamu yönetiminin, adalet hizmetlerinin yürütüldüğü bir devlet müessesesi olarak işlev görmüşlerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in, bir gün mescide girdiğinde cemaatin bir kısmını dua ve zikirle, diğer bir kısmını ilimle meşgul halde gördüğünde, "Ben muallim olarak gönderildim" diyerek ilimle meşgul olanların yanına oturması, mescidin ibadet dışında da, mesela eğitim ve öğretim alanındaki fonksiyonunu göstermeye yeterlidir.³⁴¹

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesinden sonra yaptığı ilk işlerden birisi olan mescidin inşa edilmesi, mescidi sadece bir ibadet mekanı olarak düşündüğü için değil, aynı zamanda yeni bir toplum oluşturma çabalarının merkezi olma özelliğinden olmalıdır. Zira henüz Medine yolunda iken Kuba'da konakladığında –ki burada sadece dört gün kalmıştır- yaptığı ilk iş burada bir mescid inşa etmek

³⁴⁰ Bûtî, M. Said Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhû's Sîre, s. 215-216.

³⁴¹ Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi, "Cami", DİA VII/46.

olmuştur.³⁴² Bu nedenle mescidler müslümanlar için birer merkez durumundadırlar. Hem ibâdet yerleri, hem toplanma, hem de eğitim yerleridir. Müslümanların hayatı ile mescid arasında sıkı bir bağ vardır. Namazların eda edildiği mescidler, sosyal dayanışmanın, insanların birbirleri ile kaynaşmalarının gerçekleştiği müesseselerin başta gelenlerindedir. Âdetâ, Müslümanların sembolü haline gelen bu müesseseler, günün beş vaktinde; Müslümanların bir araya gelmelerini sağlar.³⁴³

Mescidler, insanların mensup oldukları soy ve kavime göre sınıflandırılmaya tabi tutuldukları mekanlar değildir. Buraya ibadet etmek maksadıyla gelenler; ırk, dil, makam, servet vb. açılardan herhangi bir sınıflandırılmaya tabi tutulmadan, aynı safta ve yan yana ibadetlerini yaparlar. Dışarıda sahip oldukları –miras ya da kazanılmış- hiçbir sıfat kendilerini öne geçirmez ya da geri bırakmaz. Bu yüzden, câhiliye dönemi asabiyet anlayışı içerisinde yetişmiş insanların bir araya geleceği, toplumda en şerefli kabul edilenler ile kölelerin yan yana aynı safta duracakları bir mescidin inşası, şüphesiz asabiyet anlayışının yıkılması ve toplumda oluşturulmaya çalışılan eşitlik temelinde kardeşlik anlayışının hakim kılınması açısından son derece önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber'in; "Cemaatle kılınan namaz, ayrı kılınan namazdan yirmi yedi derece üstündür"³⁴⁴, "Kim müezzini işitir ve kendini engelleyen bir özrü olmadığı halde cemaate katılmazsa, kıldığı namaz (kâmil bir sevapla) kabul edilmez"³⁴⁵ hadisleri bu bağlamda değerlendirildiğinde, sadece mescide gitmeyi ve namazı cemaatle kılmayı değil, burada oluşturulacak birliktelikle İslâm cemaatinin kaynaşmasını ve ümmet şuurunun yakalanmasını hedeflemiş olduğu sonucuna ulaşılabilir. Nitekim, Müslümanlar arasında mevcut manevî bağın en önemli tezahürlerinden biri olan namazların cemaatle kılınmasının hikmeti, Müslümanların birbirleriyle görüşüp hallerinden haberdar olmalarını, bilgi alışverişinde bulunmalarını, aralarında disiplin, sevgi ve düzenin yerleşmesini sağlama amacına yöneliktir. Hz. Peygamber'in hayatı boyunca cemaate namaz kıldırması, hastalandığında da cemaate katılarak Ebû Bekir'in arkasında kılması, konunun

³⁴² İbn İshâk, es-Sîre, I/446.

³⁴³ Şeker, Mehmet, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, s. 135.

³⁴⁴ Buhârî, Ezan 30, Müslim, Salât 272.

³⁴⁵ Ebû Dâvud, Salât 47.

İslâm'daki yerini göstermesi bakımından önemlidir.³⁴⁶

Kısaca Hz. Peygamber'in, cemaatle kılınacak namazın ferdi olarak kılınan namazdan daha faziletli olduğunu bildirmesi, ayrıca mescidi sosyal, siyasi, ekonomik vs. toplumu ilgilendiren tüm işlerin merkezi haline getirmesi; mescidin dini, siyasi ve sosyal olarak toplum hayatındaki önemini gösterdiği gibi, yeni oluşturulan İslam toplumunda birlik ve beraberliğin daha çabuk ve daha kuvvetli bir şekilde tesis edilmesine de önemli bir katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bunun için, Rasûlullah Medine'ye gelir gelmez mescidi inşa etmiş ve bu Ensâr ile Muhacirlerin kaynaşması için iyi bir fırsat olmuştur.³⁴⁷

Hz. Peygamber'in Medine'de gerçekleştirmek istediği en önemli hedef yeni bir toplum inşasıydı. O dönemde Arapların hayatında geçerli olan toplum düzeni esasında kabile sistemine dayanıyordu. Halbuki tebliğ ettiği dinin nihai gayesi ise insanları soy/kan yerine inanç merkezli olarak bir araya getirmek, kısacası bir ümmet/millet oluşturmaktı. Meydana getirilecek bu ümmet, bütün insanlık alemi için ideal bir cemaat oluşturacaktı.³⁴⁸ Bu yüzden, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra gerçekleştirdiği yeni bir toplum inşasına yönelik adımları müteakiben, bu topluma has bir kible tayini talebini³⁴⁹ de bu bağlamda değerlendirmek yanlış olmasa gerektir.

Bu açıdan Rasûlullah Medine'ye gelince, gayretini Evs ve Hazrec kabileleriyle müttefikleri Yahudilerin arasını kaynaştırmaya yöneltti. Kendisine destek verenler, insanlar için çıkarılmış olan ümmet onlardı. Bu durumu değerlendiren Rasûlullah, ister Yahudileri teskin amacıyla³⁵⁰ isterse ictihadda bulunarak, Beyt-i Makdis-i kible edinmeye hükmetti. Zira şeriatlarda kurbetler (ibadetten daha genel anlamda olup, insanı Allah'a yaklaştıran her şey) belirlenirken, peygamber'in gönderilmiş olduğu kavmini ona destek veren ve bütün insanlara karşı şahit tutulan ümmetin içinde bulunduğu halin dikkate alınması bir asıdır. Rasûlullah'ın bu özelliği taşıyan

³⁴⁶ Uzunpostalcı, Mustafa, "Cemaat", DİA VII/288.

³⁴⁷ Bozkurt, Nebi-Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mescid-i Nebevî", DİA XXIX/281.

³⁴⁸ Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", s. 324.

³⁴⁹ Bakara, 2/144.

³⁵⁰ Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, s. 44.

ümmeti, o an için Evs ve Hazreçti... Sonra Allah Teâlâ, ayetlerini muhkem kıldı ve peygamberini maslahata ve teşri' kanuna daha uygun, daha kalıcı olan ilahi hükme muttali eyledi. Bunun sonucu olarak Rasûlullah, Kâbe'ye doğru yönelmesi için bir emir beklentisi içine girdi.³⁵¹

Hız. Peygamber'in kible olarak Beyt-i Makdis'e yönelmesi; ne Kâbe içerisindeki putlara yönelmekten kaçınmasıyla, ne de Yahudilerin gönlünü kazanarak onları İslâm'a ısındırma isteğiyle ilgili değildir. Bu ancak, câhiliye Araplarının asabiyet anlayışıyla denenmeleri amacına matuftur. Zira, Kâbe'nin onlar açısından çok büyük önemi vardır.³⁵² Kible olarak Kâbe'ye yönelmeyi arzulamakla Hız. Peygamber'in, aynı zamanda İslâm'ın, Allah'ın Hız. Âdem'den beri göndermekte olduğu din silsilesinin bir devamı olduğunu ve sadece Kureyş'lilere ya da Araplara ait bir ırk dini olmadığını göstermeyi amaçladığı da söylenebilir.

Beyt-i Makdis'in kible olarak seçilmesi ister hicretten önce, isterse hicretten sonra olsun³⁵³, kesin olan şey onun hicretten sonra da on sekiz ay³⁵⁴ daha kible olarak kullanılmasıdır. Dihlevî'nin son ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, başlangıçta Hız. Peygamber'in namazda kible olarak Beyt-i Makdis'e yönelmesi, içinde bulunduğu şartları değerlendirmesiyle alakalıdır. Hicretten sonra Medine nüfusunun yaklaşık yüzde on beşini³⁵⁵ oluşturan Müslümanların, sağlam bir yapı meydana getirip şehirde söz sahibi oluncaya, en azından kendilerini koruyacak bir güce ulaşıncaya kadar, diğer gruplarla iyi ilişkiler geliştirmesi ya da her hangi bir çekişme ya da savaş haline girmemesi gerekiyordu.

³⁵¹ Dihlevî, Huccetü'llâhi'l-Bâliğa, I/551.

³⁵² Ünal, Yavuz, "Hadis Verilerine Göre Hız. Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis", s. 201-203.

³⁵³ Hız. Peygamber'in ilk olarak nereye doğru namaz kıldığı konusunda dört farklı yorum bulunmaktadır. Buna göre: 1- Mekke döneminde onun bir kiblesi yoktur. 2- Hız. Peygamber'in Mekke'de kiblesi önce Kâbe olup, son üç yılda Kudüs'e çevrilmiştir. 3- Hız. Peygamber'in kiblesi Mekke'de Kâbe, Medine'nin ilk 16-17 ayında Kudüs, sonra yine Kâbe olmuştur. 4- Hız. Peygamber'in kiblesi Mekke'de ve Medine'nin ilk 16-17 ayında Beyt-i Makdis, daha sonra Kâbe olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, Yavuz, "Hadis Verilerine Göre Hız. Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis", s. 193-196.

³⁵⁴ İbn İshâk, es-Sîre, I/536.

³⁵⁵ Yapılan sayıma göre hicretten sonra Medine'nin nüfusu on bin civarındayken, Müslümanları sayısı bin beşyüzdür. Bkz. Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/183.

Kur'an'ın; “Her ne kadar Allah’ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Rasûl’e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırt edelim diye kible yaptık”³⁵⁶ ifadesi de, kiblenin değiştirilmesinin, yeni bir ümmetin oluşumuna³⁵⁷, yani İslâm ümmetinin diğer milletlerden ayrılmasına yönelik bir adım olduğuna işaret etmektedir. Böylece Medine’deki Müslümanlar siyasi bağımsızlıklarının ardından Yahudi ve Hıristiyanlara karşı kible bağımsızlığını da kazanmışlardır. Bu şekilde Medine’de yeni toplumun oluşumu ile dini gelişme birlikte gerçekleşmiştir.³⁵⁸

2-2-2-4- Fetih Hutbesi ve Vedâ Hutbesi

Hız. Muhammed yirmi bir yıl boyunca kendisini ve arkadaşlarını kovup şehirden çıkararak, onların mallarını gasp edip ellerinden zorla alan, birçok sahabiyi ölüme sürükleyecek şekilde işkence ve mihnet altında tutan, sığındıkları yer olan Medine’yi istilaya kalkışan ve girişilen ıslahat hareketini boğup yok etmek için akla gelen her çareye başvurmayı ihmal etmeyen bir şehir ahalisinin yaptıklarından haksız bir şekilde ızdırıp çekmişti. İşte zulüm görmüş bu zât şimdi aynı şehre muzaffer bir komutan olarak girmektedir. Düşmanlarının köle ve cariye haline dönüştürülmesini emretmek, yahut bu insanların şimdi bütün mallarını savaş ganimeti haline getirmek yahut hepsinin kılıçtan geçirilmesini emretmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Fakat o, “ilahi tebliğ” görevi gereği kendisinden sonra gelecek mü’minlerin hareket ve davranışlarında umumi prensip ve kaide teşkil edecek bir tutum göstermek mecburiyetindeydi.³⁵⁹

Hız. Peygamber, Kâbe’yi tavaf ettikten sonra içeri girerek buradaki putların temizlenmesini emretti. Daha sonra Kâbe’nin kapısında durarak kendisine güneşe bakar gibi bakan insanlara şu konuşmayı yaptı: “ Allah’tan başka ilah yoktur, O tektir ve O’nun ortağı yoktur. O, vaadinde doğru söylemiş ve kuluna yardım etmiştir. Böylece tek başına düşman grupları yenilgiye uğratmıştır. Dikkat edin! Câhiliyeden kalma her türlü nesebi övünme, mal ve kan davaları, Beytullah’ın

³⁵⁶ Bakara, 2/143.

³⁵⁷ Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili, I/431.

³⁵⁸ Apak, Adem, “Hız. Peygamber’in Hicret Sonrası Medine’de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine”, s. 323.

³⁵⁹ Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I/268.

perdedarlığı ile hacılara su dağıtma âdetleri dışında hepsi de şu iki ayağımın altındadır, kaldırılmıştır. İyi bilin ki, kamçı ve sopa ile yapılan yarı kasıtlı (şibhu'l-âmd) hatâen adam öldürmenin ağır bir diyeti vardır. Bu da, içlerinden kırkının karınlarında yavruları olmak şartıyla yüz devedir.

Ey Kureyş topluluğu! Muhakkak ki Allah, câhiliye gururunu, câhiliye atalarıyla övünüp büyüklenmeyi sizden kaldırmıştır. Bütün insanlar Âdem'den, Âdem de topraktan yaratılmıştır!” Sonra Hz. Peygamber şu âyeti okudu: “Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız, en çok sakınanınızdır. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.” Sonra şöyle buyurdu: “Ey Kureyş topluluğu! Şimdi hakkınızda ne yapacağımı sanıyorsunuz?” Kureyşliler: “Hayır yapacağını. Sen iyi bir kardeşsin, iyi bir kardeş oğlusun, dediler.” Hz. Peygamber: “Ben, size Hz. Yusuf'un kardeşlerine dediğini söyleyeceğim; Size bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yoktur, gidin, sizler serbestsiniz.”³⁶⁰

Bu konuşmasıyla o; câhiliye insanının zihninde varlığını sürdüren her türlü yanlış gelenek ve adetin Müslümanların ayakları altına gömüldüğünü söyleyerek, baba ve dedeleriyle övünme; ırk, kabile ve militle böbürlenme; dil, soy ve vücut yapısı ayrımıyla düşmanlık etmenin iptal edildiğini; tüm insanların Âdem'den geldiğini ve Âdem'in de topraktan olduğunu ilan etti... İşte böylece, o saatte câhiliye kalıntısı olan her şey, ayakların altına gömüldü ve Kureyş, Rasûlullah'a İslâm dini üzerine bey'at ederek şu esasları kabul ettiler: Ne Arab'ın Acem'e, ne Acem'in Arab'a üstünlüğü yok; ancak takvâ ve dindeki ciddiyetle üstünlük edinilir.³⁶¹

Şüphesiz onun bu konuşmasındaki temel vurgu Arapların zihin dünyalarını şekillendiren ve benliklerinden sökülüp atılması son derece zor olan câhiliye dönemi asabiyet anlayışı üzerine olmuştur. Bu anlayışın zihni arka planda ne derece yer ettiğini görmek için Kureyşlilerin Hz. Peygamber'e cevaplarına bakmak yeterli olacaktır. Zira o, kendisinden nasıl bir muamele beklediklerini onlara sorduğunda onlar, muzaffer bir komutan ve daha önemlisi bir peygamberle konuşuyor olduklarını

³⁶⁰ İbn İshâk, es-Sîre, III/348-349; Ya'kûbî, Tarihu'l-Ya'kûbî, II/39; Taberî, Tarih, III/61.

³⁶¹ Bûtî, M. Said Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhû's Sîre, s. 419-420.

düşünüp bağışlanmalarını talep edecekleri yerde, onunla olan akrabalık bağlarını ileri sürerek kendilerine iyi davranacağını umduklarını söylemektedirler. Bu cevap onların içinde yetiştikleri toplumsal yapıda, bağışlamanın sadece nesep ilişkileri çerçevesinde gerçekleştiği gerçeğinin bir dışa vurumu niteliğindedir.

İşte bu anlayışı çok yakından tanıyan ve o güne kadar hayatının büyük bir kısmında bu anlayışın olumlu ya da olumsuz tezahürleriyle karşılaşan Hz. Peygamber, konuşmasının hemen tamamını bu anlayışın yanlışlığına ve bu anlayıştan kaynaklanan yanlış telakkilerin artık hükmünün kalmadığına ayırmış, böylece Kureyş ve öteki kavimler önünde, yeni (İslâm) toplumun ana ilkelerini açıklayıp ilan etmiştir.³⁶²

Vedâ haccı hutbelerinde de³⁶³ Hz. Peygamber aynı şekilde, câhiliye döneminin yanlış inanç ve davranışlarını yermiş, asabiyet anlayışından kaynaklanan her türlü üstünlük anlayışının yasaklandığını ifade ederek, insanların Âdem'den, Âdem'in ise topraktan yaratıldığına vurgu yapmıştır. Onun; “Ey insanlar! Rabbiniz bir, ceddiniz birdir. Hepiniz Âdem'den türemiş bulunuyorsunuz. Âdem ise topraktan (yaratılmıştır). Allah indinde en mükerrem ve makbul olanınız, O'ndan korkup çekineninizdir. Bir Arab'ın Arap olmayan üzerinde bir üstünlüğü yoktur; (varsa) bu, takvâ yönündendir”³⁶⁴ sözünü veda haccında da birkaç³⁶⁵ kez tekrar etmesi, onun câhiliye asabiyetini kaldırmaya ne kadar önem verdiğini gösterir.

Onun, câhiliye anlayışından kaynaklanan ribâ, kan davası vb. uygulamaları ayağının altında kabul ederek kaldırdığını beyan ederken uygulamayı bizzat kendi akrabaları üzerinde yapması da son derece ilgi çekicidir. Nitekim onun ilk kaldırdığı ribâ uygulaması amcası Abbas b. Abdulmuttalib'e, ilk kaldırdığı kan davası uygulaması da İbn Rebîa' b. Hâris b. Abdulmuttalib'e aittir.³⁶⁶ O, bu uygulamalarda öncelikle kendi kabilesi mensuplarından başlayarak, İslâm'ın hiçbir kavim, kabile ve soya bir ayrıcalık tanımadığını, bizzat peygamber'in akrabalarının da konulan

³⁶² Bûtî, M. Said Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhû's Sîre, s. 419.

³⁶³ Ya'kûbî, Tarihu'l-Ya'kûbî, II/74-76.

³⁶⁴ İbn İshâk, es-Sîre, III/509.

³⁶⁵ İbn İshâk, es-Sîre, III/509-510.

³⁶⁶ Taberî, Tarih, III/150.

kurallar karşısında diğer insanlardan farklı bir konuma sahip olmadıklarını göstermeyi hedeflemiş olmalıdır.

Hz. Peygamber'in yeni oluşmakta olan İslâm ümmetinin temel ilkelerini beyan eden bu hutbeleri sadece o gün huzurunda bulunup onu dinleyenlere değil, İslâm'ın diğer bütün evrensel prensipleri gibi gelecek ümmetine de toptan ilan edilen kesin bir karar ve emirnamedir. Bu hutbelerle, insanların tümünün aynı erkek ve kadından türediklerini, bu yüzden hiç kimsenin bir başkasına karşı ne soy, makam, servet açısından, ne de fiziki özellikleri bakımından bir üstünlüğünün olmadığını, bu konuda Allah katındaki üstünlüğün kulluk bilinciyle, dünyevi üstünlüğün de İslâm'a hizmetle ölçüldüğünü ve ayrıca bütün inananların kardeş kabul edildiğini beyan eden bir dinin mübelliği ve mübeyyini olarak Hz. Peygamber, tebliğ ettiği dinin insani ilişkilere bakış açısını net bir şekilde ortaya koyarken, aynı zamanda yıllardır süregelen câhiliye dönemi asabiyet anlayışının yanlış telakkileriyle mücadelesini zirveye taşımıştır.

2-2-3- DİĞER UYGULAMALARI

Şüphesiz ki hayatını kendisine verilmiş olan nübüvvet görevini yerine getirmekle geçiren Hz. Peygamber'in her davranış ve tasarrufu, İslâm'ın ortaya koyduğu evrensel değerler çerçevesinde şekillenecek bir ümmet oluşturma amacına yöneliktir. Bu yüzden o, her davranış ve tasarrufunda tevhit inancını gönüllere yerleştirmenin yanında toplumsal hayattaki yanlış anlayış ve uygulamaları ya tamamen kaldırmaya ya da düzeltmeye çalışmıştır. Dolayısıyla onun tasarruflarının, bu dönem toplumunun hemen her davranışında varlığı hissedilen asabiyet anlayışını hedef almış olması hiç de şaşırtıcı değildir.

2-2-3-1- Zeynep bnt. Cahş İle Zeyd b. Hârise'nin Evlendirilmesi

Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetleri bağlamında sosyal ilişkilerin geliştirilmesinde ve homojen bir toplum yapısı meydana getirmede evlilik, önemli bir işleve sahiptir. Hz. Peygamber kendisi bu amacı gözeterek evlilikler yaptığı gibi, sosyal statüleri ya da kabileleri farklı olan insanların yakınlaştırılması amacıyla bazı

evliliklerin yapılmasını istemiştir. Zeynep bnt. Cahş ile Zeyd b. Hârise'nin evliliği buna örnek olarak zikredilebilir.³⁶⁷

Araplar soy bağına önem veriyorlar, insanları şahsi marifet ve erdemlerinden ziyade, geldiği soya göre sınıflandırıp değerlendiriyorlardı.³⁶⁸ Hz. Peygamber bu yanlış anlayışla mücadele etmiş ve onun tezahürü olan uygulamaları ortadan kaldırmak için her fırsatı kullanmıştır. Câhiliye dönemi asabiyet anlayışlarının zihinlerde oluşturduğu tüm olumsuz düşünce ve davranış kalıplarına savaş açmış olan Hz. Peygamber, azatlı köleleri kapsayan, geleneksel hukuka dayalı her türlü kısıtlılık halini ortadan kaldırmaya iyice karar vermişti. İşte onun verdiği talimat doğrultusunda Zeynep bnt. Cahş, Hz. peygamber'in azatlı kölesi (mevlâsı) ve evlat edindiği Zeyd ibn Hârise³⁶⁹ ile evlenmişti.³⁷⁰

Bir azatlı köle ile soylu bir kadının evlenmesi, Araplar'ın İslâm öncesi dönemde sahip oldukları asabiyet anlayışı dikkate alındığında son derece önemli bir olaydır. Öyle ki; onurlu bir kadın olan Hz. Zeynep³⁷¹ Zeyd'i, kölelikten azad edilmiş olduğundan dolayı kendine denk sayamamış, ona varmak istememişti. Sırf Rasûlullah'ın emrine itaatla ona varmış, fakat gereği gibi ısınamamıştı. Ara sıra Hz. Peygamber'e akrabalığından dolayı şerefli olması ve asaletiyle övünerek Zeyd'e karşı büyülenmek istiyordu.³⁷² Nitekim Hz. Peygamber kendisine onunla boşanma gerekçesini; “Ne var, ondan seni şüpheye düşürecek bir şey mi oldu?” diye sorunca, Hz. Zeyd şöyle yanıt veriyordu; “Yok. Vallahi ben ondan hayırdan başka bir şey

³⁶⁷ Demircan, Adnan, “Câhiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınlı Evlilik”, İstem, Yıl:1, Sayı:2, 2003, s. 28.

³⁶⁸ Karaman, Hayreddin - Çağrı, Mustafa – Dönmez, İ. Kâfi – Gümüş, Sadreddin, Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir, I-V, Ankara 2006, IV/385.

³⁶⁹ Hz. Hatice'nin küçük bir çocuk olarak Hubâşe panayırından satın alıp Hz. Peygamber'e hediye ettiği Zeyd, ailesinin talebine rağmen Hz. Peygamber'den ayrılmak istemeyince, onun tarafından azat edilmiş, Hz. Peygamber'in “Ey insanlar! Şahit olun, Zeyd benim oğlumdur. O benim varisim, ben de onun varisiyim.” Sözüyle de onun tarafından evlatlık olarak alınmış ve böylece ‘Zeyd b. Muhammed’ olarak anılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber, Hz. Hamza ile de kardeş ilan ettiği Hz. Zeyd'i çok sevmiştir. Onun bu sevgisini ifade etmek üzere Hz. Aişe'nin şu sözlerini aktarmak yeterli olacaktır; “Zeyd'in içinde bulunduğu hiçbir seriyyede Hz. Peygamber, onu orduya komutan tayin etmeden göndermemiştir. Şayet kendisinden sonra yaşasaydı mutlaka onu halife olarak bırakırdı.” Bkz. İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe, II/351-353.

³⁷⁰ Taberî, Tarih, II/562.

³⁷¹ Zeynep bnt. Cahş, Hz. Peygamber'in halası Ümeyye bnt. Abdülmuttalib'in kızıydı. Bkz. İbn Hacer, el-İsâbe, III/25.

³⁷² Emalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 6/318.

görmedim. Fakat şerefli bir aileden gelmesi dolayısıyla kendisini benden büyük görüyor.”³⁷³

Bu evlilik, insanın değerinin ve evlenmede denkliğin soya sopa göre değil, kişilerin şahsi faziletlerine göre olması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.³⁷⁴ Nitekim Zeyd b. Hârise, azatlı bir köle olmasına rağmen, gerek kölelikten azat edilerek Hz. Peygamber tarafından evlat olarak kabul edilmesi, gerekse Hz. Peygamber’in ona duyduğu sevgi ve muhabbet dolayısıyla³⁷⁵ kendisine ikram edilmiş³⁷⁶ bir şahıstı ve insanın ailesinden devraldığı özellikler sayesinde değil, kendi çabasıyla kazandığı özellikler dolayısıyla değer kazandığı bir dinde, toplumsal tabakanın üst bölümünde bulunan bir kadınla evlenmesinde hiçbir mahzur yoktu. Bundan dolayı, hem Hz. Peygamber tarafından önce halasının kızı Hz. Zeynep’le, hem daha sonra ondan boşanınca, yine asabiyet anlayışına göre toplumun üst tabakalarından sayılan Ukbe b. Ebî Mu’ayt’ın kızı Ümmü Gülsüm’le evlendirilmesi, hem de daha sonra Ebû Leheb’in kızı Dürre ile evlenmesi³⁷⁷ toplumdaki bu sınıfsal ayrışmanın sona erdirilmesine yönelik adımlar olarak değerlendirilmelidir.

İslâm, tebliğinin ilk yıllarından itibaren insanın insana kulluğuna karşı mücadele etmiştir. Bu bakımdan İslâm tarihinde siyah bir Habeşli olan Bilâl’in konumu, Hz. Peygamber’in köle ve köle çocuğu olan Zeyd ve oğlu Üsâme’yi birçok Arap ileri gelenlerinin, Muhâcir ve Ensârın görev yaptıkları ordulara komutan tâyin etmesi, başka sistemlerde görülmeyecek bir durum ve büyük bir devrimdir. Ancak toplumsal işleyiş açısından son derece önemli bir kurum olan köleliği tek taraflı bir kararla kaldırmanın o dönemde Müslüman toplumun aleyhine bir durum ortaya çıkaracağı açıktır. İslâmiyet bu sebeplerle köleliği ortadan kaldırmamış, ancak

³⁷³ Râzî, Mefâtihu’l-Ğayb, XXV/213.

³⁷⁴ Nitekim İslâm hukuku açısından erkeğin kadına denk olması anlamını ifade eden Kefaetin eşler arasında uyumun ve evlilik birliğinin devamının sağlanmasında önemli bir etken olduğu şüphesizdir. Ancak Hz. Peygamber’den rivayet edilen, "Dini ve ahlâkı itibarıyla hoşunuza giden bir kişiden teklif aldığınız takdirde onu evlendirin. Eğer böyle davranmazsanız yeryüzünde büyük bir fitne ve düzensizlik olur" hadisi ve benzerleri bu kapsamda değerlendirildiğinde, evlilikte eşler arası denkliği, evliliğin sağlam temeller üzerine kurulması açısından dikkate alınması faydalı görünen bir husus olarak kabul etmek ve nihâi seçimi taraflara bırakmak daha uygun görünmektedir. Bkz: Aktan, Hamza, "Kefâet", DİA XXV/166.

³⁷⁵ İbn Kesîr, Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, XI/170.

³⁷⁶ Ahzâb, 33/37.

³⁷⁷ İbn Hacer, el-İsâbe, III/25.

getirmiş olduğu çeşitli tedbirlerle kaynaklarını en aza indirme, mevcut köleleri tedricî bir surette azaltma, köle oldukları süre içinde insanca muamele edilmesini sağlama ve sonunda onları hür olarak yeniden insanlığa kazandırma yolunda başarılı adımlar atmıştır.³⁷⁸

Bu açıdan İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in; bizzat pek çok köleyi azat etmesi³⁷⁹ ve hem kölelere iyi davranmayı hem de onları azat etmeyi teşvik ederek; "Kim kölesine tokat atar veya onu döverse, keffâreti o köleyi azat etmesidir"³⁸⁰, "Câriyesi olan bir kimse, o câriyeyi besler, gıdasına iyi bakar; sonra onu terbiye eder ve terbiyesini güzelce yapar da sonra âzâd ederek kendisi ile evlenirse ona da iki ecir vardır"³⁸¹, "Kim müslüman bir köleyi azat ederse o kölenin her organına karşılık Allah da onun bir organını cehennemden azat eder"³⁸², "Allah Teâlâ buyurdu ki: Hür bir insanı köle yapıp satan kimsenin, kıyâmette hasmı ben olurum"³⁸³ şeklindeki hadisleri, İslâm'ın bu konudaki tutumunu ortaya koymak bakımından yeterlidir.

Toplumsal sınıf farklılıklarının en önemlilerinden biri olan kölelik hakkındaki İslâm'ın bu tutumu, elbette ki Hz. Peygamber'in davranışlarında da en açık şekliyle görülecektir. İşte o, bu evlilikle toplumda var olan bu yanlış anlayışı en yakınlarının hayatlarıyla örnekendirerek ortadan kaldırmayı hedeflemiş ve İslâm'ın kulluk bilinci temelinde ortaya koymaya çalıştığı toplumsal hayat modelinin yerleşmesine çalışmıştır.

2-2-3-2- Toplumda Meydana Gelebilecek Fitneleri Engelleme Çabaları

İslâm dini, tevhit ilkesini insanların gönlüne yerleştirmenin yanısıra insanların eşitliği temelinde bir toplumsal birlik kurmayı hedeflemiş, Hz. Peygamber de bu gaye ile asabiyeden kaynaklanan her türlü eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele etmiş ve bu tür davranışları ortadan kaldırmak için çalışmalar yapmıştır. Elbette bir toplumun hayata bakış açısının temelinde yer alan ve hemen her açıdan sosyal

³⁷⁸ Aydın, M. Akif-Hamidullah, Muhammed, "Köle", DİA XXVI/237.

³⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II/153.

³⁸⁰ Müslim, Eymân 29.

³⁸¹ Müslim, İman 241.

³⁸² Buhârî, Keffâret 6; Müslim, İtk 23.

³⁸³ Buhârî, Büyû' 106.

yaşamı kuşatmış olan bu anlayışın tezahürlerini bir anda silivermek kolay olmamıştır. Bu açıdan İslâm tebliğine düşman olan kimseler yeni teşekkül eden bu Müslüman toplumu parçalamak, Hz. Peygamber'in tebliğini akamete uğratmak için özellikle asabiyet anlayışını kullanarak fitneler çıkarmaya çalışmışlardır. İçinde doğup büyüdüğü toplumun özelliklerini iyi bile Hz. Peygamber de dini tebliğ ve toplumsal bir birliktelik oluşturmakla kalmamış, ümmetini her tür fitneden koruyarak bu birlikteliğin din bağı etrafında devamını sağlamaya gayret etmiştir.

Her ikisi de İslâm dinine girmiş ve Allah aralarındaki düşmanlığı gidererek kendilerini birleştirmiş³⁸⁴ olmakla beraber Evs ve Hazrec'liler, aralarında geçen eski kanlı günleri hatırladıkça gerginlik ve çatışma haline geliveriyorlardı; bu konuda Müslümanların düşmanları olan Yahudiler dahi faal olarak taraf tutup, birini diğerine karşı kışkırtıp tahrik ediyorlardı.³⁸⁵ Örneğin; Şâ's b. Kays isimli bir Yahudi Evs ve Hazrec'li Müslümanlar arasındaki muhabbeti ve dostluğu görünce, aralarındaki eski kin ve düşmanlığın yeniden alevlenmesini için bir Yahudi gencini görevlendirerek onlara Buâs³⁸⁶ savaşından bahsetmesini istedi. Aralarındaki kanlı günlerin ve düşmanlığın hatırlatılması üzerine her iki tarafta birbirine karşı kendi kabilesi ile övünmeye ve diğer tarafa meydan okumaya başladılar.

Durumu haber alan Hz. Peygamber, yanında bulunan muhacirlerle beraber hemen yanlarına giderek; “Ey Müslüman topluluğu! Allah Allah! Ben aranızdayken, Allah sizi İslâm'la hidayete erdirmiş ve size onunla ikramda bulunmuşken, böylece câhiliyeye ait bütün uygulamaları kaldırmışken ve sizi küfürden kurtarıp kalplerinizi birleştirmişken câhiliye davası güdüyorsunuz, öylemi!?” dedi. Bunun üzerine orada bulunanlar bunun düşmanlarının bir tuzağı ve şeytanın bir aldatmacası olduğunu anlayarak pişman oldular. Aralarındaki düşmanlık ateşini böylece söndüren Allah, onların arasını bozmak isteyenleri; “De ki: “Ey kitap ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde, niçin Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeğe yeltenerek inananları Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah, yaptıklarınızdan habersiz

³⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/103.

³⁸⁵ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/213.

³⁸⁶ Buas savaşı, Müslüman olmadan önce Evs ve Hazrec kabileleri arasında yaşanan ve her iki taraftan da pek çok önemli kişinin hayatını kaybettiği kanlı savaş. Bkz. İbn İshâk, II/496.

değildir”³⁸⁷ ayetini, onların sözüne kapılıp eski asabiyet düşüncelerine geri dönen ve böylece İslâm toplumunda kargaşaya sebep olanlar hakkında da; “Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar”³⁸⁸ ayetini göndererek ikazda bulundu.³⁸⁹

Hz. Peygamber’in insanların eşitliği temelinde tesis ettiği ve titizlikle korumaya çalıştığı İslâm toplumunu zorlayan ve düşmanlık gösteren bir diğer grup da münafıklardı. Nitekim bu konuda meydana gelen bir olay Hz. Peygamber, Benî Müstalık gazvesi dönüşü Müreysi suyu başındaki ordugâhında bulunduğu sırada cereyan etti. Hz. Ömer’in Benî Gıfâr’dan ücretle tutmuş olduğu hizmetçisi Cahcah b. Mes’ud’la Benî Avf b. Hazrec’in müttefiki olan Sinân b. Veber su konusunda anlaşmazlığa düşerek kavga etmeye başladılar. En sonunda, Cahcah elini kaldırıp Sinân’a vurunca, Sinân: “Yetişin ey Hazrec cemaatı!” diyerek bağırdı. Hazrecliler, acele koşup geldiler. Bunun üzerine Cahcah da “Ey Kureyş topluluğu!” diye bağırdı. Onlarda koşarak geldiler. İki taraf kılıçlarını sıyırdılar. Az kalsın, büyük bir fitne kopacak, Müslümanlar birbirlerine gireceklerdi. Muhacirlerle Ensârın ileri gelenlerinden bazıları uyarıcı ve yatıştırıcı konuşmalar yaptılar. Hz. Peygamber olayı öğrenince: “Bırakınız şu câhiliye davasını! Çünkü o, bir murdarlıktır, kokmuş bir şeydir!” buyurdu.

Sinân’ın müttefiki olan Abdullah b. Übeyy b. Selûl, Cahcah’ın “Ey Kureyşliler! Yetişin!” diyerek haykırdığını işitince: “Ey Evs oğulları! Ey Hazrec oğulları! Dostunuz ve müttefikiniz olan Sinân b. Veber el-Cühenî’ye yardımcı olunuz!” dedi. Abdullah b. Übeyy b. Selûl, bu kadarla da kalmadı; yanında kendi kavminden, kabilesinden bazı kimseler ve o sırada pek genç olan Zeyd b. Erkâm da bulunduğu halde: “Demek onlar böyle yaptılar ha?! Kendi yurdumuzda bize hakim oldular, çoğaldılar, bize karşı soy soplaları ile, çokluklarıyla iftihar ettiler! Vallahi, Kureyşliler ile misalimiz, ancak, evvelkilerin şu mesellerinde dedikleri gibidir: 'Besle köpeğini, yesin seni! Ama vallahi, Medine’ye dönersek, muhakkak, en şerefli ve güçlü olan şerefsiz ve güçsüz olanı oradan sürüp çıkaracaktır!’” dedikten sonra, kavminden,

³⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/99.

³⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/100.

³⁸⁹ İbn İshâk, I/496-497.

yanında bulunanlara yöneldi ve: “Bu, sizin kendi kendinize yaptığınız bir şeydir: Beldelerinizi onlara helâl ettiniz, peşkeş çektiniz! Mallarımızı onlarla bölüştünüz! Vallahi, eğer siz ellerinizdekini tutar, onlardan esirgerseniz, muhakkak, sizin yurdunuzdan başka bir diyâra yönelir, giderler! Sizler onların uğrunda ölüp evlatlarınızı yetim ettiniz ve azaldınız, onlar ise çoğaldılar. Onun yanındakilere nafaka vermeyin ki, onlar onun etrafından dağılıp gitsinler!” dedi.³⁹⁰

Câhiliye döneminden henüz yeni kurtulmuş olmaları sebebiyle, toplumun hemen eski âdetlerine dönme tehlikesi her an mevcuttu. İbn Übeyy bu durumu bildiği için, Hazrec'ten olanları etrafında toplamaya çalışmış, zaman zaman çıkan olaylar bahanesi ile onları tahrik etmiş, eski âdetlerine dönmeye dâvet etmiştir. Hatta, toplumda çıkardığı nifaktan güç alarak Hz. Peygamber'i ve diğer Müslümanları Medine'den süreceğine dair yemin bile etmişti. Hz. Peygamber, İslâm toplumunda kardeşliği tesis edip asabiyeti söndürmeye çalıştıkça, münafıklar bunun aksine câhiliye duygusunu canlandırmaya çalışıyorlardı. Hz. Peygamber, ince bir siyasetle onların asabiyet davasında tekrar birleşmelerini önlemeyi başarmıştır.

Hz. Peygamber'in münafıklara devlet otoritesi kullanmamasının sebeplerinden biri de, asabiyet davasını söndürmek, onu tekrar alevlendirmemektir. Çünkü, münafıkların reisi İbn Übeyy'in nifaktaki ilk hareket noktası asabiyet olmuştur. İslâm kardeşliği temelinde yeni bir sosyal grup kuran Hz. Peygamber münafıkları da ayrı bir grup / düşman haline getirmek istememiştir. “Hz. Peygamber, münafıklara Müslümanlar içinde ayrı bir toplum hüviyeti kazandırmamaya çalışmıştır. Hz. Peygamber'in münafıklara devlet otoritesi kullanması, onlara ayrı bir kimlik kazandırabilirdi. Bu durumda Hz. Peygamber devlet otoritesini kullanmış olsaydı, onların belki de bâtil davalarında, nifaklarında bir araya gelmelerini sağlamış olacaktı. O zaman da münafıklar Medine'de güçlenmiş olurdu.”³⁹¹

İnsanların bütün düşünce sistemine nüfûz eden ve uzun yıllardır süregelen câhiliyetin kabile taassubunu ortadan kaldırmak ve silip atmak kolay olmamıştır. Nitekim bunun en güzel örneklerinden birine ifk hadisesinde rastlanır. Bu büyük

³⁹⁰ Vâkîdî, Meğâzî, s. 305-306.

³⁹¹ Sezikli, Ahmet, Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri, s. 181-182.

iftirayı ortaya atan Abdullah b. Übeyy Hazrec kabilesindedir. İfk hadisesi esasında, münafıklar Hz. Aişe aleyhine ileri geri konuşunca Hz. Peygamber bundan çok üzülmüş ve hutbesinin başında bu kimseleri eleştirerek sitemde bulunmuştu. Bunun üzerine Evs kabilesinden Sa'd b. Muâz ayağa kalkarak; “Ya Rasûlallah! Eğer o iftiracılar Evs’liyse, biz onların boynunu vururuz. Eğer Hazrec’li kardeşlerimize mensuplarsa, bize emredersin ki Allah’a andolsun emrini derhal yerine getiririz” dedi. Bunun üzerine Hazrec’li Sa’d b. Ubâde (ki daha önce Salih bir adam olarak tanınırdı) ayağa kalkıp şöyle konuştu; “Allah’a andolsun sen yalancısın. Sen onların boyunlarını vurmazsın (vuramazsın). Fakat sen bu sözü, onların Hazrec’li olduklarını bildiğin için söyledin. Eğer kendi kabilenden olsaydılar, böyle konuşmazdın”. Sa’d b. Muâz da; “Allah’a andolsun sen yalan söyledin, sen münafıksın” dedi. Halk birbirine girdi.³⁹²

Hicretin beşinci yılı içinde gerçekleşen Benî Mustalık gazvesi dönüşü cereyân eden ifk hadisesine binaen meydana gelmiş olan bu olayda da açıkça görülmektedir ki; Hz. Peygamber’e ve inananlara kucak açmış, onlarla birlikte ölümüne savaşmış ve altı yıl onun eğitiminden geçmiş olan bu insanlar, eski düşmanlıklarını hala unutamamışlar ve en küçük kıvılcımda bile birbirlerine girebilmişlerdir. İşte Hz. Peygamber’in ortadan kaldırmaya çalıştığı câhiliye dönemi asabiyet anlayışı, zihinlerde ve yüreklerde bu denli kök salmış, sökülüp atılması son derece zor bir anlayıştır.

Neredeyse birbiriyle muharebe edecek olan kabileleri ayırmak üzere Rasûlullah minberden inmiş ve sükûneti sağlamıştır.³⁹³ İfk hadisesinden dolayı Evs kabilesinden Sa’d b. Muâz ile Hazrec kabilesinden Sa’d b. Ubâde arasında yaşanan tartışmanın akabinde, yeni İslâm toplumunun parçalanmasına neden olabilecek kadar büyüyen tartışmanın izlerini yok etmek için birkaç gün sonra Sa’d b. Muâz’ın elinden tutarak onu Müslümanlardan bir toplulukla birlikte Sa’d b. Ubâde’nin evine götürmüştür. Bir müddet konuştuktan sonra Sa’d b. Ubâde onlara yemek vermiştir. Rasûlullah birkaç gün bekledikten sonra bu sefer Sa’d b. Ubâde’nin elinden tutup onu bir cemaatle birlikte Sa’d b. Muâz’ın evine götürmüştür. Hz. Peygamber bu uygulamayı yaşanan

³⁹² Taberî, Tarih, II/614.

³⁹³ Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed’in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 152.

tartışmadan dolayı nefislerinde birbirine karşı kırgınlık ve nefret duygularını gidermek amacıyla yapmıştır.³⁹⁴

Görüldüğü gibi, İslâm çatısı altında uzun yıllar geçirmiş olmalarına rağmen gerek Muhâcir, gerekse Ensâr, hala câhiliye dönemi asabiyet anlayışlarından tam olarak kurtulamamışlardır. Asabiyet anlayışının zihinlerde ne kadar köklü olduğunu bilen düşmanları da onların arasına bu düşünceyi kullanarak nifak sokmak istemiş ve böylece İslâm toplumunu parçalamayı hedeflemişlerdir. Ancak Hz. Peygamber, kardeşlik duygularını zedeleyecek her türlü eylemi şiddetle yasaklarken, onu pekiştirecek tüm uygulamaları da teşvik etmiş, hatta bundan da öte gerçek imana ulaşmanın nedenlerinden biri sayarak emretmiştir.³⁹⁵ Böylece o, iman birlikteliği ve insanların eşitliği temelinde oluşturmaya çalıştığı yeni toplumu, eskinin yanlış tutum ve davranışlarından arındırmaya, ırka ve soya dayalı her türlü farklılığı ortadan kaldırarak, birbirlerine kenetlenmiş bu kardeşler topluluğunu korumaya çalışmıştır.

2-2-3-3- Hak ve Adaleti Emretmesi

Bir toplum, sevgi ve kardeşlik bağlarıyla kaynaşır, merhamet duygularıyla insanlık abidesi haline gelir, adaleti ile de payidâr olur. Bunun içindir ki, Kur'an'da adalet kavramı üzerinde çokça durulmuş, adalet sahibi bir toplum yaratmak için fertlerin bilincine adalet duygusu adeta kazınmaya çalışılmıştır.³⁹⁶

Hz. Peygamber de önüne gelen davalarda hiçbir şekilde zengin-fakir, Müslim-Gayrimüslim, itibarlı-itibarsız ayrımı yapmamış, sosyal statüsü ne olursa olsun haksız olanlara gereken cezayı vermiştir. Örneğin Mahzûm kabilesine mensup hırsızlık yapmış olan soylu bir kadının cezadan kurtulması için Hz. Peygamber'e ricada bulunmak üzere onun çok sevdiği ve kıramayacağı birisi olduğunu bildikleri Üsâme b. Zeyd'i aracı olarak gönderdiklerinde Allah'ın Rasûlü kızmış ve "Sizden önceki milletler, içlerinde itibarlı birisi suç işlediğinde ona ceza vermediler; ancak zayıf birisi suç işlediğinde ona hemen ceza uyguladılar. Yaptıkları bu adaletsizlikten

³⁹⁴ Kara, a.g.m., s. 451.

³⁹⁵ Kara, a.g.m., s. 455.

³⁹⁶ Nisâ, 4/58-135; Mâide, 5/8; Nahl, 16/90.

ötürü de helak oldular. Allah'a yemin ederim ki, suçu işleyen Muhammed'in kızı Fâtıma bile olsa, onun da cezasını veririm” demiştir.³⁹⁷

Allah'ın elçisi, hak ve adalet ilkesini öncelikle kendi nefsinde uygulamıştır. Bedir savaşına hazırlık yaparken ordunun saflarını düzelttiği esnada, Sevâd b. Ğâziye isimli sahabinin karnına okla dokunarak hizaya geçmesini söylemiştir. Ancak Sevâd, canının yandığını söyleyerek hak talebinde bulunduğu Allah'ın elçisi karnını açıp hakkını almasını söylemiştir.³⁹⁸

Hz. Peygamber, insanlar arasındaki uygulamalarıyla hak ve adaleti titizlikle gerçekleştirdiği gibi, içinde yaşadığı toplumun fertlerine de adil olmalarını önemle öğütlemiştir. “Kıyamet gününde insanların Allah'a en yakın ve en sevgili olanları adaletli liderler olacaktır. Allah nazarında insanların en kötüsü ve O'na en uzak olanı ise zalimlerdir” hadisi önemli bir uyarıdır. Ancak uyarı sadece idarecilerle ilgili değildir. Hz. Peygamber İslâm toplumu içinde yaşayan tüm fertlerin birbirine karşı sorumlulukları olduğunu, dolayısıyla tüm bireylerin birbirine karşı adil bir davranış tarzı sergilemeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Nitekim onun “Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, yardımsız da bırakmaz” buyurması, oluşturmayı hedeflediği İslâmi toplumun tüm katmanlarındaki fertlerin hak ve adalet duygusuyla donanmış olmasını istediğini göstermektedir.³⁹⁹

Toplumda hak ve adaleti emrederek, oluşturmaya çalıştığı ümmetin sağlam temeller üzerinde yükselmesini hedefleyen Hz. Peygamber, insanlara verdiği görevlerde de hakkı ve adaleti gözetmiştir. Vereceği görevi hak eden kişinin toplumsal statüsüne bakmaksızın, sadece onun liyakatini dikkate almış ve bu konuda da adaletten ayrılmamıştır. Nitekim, Üsâme b. Zeyd ve Bilâl-i Habeşî gibi câhiliye döneminde alt tabakadan sayılan kimselere önemli dini ve siyasi görevler vermesi – asabiyetten kaynaklanan- doğuştan imtiyaz fikrini ortadan kaldırmayı hedeflediğini gösteren önemli bir delildir.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Kara, a.g.m., s. 457.

³⁹⁸ Taberî, Tarih, II/446-447.

³⁹⁹ Kara, a.g.m., s. 458.

⁴⁰⁰ Mizrap Polat, “Hz. Muhammed'in Kabile Reislerini İslâm Toplumuna Kazandırma Çabaları: Durumun Ebû Süfyân İbn Harb Örneğinden Yola Çıkılarak Tahlili”, s. 195.

İKİNCİ BÖLÜM

ASABİYET ANLAYIŞININ İSLÂM TEBLİĞİNE ETKİLERİ

Câhiliye döneminin en önemli tezahürlerinden biri olan ve kabile/soy/nesepe üstünlüğüne dayanan asabiyet anlayışı, şüphesiz bu toplum mensuplarının yaşamlarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan, ortaya koyduğu inanç esaslarının yanında toplumsal hayattaki yanlış düşüncelerle de mücadele ederek, bunların yerine doğrularını öneren Hz. Peygamber'in İslâm tebliğini yerine getirirken sık sık bu anlayışla karşılaşması normaldir. O, tebliği esnasında bu anlayışın hem olumlu hem de olumsuz yansımalarıyla karşılaşmış, yani bu anlayış bazen onun tebliği için büyük bir tehdit oluştururken, bazı durumlarda da onun işini kolaylaştıran bir hal arz etmiştir.

İçinde yetiştiği toplumun tüm özelliklerini çok iyi bilen Hz. Peygamber de karşılaştığı bu olumlu ya da olumsuz durumlara gereken müdahaleyi yaparak asabiyetten kaynaklanan üstünlük anlayışını en aza indirmeyi ve böylece oluşturduğu ümmet birlikteliğinin bu anlayıştan en az etkilenmesini sağlayabilmiştir.

3-1- OLUMSUZ ETKİLER

Tebliğine başladığı günden itibaren Hz. Peygamber asabiyet anlayışının olumsuz özellikleriyle çok sık karşılaşmış, dolayısıyla bu anlayışın İslâm tebliğine pek çok olumsuz etkisi meydana gelmiştir. Başlangıçta müşrik Kureyş'liler "bu kitap içimizden ona mı indirildi?"⁴⁰¹ diye itiraz ederken, sonraları onu babayla oğlun arasını açmakla ve toplumsal yapıyı ifsad etmekle suçlamışlardır. Aslında bu tarz itirazlarla Allah'ın görevlendirdiği hemen her peygamber karşılaşmıştır. Nesepe, zenginlik ya da makam bakımından kendilerini üstün gören kimseler –aslında toplumsal statülerini kaybetme endişesi ile- peygamberleri ve onlara inananları

⁴⁰¹ Sâd, 38/8.

küçümsemişler, bu durumu inkarlarının mazereti olarak kullanma yolunu tercih etmişlerdir.⁴⁰²

Fakat Hz. Peygamber, asabiyet anlayışından kaynaklanan bütün olumsuzluklara rağmen tebliğini gerçekleştirmiş, Allah'ın kendisine vermiş olduğu risâlet görevini yerine getirmiş ve bu olumsuzluklar karşısında asla pes etmemiştir. Asabiyet anlayışından kaynaklanan her türlü üstünlük anlayışını ortadan kaldırmak için mücadele etmiş ve bu konuda her fırsatı değerlendirmiştir. Böylece o, câhiliyenin karanlık dünyasından tüm insanlara örnek olacak pırıl pırıl parlayan bir yıldızlar topluluğu⁴⁰³ meydana getirmeyi başarmıştır.

3-1-1- Kabile Üstünlüğü Anlayışı

Câhiliye dönemini asabiyet anlayışının en önemli tezahürlerinden birisi de kabile üstünlüğü anlayışıdır. Bu hem aynı kabilenin boyları arasındaki hem de farklı kabileler arasındaki üstünlük anlayışını ifade eder. Buna göre kişinin kabilesi diğerlerinden cesaret, cömertlik, zenginlik vb. açılardan üstündür ve bu üstünlüğü korumak/devam ettirmek her kabile üyesinin en önemli görevidir. Ayrıca bu üstünlük kabileye ve dolayısıyla kabile üyesine diğerleri yanında önemli bir ayrıcalık oluşturmaktadır. Hz. Peygamber tebliğini gerçekleştirirken bu anlayışın olumsuzluklarını yaşamıştır.

3-1-1-1- Kureys'in Diğer Kabilelere Üstünlüğü Anlayışı

Mekke, V. asrın ortalarından itibaren bedevi bir hayattan şehir hayatına geçmişti ve şehir halkının kolektif bir görev ve sorumluluk anlayışını paylaştığı bir yönetimle idare edilmekteydi. Mekke dar bir vadide yer almasına rağmen Kâbe'ye hizmet ederek şeref kazanmak ve onun çevresinde sağladığı güven ortamından yararlanmak isteyen bütün Araplar Mekke'ye yerleşmek için can atarlardı. Bu yüzden zamanla şehrin nüfusu çoğaldı ve sınırları genişledi.⁴⁰⁴

⁴⁰² Geçmişteki peygamberlere yapılan itirazların Kur'an'daki ifadeleri için bkz. A'râf, 7/60; A'râf, 7/75; Hûd, 11/27; Mü'minûn, 23/46; Sebe', 34/34.

⁴⁰³ Buhârî, Fedâilü Ashâbi'n-Nebî 1; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 210-215.

⁴⁰⁴ Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali, Rahmet Peygamberi, s. 70.

Mekke toplum yapısında ve genelde Arap sosyal hayatında bazı kabilelerin diğerlerine üstün addedilmesi anlayışı genelde kabul görmüş bir vakıadır. Bununla ilgili Mekke ve Kâbe yönetimiyle ilgili görevlerin burada meskûn on asil ailenin⁴⁰⁵ elinde bulunuyor olması önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.⁴⁰⁶

Kureyş suresinden anlaşılmaktadır ki, öncelikle Kureyş diğer kabileler arasında lider konumdadır. Zira diğer kabileler, Kureyş'in emanlarına tutunarak ticaret yapmaktadırlar.⁴⁰⁷ Yani Kureyş kabilesinin diğer kabilelere üstün kabul edilmesinin en önemli sebeplerinden birisi, coğrafi ve siyasi olduğu kadar etnik hudutları da aşan başarılı diplomatik faaliyetleri, civar hükümdar ve kabile reisleriyle yaptıkları güvenlik anlaşmaları olduğu söylenebilir.⁴⁰⁸

Bu anlaşmanın yapılmasında, Mekke'lilerin çevre kabileleri kendilerine borçlandırması ve bunu bir yaptırım aracı olarak kullanmaları etkili olmuş olsa da⁴⁰⁹, asıl sebep Kâbe ve o'nun dünyadaki imajıdır. Şurası bir gerçektir ki Kâbe olmasaydı, hiçbir kabile ve devlet Kureyş ile îlâf sözleşmesini imzalamazdı.⁴¹⁰ Zira Araplar, hiçbir mabedi Kâbe'ye denk tutmaz ve ondan daha şerefli görmezlerdi. Onlar, Kâbe'nin Allah tarafından korunduğuna inanırlardı. Bu yüzden Ebrehe ordusunun başına gelenler Kureyş'e Araplar nezdinde büyük bir itibar kazandırdı. Araplar

⁴⁰⁵ Adnânîler'in Mudar kolundan olup genellikle kabul edildiğine göre adını Kureyş lakabıyla bilinen Fihri b. Mâlik'ten alır. Bu zatın asıl adının Kureyş, lakabının Fihri olduğu da belirtilir. Kureyş kabilesi, uzun süre Benî Kinâne'den olan akrabalarıyla birlikte dağınık gruplar halinde Mekke dışındaki çadırlarda yaşadı. V. yüzyılın ilk yarısında Fihri b. Mâlik'in altıncı kuşaktan torunu ve Hz. Peygamber'in beşinci kuşaktan dedesi Kusay b. Kılâb liderlik vasıflarıyla Kureyş kabilesi arasında seçkin bir yer kazandı ve kabilenin tarihinde önemli bir rol oynadı. Kureyş kabilesi, Kusay liderliğinde Kinâne ve Kudâa kabilelerinin de yardımıyla Mekke hâkimiyetini elinde bulunduran Benî Huzâa ile mücadele etti ve sonunda Mekke hâkimiyeti Kâbe ile ilgili hizmetlerle birlikte Kureyş kabilesine geçti. Kusay dağınık halde yaşayan Kureyş kollarını birleştirerek Kâbe çevresinde iskân etti. Kâbe civarından başlayarak Mekke topraklarını on parçaya ayırdı ve Kureyş'in on kolu arasında paylaştırdı. Kureyş'in bazı kolları da Mekke dışında yerleştirildi. Kabileden Mekke'de iskân edilenlere "Kureyşü'l-bitah" Mekke dışında yerleştirilenlere de "Kureyşü'z-zevâhir" adı verildi. Kusay ayrıca gerekli düzenlemeler yaparak Mekke idaresi (Dârünnedve idaresi), başkumandanlık (kıyâde), sancaktarlık (liva), Kâbe muhafızlığı (sidâne veya hicâbe), hacılara su temini (sikâye) ve hacıları ağırlama (rifâde) hizmetlerini elinde topladı. Kureyş; Benî Esed, Benî Zühre, Benî Teym b. Mürre, Benî Haris b. Fihri, Benî Mahzûm, Benî Sehm, Benî Cumah, Benî Adîyy b. Kâ'b, Benî Âmir b. Lüey ile Benî Muhârib b. Fihri kollarından oluşur. Bkz. Avcı, Casim, "Kureyş", DİA XXVI/442.

⁴⁰⁶ Hamidullah, "el-Îlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadi – Diplomatik Münasebetleri", s. 215.

⁴⁰⁷ Tekin, a.g.m., s. 454.

⁴⁰⁸ Hamidullah, a.g.m., s. 221.

⁴⁰⁹ M.G.S. Hodgson, İslam'ın Serüveni, I/93.

⁴¹⁰ Tekin, a.g.m., s. 454.

Kureyş hakkında; “Onlar, Allah’ın sevgisine mazhar olmuş insanlardır. Allah onları korudu ve düşmanı imha etti” derlerdi.⁴¹¹

Bir başka ifadeyle Hicaz kabilevi toplumunun zirvesinde, Mekke’li aristokratik Kureyş kabilesi bulunuyordu. Kureyşin sınırsız güç ve itibar kaynağına sahip muhtelif boy ve oymakları, imtiyazlı yüksek sınıfı oluşturuyordu. Bu imtiyazın kaynağının ekonomik ve dinsel güç olduğu açıktır. Buna göre; Kureyş asaleti, Araplar arasında mevkisini yükselten servetle birlikte dinsel ve politik itibara da sahipti.⁴¹² Arap halkının tamamı Kureyş soyunun yüceliğini ve ululuğunu itirazsız kabul ve itiraf ederlerdi. Hatta bu husus giderek münakaşa ve tartışma kabul etmeyen bir darb-ı mesel haline gelmişti.⁴¹³ Bu yüzden Kureyş, söz konusu topraklarda ticaret yaptı, karlar elde etti ve zengin oldu. Bu itibarla onlar, Allah’ın kullarının seçilmiş halkı, yarattıklarının en iyisi ve en asili idiler.⁴¹⁴

Arapların haklarındaki bu düşüncelerinden dolayı Kureyş kabilesi hiç kimseyi kıskanmıyordu. Dünyanın merkezinde yaşadıklarından haberdardılar ve pusulanın her yönünden hacı çekebilecek derecede büyük bir tapınağın sahibi olduklarını biliyorlardı. Onların yapması gereken tek şey kendileriyle diğer kabileler arasında iyi ilişkiyi bozmamaya çalışmaktı.⁴¹⁵ Hem dini bir merkez olmaları, hem de ticaret kervanları sayesinde geçimlerini sağlamaları sebebiyle Kureyşliler, inançlarına dokunulmayıp, din ve kabile gayretleri tahrik edilmedikçe, barış içinde yaşama prensibine bağlı kalmışlardır.⁴¹⁶ Nitekim Bedir savaşından sonra Yahudilerin Hz. Peygamber’e “siz savaş nedir nedir bilmeyen bir toplulukla savaştınız” demeleri⁴¹⁷, kendilerini övmelerinin yanında, belki de Kureyş’in bu özelliğinden kaynaklanıyor olabilir.

Fil savaşında Ebrehe’nin ordusunun bozguna uğraması zaten bütün Araplarca kutsal kabul edilen Kâbe’nin önemini daha da arttırmış ve bu sayede Kureyş

⁴¹¹ Nedvî, Ebu’l-Hasen Ali, Rahmet Peygamberi, s. 66.

⁴¹² Kurt, a.g.m., s. 111.

⁴¹³ Nedvî, Ebu’l-Hasen Ali, Rahmet Peygamberi, s. 60.

⁴¹⁴ Kister, M. J, “Mekke ile İlgili Bazı Rivayetler”, s. 42.

⁴¹⁵ Lings, Martin, Hz. Muhammed’in Hayatı, s. 26.

⁴¹⁶ Nedvî, Ebu’l-Hasen Ali, Rahmet Peygamberi, s. 77.

⁴¹⁷ İbn Hişâm, es-Sîratü’n-Nebeviyye, III/44.

“ehlullah” olarak adlandırılmıştır. Bu prestijden yararlanan Kureyş, meşhur Hums⁴¹⁸ müessesesini kurmuştur.⁴¹⁹

Kureyş’in kendini diğer Arap kabilelerinden üstün görmesine en güzel örneklerden biri de Bedir savaşı esnasında yaşandı. Mübâreze için Kureyşlilerden Utbe, Şeybe ve Velîd ortaya çıkınca, onların karşısına Ensâr’dan Muâz, Muavviz ve Avf (veya Abdullah b. Revâha) çıktı. Bunun üzerine müşrikler; “Ey Muhammed! Karşımıza bizim kavmimizden bize denk kimseler çıkar” diye seslendiler. Bu sefer Hz. Peygamber’in çağrısıyla Hamza b. Abdülmuttalib, Ali b. Ebî Tâlib ve Ubeyde b. Hâris b. Muttalib ortaya atıldılar. Üzerlerindeki elbiselerden dolayı onları tanıyamayan Utbe: “Bize kendinizi tanıttın, eğer dengimiz kimselerseniz sizinle çarpışırız” dedi. Bunun üzerine Hz. Hamza: “Ben Allah’ın ve Rasûlünün aslanı Hamza’yım” diye kendini tanıttı. Utbe: “şerefli bir denk (rakip). Yanındaki iki kişi kimdir” diye sordu. Hz. Hamza, onların Hz. Ali ve Hz. Ubeyde olduklarını söyleyince Utbe: “her ikisi de şerefli rakipler” diye karşılık verdi.⁴²⁰ Bu rivayetten de açıkça anlaşılmaktadır ki Kureyş kendini diğer kabilelerden üstün sayıyor ve ancak Kureyş’ten olan birini kendine denk sayıyordu.

⁴¹⁸ Câhiliye devrinde dinî-iktisadî imtiyazlara sahip olan Kureyş ve müttelikleri hakkında kullanılan bir tabir.

İslâmiyet’ten önce, Mekke’de yaşayan ve Kabe’nin hizmetinde bulunan Kureyş ile akrabası ve müttelikleri bazı kabilelere hums. onların dışında kalanlara ise hille deniliyordu; Hums kelimesinin Kureyş ve yakınları için kullanılması Fil Vakası yıllarına rastlar. Ebrehe’nin ordusunun Allah tarafından hezimete uğratılması üzerine Araplar Kabe’ye ve hac ibadetine daha önce görülmemiş derecede değer vermeye başladılar. Bu olay Kabe’ye de "ehlullah" kabul edilen Kureyş’e de çok büyük bir itibar kazandı. Başta Kureyş olmak üzere Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir gibi kabileler Hz. İsmail’in soyundan geldikleri, Mekke’de oturdukları ve Kabe’nin hizmetinde buldukları için kendilerini diğer Arap kabilelerinden daha üstün bir mevkide görmeye başladılar ve bazı imtiyazlı âdetler edinip çeşitli kurallar koydular. Buna göre ahmesîler yalnız ahmesîyeleri evlenecekler, harem bölgesi dışında oturan kimselerle tacirler Mekke’ye yiyecek içecek sokamayacak ve ihtiyaçlarını oradan karşılayacaklar, hac sırasında Kabe’yi ziyaret edecekleri zaman soyunup Mekkeliler’den alacakları elbiseleri giyecek ve ayrılırken bunları yanlarında götürmeyeceklerdi. Kaynakların daha çok dinî bir atmosferde naklettikleri hums ve hille ile ilgili âdetler şöyledir: Humslar, hacda ihrama girdikten sonra süt içmez ve ondan yapılmış herhangi bir şey yemez, avlanmaz, saç ve tırnak kesmez, koku sürünmez ve kadınlara yaklaşmazlar, ayaklarına sandal, üzerlerine de yeni bir elbise giyerlerdi; bu elbisenin kıl veya yünden olmaması gerekirdi. Ayrıca deve tüyünden yapılmış çadırlarda oturmaz, evlerine kapılarından girip çıkmaz, yasak saydıkları bazı bitkileri de yemezlerdi. Hums mensupları diğer Araplar’ın kendileriyle bir olamayacağını iddia ediyorlardı. Bu sebeple başka kabileler Arafat’a ve Mina vadisine gittikleri halde onlar gitmezler, güneş ufka yaklaşınca kadar Nemîre’de kalıp sonra Müzdelife’ye akın ederlerdi; çünkü Arafat ve Mina harem sınırları dışındaydı. Bkz. Uslu, Recep, “Hums”, DİA XVIII/364.

⁴¹⁹ Kister, M. J, “Mekke ile İlgili Bazı Rivayetler”, s. 52, 65 no’lu dipnot.

⁴²⁰ Vâkîdî, Meğâzî, s. 83.

Nitekim Kureyş'in sahip olduğu bu düşünce, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da siyasi bir imtiyaz olarak kullanılmak istenmiş ve bu amaçla "Halifelerin Kureyş'ten olması gerektiği" ifade edilmişse de, hem bu anlamda bir sözün Hz. Peygamber tarafından söylenmemiş olması ve zaten insanları uhrevi anlamda kulluk bilincine, dünyevi anlamda da liyakâte göre tasnif eden ve miras alınan soy üstünlüğünü her vesile ile şiddetle kınayan bir dinin anlayışına aykırı olması yönüyle kabul edilebilir bir düşünce değildir. Bu düşüncenin ortaya çıkması, Kureyş'in diğer kabilelere karşı bir üstünlüğünün varlığından değil, olsa olsa İslâm öncesi dönemde hemen tüm Araplarda var olan Kureyş'in üstünlüğü anlayışından dolayı, Arapların Kureyş dışında bir kabileyi lider olarak kabul etmeyecekleri gerçeğinden kaynaklanmış olmalıdır.⁴²¹ Dolayısıyla hilafette Kureyş'ten olma şartı, Kureyş'in soyluluğuyla ilgili olmaktan çok asabiyetleriyle, yani Araplar üzerindeki nüfuz ve otoriteleriyle ilgilidir. Bu nüfuz kaybolunca halifenin Kureyş kabilesinden olma şartı da ortadan kalkar.⁴²²

Kureyş'in diğer kabilelere karşı bir üstünlük anlayışında / yarışında olduğunu gösteren bir diğer olay da şudur; Mekke'nin güçlü pehlivanlarından biri olan ve bu özelliğine çok güvenen Rukâne, bir gün koyun sürüsünü otlatırken Hz. Peygamber'le karşılaşır. Hz. Peygamber mutadı olduğu üzere onu İslâm'a davet eder. Kendisine bir mucize göstermesini isteyen Rukâne, ağaçların yürüdüğünü görmesine rağmen ona inanmaz. İnanmamakla da kalmayıp Mekkelilere onun çok maharetli bir sihirbaz olduğunu ve onu ellerinden kaçırmamalarını, zira diğer kabilelerle olan üstünlük yarışında ondan faydalanabileceklerini söyler.⁴²³

Rasûlullah Medine'ye hicret edip geldiğinde, Mekke'nin ileri gelen iki başkanı Ebû Süfyân ve Ubeyy b. Halef, Medineli Müslümanlara bir yazı yazıp şöyle dediler: "Asıl meseleye gelince; Arap kabileleri arasında (çıkabilecek hiçbir harp) bizimle sizin aranızda ortaya çıkacak bir yanık yarasından daha ızdırıp verici olamaz! Gerçekte siz, bizim aramızdan çıkan pek asil ve aynı zamanda pek ulu bir kimseye yardım etmeye teşebbüs etmiş bulunuyorsunuz; ona eman hakkı tanıdınız ve onu

⁴²¹ Bkz. Hatiboğlu, M. Said, "Hilafetin Kureyşliliği", s. 158-161.

⁴²² Uludağ, Süleyman, İslâm Siyaset İlişkileri, s. 76.

⁴²³ Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I/104.

himayeniz altına aldınız. Bu, gerçekten sizin için utanılacak bir şey ve bir lekedir. Bizimle onun arasına girmeyin. Şayet o doğru yolda, iyi tutuma sahip biri ise bundan çıkarılacak saadet payı bize aittir; şayet kötü biriye, onu ele geçirmede biz herkesten daha çok hak sahibiyiz.”⁴²⁴ Onlar bu sözleriyle kendi kabilelerinin üstünlüklerini savunuyorlar ve kabileleri içinden birinin –özellikle kendi itibarlarını zayıflatıp, diğer kabilelerle siyasi rekabetlerinde kendilerine problem oluşturabilecek bir işte- bir başka kabile tarafından korunmasına tepkilerini dile getiriyorlardı.

Aynı şekilde Hz. Peygamber’in, Hz. Safiyye ile evlendikten sonra diğer eşleri tarafından ona yöneltilen “kendilerinin Kureyş’ten oldukları, onun ise bir Yahudi olduğu” yolundaki laf dokundurmalarını, Hz. Peygamber’in eşleri arasındaki kıskançlık davranışlarının bir örneği⁴²⁵ olarak değerlendirmek mümkünse de; bunu câhiliye döneminden kalma bir asabiyet tezahürünün gayr-ı iradi dışı vurumu olarak değerlendirmek de mümkündür.

Araplar arasındaki genel kabule göre Kureyş kabilesi insanların önderi ve onların yol göstericisi, ehl-i Kâbe, İsmail peygamber’in temiz soyu, Arapların kumandanları olarak kabul edilmekteydiler.⁴²⁶ Ridde olayları esnasında kabile liderliği görevinde bulunan Kurre b. Hubeyre’nin, Umman’dan Medine’ye dönüşünde misafir ettiği Amr b. el-Âs’a söylediği şu sözler de Arap kabilelerinin Kureyş’e bakışlarını göstermesi bakımından önemlidir: “Siz Kureyş halkı, haramınızda hem kendi adınıza, hem de size nispeten diğer kabileler adına güvenli bir şekilde yaşadınız. Sonra içinizden birisi çıktı ve senin de işittiğin şeyleri söyledi. Bu bilgi bize ulaştığında, onun davetini kabul ettik; biz, Mudâr’dan bir adamın halka önderlik edeceğini söylemiştik. Bu adam şimdi vefat etti. Halk (yani kabileler) şu an sana hiçbir şey vermemek için mücadele ediyorlar bu yüzden haram bölgene geri dön ve orada güvenlik içinde yaşa. Eğer dediğim gibi hareket etmezsen, seninle uygun göreceğin her yerde savaşmaya hazırım.” Kurre’nin niyeti, Kureyş’in yeniden halkın (kabilelerin) lideri olmak gibi bir planın içerisine girmesini engellemektir.⁴²⁷

⁴²⁴ Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I/217.

⁴²⁵ Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed’in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 286.

⁴²⁶ İbn İshâk, es-Sîra, III/473.

⁴²⁷ Kister, M. J, “Mekke ile İlgili Bazı Rivayetler”, s. 45.

Bilindiği üzere, bireylerin yalnızca birey oluşları itibarıyla kazanılması, kabile toplumunda çok zor bir iştir. Çünkü bu toplumda birey, kimliğini, kişiliğini ve konumunu kabilesinde ve onun sayesinde bulur. Kabileden çıkmak, intihara benzer. Kabilesinden çıkan veya ona meydan okuyan bir kişinin, tek başına yaşaması mümkün değildir, hatta ittifak (hilm) veya bağlılık (velâ) yoluyla başka bir kabileye mensup olması zorunludur. Davetin başlangıç döneminde, genel olarak Mekke döneminde, İslâm'a giriş ferdî olmuştur.⁴²⁸ Şüphesiz davetin kabileler nezdinde yankı bulmayıp bireysel kabullerle varlığını ortaya koymasında, kabile anlayışı kadar Kureyş'in üstünlüğü anlayışının da önemli etkisi olmuştur.

Kureyş'in üstünlüğü anlayışının, Hz. Peygamber'in tebliğine olumsuz etkilerini iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi; Kureyş açısından, ikincisi; diğer kabileler açısından. Kureyş açısından olaya baktığımızda onların bu yeni din sayesinde itibarlarını kaybedeceklerini, Kâbe ve hac ile ilgili görevlerinden elde ettikleri itibarın, daha da önemlisi ekonomik çıkarlarının sona ereceğini düşünmeleri, onların İslâm tebliğine yaklaşımlarını belirleyen temel etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Kureyş'in ileri gelen isimleri, kabilelerinin sahip olduğu bu itibar sayesinde kendilerine çeşitli menfaatler sağladıklarından, İslâm'ın sınıf farklarını kaldıran ve insanların birbirine eşitliği esasını ilan eden tebliğine mukavemet gösteriyorlardı. Nitekim onların ortaya koyduğu bu düşünce Kur'an'da şu şekilde belirtilmektedir: “Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!” dediler. Rabbinin rahmetini onlar mı bölüşürüyorlar?”⁴²⁹

Onlar, “el-Emin” olarak tanıdıkları Hz. Peygamber'in söylediklerini yalanlayamıyorlar, geceleri gizli gizli Kur'an dinlemek için onun evinin etrafında dolaşıyorlar, dinledikleri Kur'an'ın bir insan sözü olamayacağını kabul ediyorlar, ancak tüm bunlara rağmen onun tebliğini kabule yanaşmıyorlardı. Hz. Peygamber'e yönelttikleri “babayla oğlun arasını açma, atalarını akılsızlıkla vasıflandırma, köleleri diğer insanlarla eşit tutup toplumsal düzeni bozma” gibi eleştiriler⁴³⁰ temelde asabiyetten kaynaklanan düşüncelerdi ve kendi üstünlük anlayışlarına kasteden bu düşünceler Kureyş açısından kabul edilebilir değildi.

⁴²⁸ Câbirî, Muhammed Âbid, İslâm'da Siyasal Akıl, s. 188.

⁴²⁹ Zuhuf, 43/31-32. Benzer bir ayet için bkz. Sâd, 38/8.

⁴³⁰ İbn İshâk, I/178.

Kureyş müşrikleri putperestliğin yıkılmasıyla bütün Arap kabileleri nezdinde elde etmiş oldukları dini üstünlüğün ve ticari menfaatlerin ellerinden gitmesinden endişe ediyorlardı. Kâbe, bütün Araplar tarafından kutsal mekan olarak kabul ve ziyaret edildiği için, Mekke müşrikleri, burada bütün Arapların hakkı olduğunu düşünüyorlardı. Onlar, Kur'an'ın ifadesiyle, Hz. Peygamber'e "biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız" diyerek, İslâm'ı kabul ettikleri takdirde Mekke'den atılacaklarını ve Kâbe sayesinde elde ettikleri üstünlüklerini kaybedeceklerini düşünüyorlardı.⁴³¹ Nitekim Hars b. Âmir b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e söylediği "biz senin söylediklerinin hak olduğunu biliyoruz. Ancak yurdumuzdan çıkarılma korkusu (yani düşmanlarımızın toplanıp bizi yurdumuzdan çıkarmalarından korkmamız) bizi buna inanmaktan alıkoyuyor"⁴³² sözleri, Kureyş'lilerin Kâbe ve hac ile ilgili kazandıklarını düşündükleri itibarlarını kaybetme korkusundan dolayı Hz. Peygamber'in tebliğine karşı çıktıklarını açıkça göstermektedir.

Onların yurtlarından atılma korkusu iki sebebe dayanmaktadır. Öncelikle Kureyş'liler harem bölgesinde emniyet ve güven içerisinde yaşamaktadırlar. Onların bu bölgeden atılmaları güven içerisindeki yaşamlarının kargaşa halini alması ve emniyetlerinin sona ermesi demektir. Ancak asıl korku yaşadıkları bölge sayesinde elde ettikleri ekonomik kaynaklı siyasi imtiyazlarını kaybetme endişesidir. Hem Kâbe'nin sahipleri olmaları dolayısıyla elde ettikleri güvenlik anlaşmaları sayesinde gerçekleştirebildikleri ticari yolculukların, dolayısıyla büyük karların ellerinden gidecek olması, hem de hac için Mekke'ye gelen Araplardan elde ettikleri gelirlerin sona erecek olması onları İslâm tebliğine mukavemete iten asıl sebeplerdir. Zira onlara göre mukaddes Kâbe'nin içerisindeki putlar Arapların burayı ziyaretinin sebebidir. Eğer bu topraklarda tevhid dini hakim olursa putları Kâbe'den kaldıracaktır. Böylece artık Araplar Kâbe'yi ziyarete gelmeyecekler ve Kureyş'liler önemli bir gelir kaynaklarını kaybedeceklerdir.⁴³³

⁴³¹ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 96.

⁴³² Râzi, Mefâtihü'l-Ğayb, XXV/4.

⁴³³ Berki, Ali Himmet - Keskiöğlü, Osman, Hatemü'l-Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı, s. 81, Ankara 2006.

Kureyş'in üstünlüğü anlayışına diğer kabileler açısından baktığımızda karşımıza çıkan manzara şudur: Kureyş'in Allah'ın koruması altında bir kabile olduğuna inanan ve aynı zamanda onunla ticari ilişkiler kuran diğer Arap kabileleri, bu ilişkilerini korumak ve Kureyşlilerle aralarını bozmamak için Hz. Peygamber'in tebliğine olumlu cevap vermiyorlardı. Zira Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethetmesiyle beraber Kureyş kabilesinin de İslâm dinini kabul ettiğini gören, dolayısıyla artık Hz. Muhammed'e karşı koyamayacaklarını anlayan Araplar akın akın Medine'ye heyetler göndererek İslâm davetini kabul ettiklerini beyan ediyorlardı.⁴³⁴ Aynı şekilde hac'dan dönen müşrikler birbirlerine şöyle söylüyorlardı; "Kureyş halihazırda İslâm'ı benimsemişken, sen ne yapabilirsin ki?"⁴³⁵

Gerek Kureyş'i Kâbe'nin sahipleri olarak görmeleri, gerekse aralarındaki ticari ilişkilere zarar gelmesinden çekinmeleri diğer Arap kabilelerinin İslâm'ı kabul etmelerine engel oluyordu. Bu duruma en iyi örnek olarak gösterilebilecek kabile, Tâif'te oturan Sakîf kabilesi idi. Bir dönem aralarında ciddi bir rekabet ve buna bağlı savaşlar yaşanmış olsa da, daha sonraları Kureyş ile Sakîf kabilesi gerek evlilikler yoluyla akrabalıklar kurmaları ve gerek ticari ilişkileri marifetiyle bu düşmanlığı dostluğa dönüştürmüşlerdi. Öyle ki, Mekke'nin önde gelenlerinden Velid b. Muğîre'nin, Kur'an'ın da eleştirdiği⁴³⁶; "Biz bırakılıp da Muhammed'in üzerine mi ayetler indirilir. Halbuki ben Kureyş'in büyüğüyüm ve onların efendisiyim. Ebû Mes'ûd Amr b. Umeyr es-Sakafî, Sakîf'in efendisi olduğu halde, biz bırakılıp da Muhammed'e mi vahiy gelecek. Biz iki köyün büyükleriyiz" sözü, aradaki ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir.

İslâmiyet'in doğuşu ve Rasûlullah'ın peygamber olarak gönderilişiyle birlikte iki kabile arasındaki ilişkiler bir kat daha arttı. Ailevi ve ticari boyuttaki ittifaklar bu defa İslâmiyete ve onun müntesiplerine karşı yapılıyordu.⁴³⁷ Bu bağlamda, kabilelerden bazılarının Müslüman olması ve ekonomik açıdan Kureyş'le birlikte uğradıkları ziyanlar, Sakîf kabilesini Müslümanlara karşı daha bilinçli bir

⁴³⁴ İbn İshâk, es-Sîra, III/473.

⁴³⁵ Kister, M. J, Mekke ile İlgili Bazı Rivayetler, s. 54.

⁴³⁶ Sâd, 38/8.

⁴³⁷ Aycan, İrfan, "Emevi İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", A.Ü.İ.F.D., cilt.XXXVI, Ankara 1997. s. 121.

mukavemete sevk etmiş, Kureyş'e manevi desteğin yanında maddi ve askeri yardımlarda bulunmalarına yol açmıştır.⁴³⁸

Netice itibarıyla Kureyş'in diğer kabileler karşısında üstünlük iddiaları Hz. Peygamber'in tebliğini olumsuz olarak etkilemiştir. Bu olumsuz etki hem Kureyş'in üstünlüğünü kaybetmeme düşüncesiyle İslâm'ı kabul etmemesi hem de onun üstünlüğünü kabul eden diğer kabilelerin Kureyş'le ters düşmemek için onun yolunu takip etmeleri şeklinde yansımış ve İslâm tebliğinin karşılaştığı önemli bir asabiyet kaynaklı olumsuzluğu oluşturmuştur.

3-1-1-2- Kabilelerin Birbirlerine Üstünlüğü Anlayışı

Kureyş, prestij sahibi ve aristokrat bir Arap kabilesi olmakla birlikte kendi içinde de bir hiyerarşi vardı. Kimi Kureyş aileleri saygın, kimi daha saygın, kimi ise sıradan bir kabile idi. Kureyş kabilesine mensup ailelerin söz konusu saygınlıkları da yine Kâbe ile ilgili üstlendikleri görevlerden ileri geliyordu. Söz konusu görevler, onları yürütenlere hem geçim imkanı hem de itibar sağlıyordu.⁴³⁹ Nitekim hem Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in zemzem suyunu bulması esnasında⁴⁴⁰ hem de Kâbe'nin inşası sırasında Hacerü'l-Esved'i yerine yerleştirme hususunda⁴⁴¹ kabilelerin neredeyse savaşa tutuşacak noktaya gelmeleri, onların Kâbe'nin kutsiyetinden kendilerine pay çıkarma düşüncelerini göstermekteydi.

Bilindiği gibi Hz. Muhammed, bir zamanlar Mekke'nin en önemli ve söz sahibi kabilelerinden birine mensuptu. Fakat kabilenin nüfuzu, onun doğumuna yakın dönemde azalmıştı. Böylece o, Mekke'de etkisi ve nüfuzu azalmış, artık fazla zengin olmayan bir topluluğun üyesiydi.⁴⁴² Hz. Peygamber'in tebliğ ile görevlendirilmesi öncesinde Kureyş içinde en güçlü kabile, Hâlid b. Velîd'in mensubu olduğu Mahzumoğulları idi. Mekke yönetiminde onlara denk olabilecek kabile ise, Ebû Süfyan'ın soyu olan Ümeyyeoğulları idi. Bu iki kabile ticari alanda temayüz etmişler, hem iktisadi hem de askeri alanda diğer Kureyşliler'e üstünlük

⁴³⁸ Aycan, İrfan, "Sakîf Kabilesi ve Tâif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış", s. 209.

⁴³⁹ Uludağ, Süleyman, İslâm Siyaset İlişkileri, s. 79.

⁴⁴⁰ İbn İshâk, es-Sîra, I/149.

⁴⁴¹ İbn İshâk, es-Sîra, I/194.

⁴⁴² Akyüz, a.g.m., s. 280.

sağlamışlardı. Amr b. el-Âs'ın ailesi Sehmoğulları da Kureyş'in en güçlü soylarından birini oluşturunuyordu.⁴⁴³

İslâm öncesi dönemde Ahlâf-Mutayyebûn gruplaşması⁴⁴⁴ ve Hilfû'l-Fudûl gibi hadiseler neticesinde meydana gelen bölünmeler, Mekke'nin idari yapısı ve siyasetinde belirleyici rol oynamıştır. Aynı durum, kabilelerin Hz. Peygamber'in tebliği karşısında tutum belirlemelerinde de etkili olmuştur.⁴⁴⁵ Câhiliye döneminde çeşitli sebeplerle Hâşimoğulları'na düşman olan kabileler, aynı davranışlarını İslâm'a ve Müslümanlara karşı da göstermişlerdir. İslâm öncesi Hz. Peygamber'in kabilesiyle daha sıcak ilişki içerisinde olan Mekke aileleri ise, gerek Hz. Peygamber'e ve diğer kabile Müslümanlarına, gerekse kendi kabilelerinden Müslüman olanlara daha müsamahakâr bir tavır sergilemişlerdir. Mekkeli fertlerin ve kabilelerin, İslâm ve Müslümanlar ile ilgili tutumlarının sadece kabilelerin İslâm öncesi hadiselerle dayanan siyasi konumlarından ve asabiyet duygusundan kaynaklandığını ileri sürmek tek başına geçerli olmaz. Ancak Arap toplumunun sosyal hayatında ve ilk dönem İslâm tarihi hadiselerinin değerlendirilmesinde kabile dayanışması dediğimiz asabiyet düşüncesinin göz ardı edilemeyeceği de bir gerçektir.⁴⁴⁶

Kureyş'e mensup Arap kabileleri dışı karşı Kureyş çatısı altında toplanmış ve Kureyş'in üstünlüğünü savunur durumda iken, Kureyş içerisinde her kabile kendi şeref ve itibarının diğerlerinden daha fazla olduğu hususunda amansız bir mücadele içerisine girmişlerdir. Örneğin; Hz. Peygamber'in üçüncü eşi olan Hz. Aişe'nin mensup olduğu Teymoğulları için şunlar söylenir: “Teymoğulları; şeref, kahramanlık,

⁴⁴³ Apak, Adem, “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”, s. 191.

⁴⁴⁴ Kureyş'in dağınık oymaklarını bir araya getirerek Mekke'de yerleştiren Kusayy'ın oğullarından Abduddâr ve Abdümenâf, babalarının ölümü üzerine Kâbe ve hac hizmetlerini üstlendiler. Zamanla servet ve nüfuz bakımından kardeşine üstünlük sağlayan Abdümenâf, dünyevi otoriteye ait iş ve yetkileri kendisi alarak dini otoriteyi kardeşine bıraktı. İki kardeş hayatta iken bu paylaşım razı oldular. Fakat vefatlarından sonra çocukları arasında korkunç bir rekabet ve üstünlük yarışı başladı. Abdümenâf'ın; Abdüşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel adlı oğulları servet ve nüfuz bakımından Abduddâr'ın oğullarından üstün olduklarından, dünyevi otorite gibi dini otoriteyi de ellerine almak istediler. Abduddâr oğulları buna razı olmadığından aralarında şiddetli bir düşmanlık ortaya çıktı. On iki boydan oluşan Kureyş bu yüzden düşman iki gruba ayrıldı. Bu ayrışmada Abdümenâf oğullarına taraftar olanlara (Esed, Zühre, Teym ve Hâris oğulları) Mutayyebûn, Abduddâr oğulları tarafında yer alanlara da (Mahzum, Sehm, Cumah ve Adiyî oğulları) Ahlâf denildi. Bkz. Kurt, a.g.m., s. 100-102.

⁴⁴⁵ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 107.

⁴⁴⁶ Apak, Adem, “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”, s. 194.

güvenilirlik, isabetli görüş gibi konularda diğer kabilelerden üstündür. Bu kabile erkekleri kadınlarına karşı iyi ve merhametli davranmakla da tanınmışlardır.”⁴⁴⁷

Hz. Peygamber’in Hz. Hatice ile evlenmesi sırasında dönürlük için Hz. Hatice’nin evine giden Ebû Tâlib’in⁴⁴⁸ ve akabinde Varaka b. Nevfel’in yaptıkları konuşmalar da hem Kureyş’li kabilelerin kendilerini diğerlerinden üstün gördüğüne, hem de Kureyş içindeki kabilelerin birbirlerine karşı bir üstünlük anlayışına sahip olduğuna örneklendirilmektedir. Nitekim yapılan konuşmalarda Ebû Tâlib: “Hamd olsun Allah'a ki, bizi, İbrahim'in zürriyetinden, İsmail'in neslinden, Maad'in mâdeninden ve Mudar'ın aslından yarattı. Bize; hac ve ziyaret edilecek bir beyt (Mabed), içinde emniyet ve huzura kavuşulacak bir Harem ihsan etti. Bizi; Beyt'inin bakıcısı ve Harem'inin yöneticisi kıldı. Bizi; böylece, halkın hâkimi ve başkanı yaptı. İçinde bulunduğumuz beldemizi, bize bereketli kıldı. Şimdi, kardeşimin oğlu Muhammed b. Abdullah'la Kureyş'ten kim tartılsa muhakkak soy sopça, akıl ve faziletçe ona üstün tutulur; kendisiyle kim ölçülse, ondan büyük gelir. Malı az olsa da, mal dediğin nedir ki? Tez geçici bir gölgedir; alınır verilir iğreti bir şeydir! Muhammed'in, Abdulmuttalib ve Hâşim gibi şanlı ataların torunu olduğunu bilirsiniz.” diyerek bu hususu dile getirirken, Hz. Hatice'nin amcasının oğlu Varaka b. Nevfel kalkıp şöyle konuştu: “Allah'a hamd olsun ki, bizi de, anlattığın gibi yarattı. Saydığın fazl ve şereflerle de, mümtaz kıldı. Biz de, Arapların ulu kişisi ve başkanınız. Siz de, böylesiniz. Ne Araplar sizin faziletinizi inkâr, ne de insanlardan hiçbiri sizin iftihar ettiğiniz şeyleri, şerefınızı reddeder. Biz de, sizinle hısımlık kurmayı ve şereflenmeyi arzu ediyoruz.”⁴⁴⁹

Kabileler arası üstünlük anlayışı sadece Kureyş için söz konusu değildi. Aksine bütün Arap kabileleri birbirine üstünlük sağlamak için her türlü fırsatı kullanmaya çalışıyordu. Örneğin; Rasûlullah, Ukaz panayırında Âmir b. Sa'saa oğullarını Allah'a çağırıp, kendini korumalarını teklif ettiğinde onların içinden Beyharâ b. Firâs adında bir adam şu cevabı verdi: “Vallahi, ben Kureyş kabilesine mensup olsam, bu genci

⁴⁴⁷ Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 126.

⁴⁴⁸ İbn Hişâm, Hz. Hatice'yi istemeye gidenin Hz. Hamza olduğunu belirttiikten sonra, bu kişinin Ebû Talib olduğu yönündeki bilgiyi de nakleder ve aslında ikisinin de gitmiş olabileceğini ve yaşça daha büyük olan Ebû Talib'in bu konuşmayı yapmış olabileceğini söyler. Bkz. İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, I/188.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I/145.

tutar, elde eder ve bütün Araplara hakim olabilirim.” Sonra şöyle devam etti: “Eğer biz, senin üzerinde bulunduğun işte, sana tâbi ve yardımcı olur da, Allah seni muhaliflerine hakim kılacak olursa, senden sonra bu hakimiyet bize kalır, bizim olur mu?” Peygamberimiz ona cevaben: “Emir ve irade Allah’ındır. O hakimiyeti dilediğine ihsan eder” buyurdu. Bunun üzerine Beyharâ: “Biz senin için bütün Arapların oklarına, düşmanlıklarına göğüs gerip, hedef olalım, Allah seni başarıya erdirtince bu işe bizden başkaları konsun, senin işinin bize gereği yok” diyerek yüz çevirdi.⁴⁵⁰

Kureyş içinde atalardan süre gelen hasedler ve rekabetler vardı. Bu rekabet bilhassa Haşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasında hükümran idi. Haşimoğullarından Erkâm b. Nadle bir şiirinde iki kabile arasındaki mücadeleyi şöyle dile getirmiştir: “Faziletler sahibi Hâşim’le hayrat sahibi Ümeyye muhakeme oldular; Hâşim galip geldi.”⁴⁵¹ Hz. Muhammed’in peygamberliğini ilan etmesiyle Emeviler, bu durumun mevkilerini tehdit ettiğini ve bu hareketin Haşimoğullarını yükselteceğini zannetmişlerdi. Bundan dolayı Emeviler, İslâmiyet’e en müthiş husumeti göstermişlerdir. Bedir savaşı müstesna olmak üzere, Kureyş tarafından Müslümanlara karşı vuku’ bulan bütün savaşlar, Ebû Süfyân tarafından tertip olunmuştur.⁴⁵²

Müslümanlar üç sene kadar baskı altında, kendilerine yiyecek-içecek maddelerinin ulaşma yolu kesilmiş, mahbus bir halde kuşatma altında kaldılar. Öyle ki bu hal dayanılmaz olmuştu. Mahallenin ötesinden çocuklarının ağıt sesleri duyuluyordu. Ebû Tâlib meşhur Kaside-i Lâmiye’sini orada söyledi. Başı şöyledir: “Allah kinden ötürü Abd-i Şems ve Nevfel’i tehirsiz, acele tarafından en kötü bir ceza ile hemencecik cezalandırsın.”⁴⁵³

Ebû Tâlib, Kureyş’ten ve özellikle Abdümenâf oğullarından kendilerini yalnız bırakanları zikrettiği şiirinde Abdüşems ve Nevfel oğullarının düşmanlığı ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “...Hem baba hem de ana tarafından öz soyumuzdan

⁴⁵⁰ Bûtî, M. Said Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhû’s Sîre, s. 172.

⁴⁵¹ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 91.

⁴⁵² Mevlâna Şiblî, Büyük İslâm Tarihi Asr-ı Saadet, I/161.

⁴⁵³ İbn Kayyim el-Cevzîyye, Zâdü’l-Meâd, III/1032.

olan ve kardeşimiz olan iki boya ne yapılacağı sorulduğu zaman onlar, biz bilemeyiz, bu işin halli başkalarıyla ilgilidir, derler. Hayır, bu işin halli o iki kardeş boyun elindedir. Ama Zû Alak dağının tepesinden nasıl kayalar yuvarlanıp düşerse onlar da öyle düştüler. Bu sözlerimle bilhassa Abdüşems ve Nevfel boylarını kastediyorum. Bunlar bizi şeytan taşlar gibi taşladılar. Kureyş'ten kardeşleri olan iki boyu, Hâşim ve Muttalib oğullarını küçük düşüren işte bu iki boydur. Soyu belli olmayan ve kendilerinden ancak dudak bükülerek bahsedilen kimseleri şan ve şerefimize ortak koşan yine iki boydur...⁴⁵⁴

Yine Ebû Tâlib'in şiiri bu konuda bize önemli bir örnek oluşturur: “Kureyş kabilesi bir gün övünmek için toplansa Abdümenâf kolu şeref bakımından bu kabilenin en üstünü, soyca en asili sayılır. Abdümenâf'ın eşrafı sayılsa bunların çoğunun ve kolun eski şanının Hâşim boyunda olduğu görülür. Kureyş kabilesi bir gün övünecek olsa, Muhammed şeref bakımından onlar arasında en seçkin ve asil görülür. Kureyş kabilesinin iyisi de aşağılığı da bize karşı birleştiler; fakat bir şey yapamadılar, akılları başlarından gitti. Biz eskiden beri aramızda bir zulüm işlenmesine meydan vermeyiz. Bir kimse kibirle başkaldırırsa hemen başını bastırırdık. Her kötü günde hemen kabilenin şerefini korur, mahremiyetine saldırmak isteyeniyi, başına vura vura geri çevirirdik...⁴⁵⁵

Ümeyyeoğulları'ndan başka Mahzûmoğulları da kendilerini Hâşimilerin dengi ve rakibi sayıyorlardı. Bundan dolayı bu kabile de İslâmiyet'e müthiş bir düşmanlık göstermişti.⁴⁵⁶ Kabile rekabetinin İslâm'ı kabul etmemekte önemli bir etken olduğuna Mahzûm'dan Ebû Cehil'in şu sözleri güzel bir örnektir: “Abdümenâf boyu ile şeref hususunda anlaşmazlığa düştük. Onlar halka yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar yaya kalmış kimselere binek verdiler, biz de verdik. Onlar halka bağışta bulundular, biz de bulunduk. Sonunda aynı dereceye ulaşıp kulak kulağa giden iki yarış atı durumuna geldiğimizde onlar, işte bizden, semadan kendisine vahiy gelen bir peygamber çıktı, dediler. Biz buna ne zaman ulaşacağız? Allah'a

⁴⁵⁴ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 108-109.

⁴⁵⁵ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 133.

⁴⁵⁶ Mevlâna Şiblî, Büyük İslâm Tarihi Asr-ı Saadet, I/161.

andolsun ki ona asla inanmayız ve tasdik etmeyiz.”⁴⁵⁷

Ebû Cehil, peygamberliği Mekke şehrinin idaresi ve hac ibadeti ile ilgili görevlerden birisi gibi telakki ediyor ve bu görevin Abdümenâfoğullarından birisine verilmesine tahammül edemiyordu. Onun bu husustaki düşüncesini dile getirdiği bir sözü şöyledir: “Sikâye, rifâde ve meşvere görevleri Abdümenâfoğullarının elinde bulunmaktadır. Şimdi de peygamber onlardan çıktı. Peki bize ne kaldı”⁴⁵⁸ Şems’li Utbe’nin tutumu daha az olumsuzdu, fakat değerlendirmede aynı hatayı yapıyordu. Çünkü o, Muhammed’in peygamberliğinin inanılması ve tâbi olunması gereken bir durum değil, Abdümenâfoğullarına şeref kazandıracak bir durum olduğunu düşünüyordu. Bir gün Ebû Cehil’le aralarında şöyle bir tartışma geçti: Ebû Cehil Utbe’ye: “Ey Abdümenaf oğulları, işte sizin Peygamberiniz var” dediğinde Utbe şiddetle şu karşılığı verdi: “Bizim bir krala veya bir peygambere sahip olmamızdan ötürü siz gücenmek zorunda mısınız?” Buradaki kral kelimesi Kusayy için kullanılıyor ve Mahzûmiler’e, Abdümenâf’ın Kusayy’ın oğlu olduğunu, halbuki Mahzûm’un sadece Kusayy’ın yeğeni olduğunu hatırlatmak istiyor. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in Peygamberliğini kabul anlamı taşıyan bu sözleri, gerçekten ona inandığı için değil onun sayesinde kabilesinin şeref kazanacağını düşündüğü için söylüyor. Nitekim yakında bulunan ve söylenenleri duyan Hz. Peygamber, “ey Utbe, sen ne Allah, ne de onun Rasûlü için tartışyorsun...” diyerek bunu dile getiriyor.⁴⁵⁹

Kişinin kabilesiyle varlık kazandığı câhiliye dönemi Arap toplumunda asabiyet anlayışı o derece etkili ve insanların zihinlerinde o derece derin yer etmişti ki, İslâmi dönemde dahi bu anlayışın yansımalarını görmek ve bu anlayışın olumsuzluklarıyla karşılaşmak mümkündür. Örneğin; Hz. Muhammed’in İslâm’ı tebliğine karşı çıkan Ümeyyeogulları kabilesinden Ebû Uhayha künyesiyle anılan Saîd b. Âsi Tâif’te ölmüş ve oraya gömülmüştü. Tâif seferi esnasında onun ihtişamlı kabrini gören Hz. Ebû Bekir : “Allah bu kabrin sahibine lanet etsin. O, Allah ve Rasûlüne düşmanlık eden biriydi” demişti. Bunun üzerine Ebû Uhayha’nın oğulları Amr ve Ebân

⁴⁵⁷ İbn Hişâm, es-Sîretü’n-Nebeviyye, I/316.

⁴⁵⁸ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 98

⁴⁵⁹ Martin Lings, Hz. Muhammed’in Hayatı, s. 68-69.

gücenmişler ve “Allah Ebû Kûhâfe’ye (Hz. Ebû Bekir’in babası) lanet etsin. Çünkü o misafire ikram etmez ve zulme engel olmaz” demişlerdi.⁴⁶⁰ Halbuki Amr; Mekke döneminde Müslüman olmuş ve Habeşistan hicretine katılmıştı. Ebân da Hayber’in fethi sırasında Habeşistan’dan dönem kardeşlerine katılmış ve Müslüman olmuştu.⁴⁶¹ Ancak aradan geçen bunca yıla rağmen, zaman zaman gayr-ı ihtiyari de olsa bilinçlerinin tümünün şekillenmesini sağlayan bu câhili bakış açısının tezahürlerini ortaya koyabiliyorlardı.

İşte böylesine köklü bir asabiyet anlayışı ve onun her yönüyle kuşattığı bir toplumsal yapı içerisinde tebliğini gerçekleştiren Hz. Peygamber, çok yakından tanıdığı bu düşüncenin olumsuzluklarıyla mücadele etmeyi başarmış, İslâm’ın ortaya koyduğu evrensel prensipler sayesinde ırk üstünlüğü anlayışından insanların eşitliği temelinde bir toplumsal yapı örneği ortaya koymuştur.

3-2- OLUMLU ETKİLER

Asabiyet anlayışının Hz. Peygamber’in tebliğine pek çok olumsuz yansımaları olmakla birlikte, onun tebliğ görevini yerine getirmesini sağlayan ve belki de önceki milletlerin peygamberlerinin başlarına gelen şeylerin⁴⁶² onun da başına gelmesini engelleyen olumlu etkileri de olmuştur. Ancak burada kullanılan olumlu etki bizzat asabiyet anlayışının bünyesinde barındırdığı bir olumluluk değil, aksine Hz. Peygamber’in onu olumlu yönde kullanmasından kaynaklı bir olumluluktur. Buna göre O, asabiyetin bazı uygulamalarını İslâm tebliği lehine kullanarak onları olumlu hale getirmeyi bilmiştir.

3-2-1- Kabile Üyesini veya Anlaşmalarını Koruma Düşüncesi

Asabiyet olmadan dini davetin başarıya ulaşamayacağını söyleyen İbn Haldûn, toplumda yeni olarak ortaya konan fikirlerin desteklenmesinin ve bu fikirlere karşı konulmamasının daveti gerçekleştiren kişinin güçlü bir asabiyeeye sahip olmasıyla mümkün olacağını, aslen bu daveti gerçekleştiren kişinin bir peygamber olması

⁴⁶⁰ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 112.

⁴⁶¹ İbn Hacer, el-İsâbe, I/10.

⁴⁶² Bkz. Bakara, 2/61; Âl-i İmrân, 3/21,112,181; Nisâ, 4/155.

halinde Allah'ın onu bütün kainatla desteklemesine rağmen işin doğal seyrinde devam etmesi için asabiyesi tarafından desteklenmeye ihtiyaç duyduğunu belirtir.⁴⁶³ Buna göre özellikle bâdiyede yaşayan insanların asabiyet temelinde bir araya gelerek hayatta kalabileceğini, hatta peygamber ve krallarında buna ihtiyaç duyacaklarını ifade ederek şöyle der: “Bedevi kabileleri içinde ise, bazılarının diğer bazılarını zulmetmelerine, herkesin saygı duyup hürmet ettiği ve sözünü dinlediği kabilenin ileri gelenleri ve büyükleri engel olur. Kabilelere dışarıdan gelecek düşmanlıklara da kabilenin yiğit ve cesur gençleri engel olur. Ancak bunların (dışardan gelecek düşmanlıklara karşı) kendilerini savunabilmeleri, güç ve kuvvet sahibi olmaları aynı nesepten (gelmeleriyle) mümkün olur. Çünkü Allah insanların kalplerine, yakınlarına karşı şefkatli olma ve yardım etme duygularını yerleştirmiştir. İşte bu duygu sayesinde dayanışma ve yardımlaşma olmakta ve düşmanlarının onlardan korkması sağlanmaktadır. Kur'an'da Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, babalarına şöyle demeleri buna örnektir: “Biz güç ve kuvvet sahibi (usbetun) bir topluluk iken, eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten aciz kimseler sayılırız.” Bunun anlamı ise şudur; Eğer aynı soydan gelen insanlar dayanışma içinde olur ve güçlü bir topluluğa dönüşmeyi başarırlarsa, düşmanca bir hareketin onlara yönelmesi hiç de kolay olmaz. Sahralarda yaşamak için (aynı soydan gelmeye dayalı) böyle bir güce (ve dayanışmaya) ihtiyaç duyulduğu gibi, peygamberlik, hükümdarlık ve davet gibi diğer bütün meselelerde de aynı güce ihtiyaç duyulur.”⁴⁶⁴

Mekke'deki kabilevi ilişkiler ağı –dayanışma ve yardımlaşma ilişkilerinin yanı sıra civâr ilişkileri- bu kabilelerden herhangi bir bireye dokunulmaya engeldi. Çünkü bireyin karşılaştığı herhangi bir kötülük ve eziyeti, kabile, bütünü için yapılmış sayardı. Kabile, daima herhangi bir kabileyle veya öteki kabile gruplarıyla eski ya da yeni bir ittifak içindeydi, yardım isteme hakkına sahipti. Nesep (soy), hilf (ittifak) veya civâr (sığınma) yoluyla mensup olduğu bir kabilesi bulunan herhangi bir bireye saldırı, kapsamlı bir iç savaş ateşini yakma tehdidiydi. İslâm davetinin karşıtları olan Mahzûmoğulları, Umeyyeoğulları ve başkalarının, Kureyş kabilesinin Müslüman çocuklarına dokunamayışlarını işte bu durum açıklar.⁴⁶⁵

⁴⁶³ İbn Haldûn, Mukaddime, I/224- 225, 69.

⁴⁶⁴ İbn Haldûn, Mukaddime, I/170.

⁴⁶⁵ Câbirî, Muhammed Âbid, İslâm'da Siyasal Akıl, s. 171.

Davete katılanlara müdahale etmeyi/onları ortadan kaldırmayı engelleyen kabile asabiyyetinin ortaya çıkardığı karmaşık ilişkiler ağını Câbirî şöyle izah ediyor: “Bu karmaşık kabile ilişkileri, Kureyş’in, Muhammedi davetin adamlarını tasfiye etmesine izin vermiyordu. Çünkü, kabile üyelerinden birine bedeni/kanlı bir saldırı, Mekke’deki durumu patlama noktasına getirecek, kapsamlı bir iç savaşın ateşini tutuşturacaktı. Bunun için Muhammedi davet akrabalık ilişkilerinin ve civar (sığınma hakkı verme) düzeninin koruması altında canlı kalabildi. Ne var ki aynı ilişkiler, bu davetin yayılmasına ve zafer kazanmasına da izin vermiyordu. Çünkü bu davetin başarısı, kabile muhayyilesinde, Haşimoğullarının bütün öteki kabilelere karşı hakimiyet merkezine yükselişi anlamına geliyordu. Çünkü davetin sahibi Peygamber, onlardan biriydi. Bu ise, hem yakın amcaoğulları olan Ümeyyeoğullarının, hem de uzak amcaoğulları olan Mahzûmoğullarının kabul etmeyeceği bir şeydi.”⁴⁶⁶

Nitekim Mekke’li liderler bu yeni hareketi sonlandırmakta kararlı olmalarına rağmen, Müslümanların etkisiz hale getirilmesini çok yumuşak bir şekilde yerine getirmek gerektiğini gayet iyi bilmekte idiler. Çünkü Mekke’deki kabile güvenliği sistemi başka bir yola izin vermiyordu. Eğer bir kabile mensubu, İslâm’a sempatisi olmasa bile kendi kabilesinden Müslüman bir kişiye yapılan bir saldırıya karşı koymada başarısız olsa, bu kabilenin onuru üzerinde bir leke sayılırdı.⁴⁶⁷

Bu durumun en güzel örneğini belki de Hz. Peygamber’in Medine’ye hicreti öncesinde Mekkeli’lerin onu öldürmek üzere yaptıkları planda görmek mümkündür. Zira onlar ortaya çıkacak kan davasından kurtulmak amacıyla her kabileden bir gencin bu işe iştirak etmesini kararlaştırmışlardı.⁴⁶⁸ Bu konudaki bir diğer ilginç örnek de Ebû Tâlib’in ölümü üzerine kabilenin reisi olan Ebû Leheb’in tavrındaki değişikliktir. Zira Ebû Tâlib’in ölümü üzerine Ebû Leheb sop başkanı olduktan sonra, bütün gücüyle, diğer soplara Hz. Muhammed aleyhine yürüttükleri tahrik dolu hareketlere karşı onu müdafaa etmiş ve bu tutumu, Muhammed’in açıklayıp bildirdiği şeylere karşı fikrinin değiştiği şeklinde değil, ve fakat sırf kabile içinde

⁴⁶⁶ Câbirî, Muhammed Âbid, İslâm’da Siyasal Akıl, s. 171.

⁴⁶⁷ Görener, İbrahim, “Hz. Peygamber ve Sosyal Gerçeklik”, İslâmi Araştırmalar Dergisi, cilt.15, sayı.4, 2002, s. 519.

⁴⁶⁸ İbn İshâk, es-Sîra, II/436.

tesânüd ve dayanışmayı sağlama mecburiyetinde oluşundan ileri geldiği şeklinde izah etmiştir.⁴⁶⁹

Arap toplumundaki bu özellikten dolayı kimin kendisini himaye edecek bir aşireti var idiyse, aşireti ile korundu. Geri kalanlara ise müşrikler işkence ve azap çektirmeye başladılar.⁴⁷⁰ Örneğin Hz. Ebû Bekir bir gün Allah'a ve Rasûlüne imana davette bulunuyordu. Müşrikler ayaklanıp onu yere yıktılar ve feci bir şekilde dövdüler. Utbe b. Rebîa'da yüzü gözü fark edilmeyecek bir hale gelinceye kadar ayaklarıyla vurmaya devam etti. Teymoğulları koşarak onun yardımına geldiler ve onu oradan uzaklaştırdılar.⁴⁷¹ Aynı şekilde Onların içinde kan bağından dolayı akrabasını koruyan ve müşriklere teslim etmeyenler de vardı. Örneğin Velîd b. Velîd b. Muğîre Müslüman olduğunda Beni mahzum kabilesi onu almak üzere kardeşi Hişâm'a geldiğinde o Allah'a yemin ederek "şayet kardeşini öldürecek olurlarsa kendisinin de bu kavmin en şerefli kimsesini öldüreceğini" söylemiş ve böylece bu işten vazgeçmelerini sağlamıştı.⁴⁷² Nitekim Habeşistan hicretine katılan Müslümanların genelde kabilelerinde velâ ya da hilf yoluyla anlaşmalı olmaları onların mensubu oldukları kabileleri tarafından korumasız kimseler olarak görülüp baskıya uğratıldıkları düşüncesini güçlendirmektedir.⁴⁷³

Mekke müşrikleri Ebû Tâlib nezdinde yaptıkları tebliğin sona erdirilmesi girişimlerinden bir sonuç elde edemeyeceklerini anlayınca Hz. Peygamber'in tebliğine kulak vererek İslâm'ı kabul edenlere karşı zulmetmeye başladılar. Burada dikkat çeken husus her kabilenin kendi kabile mensupları arasından İslâm'a girmiş olanlara zulmetmesiydi.⁴⁷⁴ Çünkü her ne kadar ortak bir amaç için mücadele ediyorlarsa da –ki bu amaçları en kutsal kabul ettikleri dinleri de olsa- asabiyet, başka kabileden birinin kendi kabile mensuplarına zulmetmesini kaldıramayacak kadar düşünce sistemlerine işlemişti. Örneğin Hakem b. Ebi'l-Âs, sadece Hz. Peygamber'e eziyet verecek şeyler yapmakla kalmıyor, aynı zamanda İslâm'ı kabul eden Ümeyyeoğullarından kimselere de eziyet ediyordu. Bunlardan biri de yeğeni

⁴⁶⁹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/115.

⁴⁷⁰ İbn Kayyim el-Cevzîyye, Zâdü'l-Meâd, III/1025.

⁴⁷¹ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I/439.

⁴⁷² İbn İshâk, es-Sîra, I/300.

⁴⁷³ İbn İshâk, es-Sîra, I/300-308.

⁴⁷⁴ İbn İshâk, es-Sîra, I/255.

Hiz. Osman b. Affân'dır. Hakem, Müslüman olan bu yeğenin ellerini ve ayaklarını bağlayarak; “atalarının dininden yüz çevirip Muhammed'in dinine girer misin? Andolsun ki yeni kabul ettiğin bu dini terk etmedikçe seni çözmeyeceğim” diyordu. Bu işkenceye rağmen Hiz. Osman'ın “Allah'a andolsun ki bu dini asla terk etmeyeceğim ve ondan ayrılmayacağım” demesi üzerine Hakem, onun kararlı tutumunu görmüş ve kendisini serbest bırakmıştır.⁴⁷⁵ Aynı şekilde Saîd b. el-Âs bizzat kendi oğlu Hâlid'e kafasından yaralanacak şekilde ağır bir dayak atmış ve onu bu yeni dine olan inancından vazgeçirmeye çalışmıştır.⁴⁷⁶

Mekke müşrikleri istisnaları olmakla birlikte, genellikle İslâm'ı kabul eden kabiledaşlarından zayıf olanlara –ki bunlar ya fakir ve ailesi güçsüz kimselerdi ya da dışarıdan köle veya anlaşmalı olarak kabileye dahil olanlardı- çeşitli zulümler yapıyorlar, bazılarını hapsediyor, bazılarını aç ve susuz bırakıyor, bazılarını ise sıcağın şiddetlendiği sırada kumlara yatırarak işkence ediyorlardı. Örneğin Mekke müşriklerinin en azılılarından olan Ebû Cehil şerefli ve itibarlı birinin Müslüman olduğunu duyduğunda “seni akılsızlıkla suçlayıp şerefini yok edeceğiz” diyerek ona sıkıntı veriyor, Müslüman olan kişi bir tüccarsa “ticaretine engel olup malını helak etmekle” tehdit ediyor, eğer zayıf birisi İslâm'ı kabul etmişse de ona işkence ediyordu.⁴⁷⁷

Hiz. Peygamber Hudeybiye'de Hiz. Ömer'i Kureyş'e elçi olarak göndermek isteyince onun söylediği; “Ya Rasûlallah! ben nefsim konusunda Kureyş'ten çekiniyorum. Çünkü Mekke'de benim kabilemden beni koruyacak kimse yok” demesi kabilenin üyesini koruma konusundaki önemini ifade ederken Hiz. Peygamber'in, onun yerine Mekke'de pek çok akrabası bulunan Hiz. Osman'ı göndermesi de⁴⁷⁸ O'nun bu durumu dikkate aldığını ve önemseydiğini gösterir.

Nitekim Hiz. Peygamber'in Tâif'e gidişini de akrabalık ilişkilerinin kendisine bir koruma sağlayacağı ümidiyle gerçekleştirmesine bağlayan Hamidullah konuyu şöyle izah etmektedir: “Mekke'de durum artık ciddiyet peyda etmişti ve

⁴⁷⁵ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 120.

⁴⁷⁶ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/109.

⁴⁷⁷ İbn İshâk, es-Sîra, I/229.

⁴⁷⁸ İbn İshâk, es-Sîra, III/268.

Resûlullah'ın şahsına karşı her gün olaylar çıkıyordu. Bunun üzerine o, kendisine, şehir dışında sığınılacak başka bir yer aramaya karar verdi. Bunun için Tâif'i düşündü. Bu şehirde hüküm süren Benû Abdi Yalîl ailesi, Muhammed A.S.'a annesinin amcaları yoluyla akraba durumundaydı. Mekke'li ve Tâif'li bu iki sop arasındaki ilişkiler dostane bir durum içinde bulunuyordu. Bundan ayrı, Muhammed A.S.'ın pek yakın dostu durumundaki amcası Abbâs, kardeşi Ebu Leheb'in aksine Tâif'de önemli bir nüfusa sahip bulunuyordu.⁴⁷⁹ Nedvi ise, Hz. Peygamber'in sığınacağı yurt arayışında Tâif'i seçmesini, süt akrabalığı bulunan Sa'doğullarıyla Tâifliler arasındaki iyi ilişkilerden faydalanabileceği umuduna bağlarken⁴⁸⁰, aynı şekilde Medine'nin hicret yurdu olarak tercih edilmesini de pek çok sebebin yanında, bu şehirde Hz. Peygamber'in dayılarının bulunmasıyla izah etmektedir.⁴⁸¹

Kabile üyesini koruma düşüncesinin insanları nasıl çelişkili davranışlara ittiğini gösteren bir örnek de Hz. Peygamber'in Tâif yolculuğu esnasında meydana gelmiştir. Onun karşılaştığı hakaret ve kötü muamele karşısında üzüm bağlarına sığınmasına izin veren ve hatta kendisine köleleriyle üzüm gönderen Utbe ve Şeybe b. Rebîa'nın davranışları⁴⁸² bu düşünceden kaynaklanıyor olsa gerektir. Çünkü bunlar Mekke'de o'na en çok karşı çıkan ve hatta onu öldürmeyi düşünen kimseler olmalarına rağmen böyle bir davranış ortaya koyabilmektedirler.

İbn Haldûn'un Buhârî'den aktardığı bir olay kabile üyesini koruma düşüncesini ortaya koymak açısından oldukça ilginçtir; Haccâc, Seleme b. Ekvâ'ya şöyle dedi: "Ey İbn Ekvâ! Sen gerisin geriye dininden döndün. Medine'yi bırakıp bedevilerle yaşadın (mürted oldun ve ölümü hak ettin)." İbn Ekvâ'da ona şöyle demiştir: "Hayır (ben hicret ettiğim Medine'den yüz çevirmedim). Fakat Hz. Peygamber bana bâdiyede oturmam için izin verdi. Bil ki, İslâm'ın başlangıcında Mekke'lilere hicretin farz kılınması, onların Hz. Peygamber'in yanında bulunması ve onu korumaları içindir. Ancak (Hz. Peygamber'in yanına, Medine'ye) hicret etmek bâdiyelerde yaşayan bedevilere farz kılınmamıştı. Çünkü, Mekke'lilerin, Hz. Peygamber'le olan asabiyet (yakınlık, kan) bağları, bâdiyelerde yaşayan Araplardan

⁴⁷⁹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/116.

⁴⁸⁰ Nedvî, Rahmet Peygamberi, s. 120.

⁴⁸¹ Nedvî, Rahmet Peygamberi, s. 132.

⁴⁸² İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, I/384.

farklı olarak, onları Hz. Peygamber'e yardım etmeye ve onu korumaya mecbur bırakıyordu.⁴⁸³

3-2-1-1- Hz. Peygamber'in Korunması

Bu dönemde kabilelerin kendi mensuplarını koruma, her ne olursa olsun üyelerine arka çıkma ve onu diğer kabileler karşısında yalnız bırakmama anlayışı Hz. Peygamber'in olumlu yönde kullandığı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. O'nun kabile üyeleri ve aile bireyleri tarafından korunması tebliğini gerçekleştirmesinde yardımcı olmuştur.

3-2-1-1-1- Hz. Peygamber'in Ailesi Tarafından Korunması

Bir yabancı elin Hz. Muhammed'e uzanmasında veya içeriden birinin ona kötülük yapmaya kalkışmasında; câhiliyet taassubuyla, Hâşim ve Muttaliboğullarını yeğenlerinin hayatını kurtarmaya sevk etmesi çok normaldir. Câhiliyet hamiyeti, akrabalık duygusuyla insanı bu gibi bir taassuba sevkettiği vakit hiçbir prensibe, kaideye bakmaz. Bu konuda hak veya batıl ile etkilenmez. O, sadece bir asabiyettir. Bundan dolayı, Rasûlullah'ın akrabalarında, görünüşe göre, iki tezat sıfatın bulunması imkan dahilindedir. Bunlardan biri; Rasûlullah'ın davetini inkar ve daveti küçümseme. Öbürü ise; diğer müşriklere karşı onu koruma ve yardım etme... Akrabalarının Rasûlullah'ı korumaları, davetini korumak anlamına gelmez. Bu himaye yalnızca kabile asabiyetinden kaynaklanan onun şahsına ait bir himayedir.⁴⁸⁴

Nitekim Hz. Peygamber "yakın akrabasını uyarması"⁴⁸⁵ emrini alınca akrabalarını toplayarak onlara bir yemek vermiş, daha sonra da onları Allah'ın birliğine davet etmiştir. Bu davette Ebû Leheb söylediği şu sözler durumu açıkça anlatmaktadır. O şöyle demişti: Başkaları dostunuzu ele geçirmeden onu yakalayın/durdurun. Şayet ona engel olmazsanız öldürülürsünüz. Onu terk ederseniz/kendi haline bırakırsanız zelil olursunuz. Bunun üzerine Ebû Tâlib: Yazıklar olsun sana! Allah'a yemin olsun ki biz onu destekleyecek ve ona yardım

⁴⁸³ İbn Haldûn, Mukaddime, I/164.

⁴⁸⁴ Bûtî, M. Said Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fikhû's Sîre, s. 132.

⁴⁸⁵ Şuarâ, 26/214.

edeceğiz. Ey kardeşimin oğlu! Eğer Rabbine çağırmak istiyorsan bize bildir ki silahlarımızı kuşanıp birlikte çıkalım.”⁴⁸⁶ Hem Ebû Leheb’in hem de Ebû Tâlib’in tavrında kabilecilik anlayışının o günün toplum hayatında ne denli etkin olduğunu görmek mümkün. Biri kendi kabilesine mensup birinin yapacağı işin bütün kabileye zarar vereceğini düşünürken, diğeri kabilesine mensup olan kişiyi ne pahasına olursa olsun korumaya kararlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Muhammed’in İslâm dinini tebliğine şiddetle karşı çıkan Kureyş mensuplarına mukabil Hâşimoğulları onu desteklemiş ve himaye etmişlerdir. Hz. Muhammed’i himaye eden Hâşimilerin başında, bu kabilenin reisi durumunda olan ve dedesi vefat ettikten sonra onu himayesi altına alan amcası Ebû Tâlib gelmektedir.⁴⁸⁷ Zira Ebû Tâlib, ailesi içinde kendisine itaat edilen, Kureyş arasında saygı gören şerefli bir kimse idi. Mekke halkı, ona herhangi bir eziyette bulunmaya cür’et edemezdi.⁴⁸⁸

Amcası Ebu Tâlib’in koruması karşısında Mekke müşriklerinin önde gelenlerinden Utbe ve Şeybe kardeşler, Ebû Süfyân, Ebu’l-Bahterî, Ebû Cehil, Velid b. Muğîre ve Âs b. Vâil gibi kimseler Ebû Tâlib’e gelmişler ve yeğenininki kendi ilahlarına hakaret ettiğini, dinlerini ayıpladığını, kendilerini akılsızlıkla, babalarını da yanlış yolda olmakla suçladığını söyleyerek kendileriyle Hz. Peygamber’in arasından çekilmesini istemişler, Ebû Tâlib onları yumuşak sözlerle karşılamış ve uygun bir lisanla geri çevirmiştir.⁴⁸⁹ İslâm tebliğinin ilk yıllarına rastlayan bu olayda şayet Ebû Tâlib Hz. Peygamber’i korumasa muhtemelen Mekke’nin ileri gelenleri tarafından ortadan kaldırılacak, en azından tebliğini gerçekleştirmesine olanak tanınmayacaktır.

Hem Mekke müşriklerinin tazyik ve tahriklerine dayanmanın ne denli zor olduğunu hem de ailesinin korumasının Hz. Peygamber için ne denli önemli olduğunu, müşriklerin Ebû Tâlib’e ikinci kez geldiklerinde onun Hz. Peygamber’e kavminin sözlerini aktarıp “beni güç yetiremeyeceğim şeylerden sorumlu tutma”⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ Ya’kûbî, Tarih, II/19.

⁴⁸⁷ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 130.

⁴⁸⁸ İbn Kayyım el-Cevzîyye, Zâdü’l-Meâd, III/1022.

⁴⁸⁹ İbn İshâk, es-Sîra, I/252.

⁴⁹⁰ İbn İshâk, es-Sîra, I/253.

demeden anlamak mümkündür. Zira Hz. Peygamber bu sözler üzerine amcasının kendisine olan desteğinden vazgeçtiğini düşünüp çok üzülmüştür.

Bir gün Kureyş müşriklerinden bir grup Ebû Tâlib'e gelerek Hz. Muhammed'i davasından vazgeçirmesini teklif etmişlerdi. O da yeğenini çağırarak müşriklerin dileklerini kendisine ilettiler. Karşılıklı konuşmalardan sonra Kureyş heyeti kızgın bir şekilde ayrılıp gitti. Aynı günün akşamı Hz. Muhammed ortalıktan kayboldu. Ebû Tâlib ve diğer amcaları evine gittiler. Ancak onu burada bulamayınca öldürülmüş olmasından endişe ettiler. Bunun üzerine Ebû Tâlib Benî Hâşim ve Benî Muttalib gençlerini toplayarak ellerine birer keskin kılıç almalarını ve kendisini takip etmelerini; Kâbe'ye vardıklarında her birinin Kureyş büyüklerinden birisinin yanına oturmalarını tenbih etti. Muhammed şayet öldürüldüyse bunun nasıl olsa ortaya çıkacağını belirtti. Tam bu sırada, onlar yerlerinden ayrılmadan, Zeyd b. Hârise çıkageldi. Ebû Tâlib ona Muhammed'den haberi olup olmadığını sordu. Zeyd, biraz evvel beraber bulduklarını, Safâ tepesi yakınlarında bir evde ashâbına İslâm'ı anlattığını söyledi. Ebû Tâlib derhal oraya giderek yeğeninin hatırını sordu ve ona evine gitmesini tavsiye etti. Ertesi sabah da onu evinden alarak Hâşim ve Muttaliboğlu gençleriyle birlikte Kureyş büyüklerinin bulunduğu yere götürdü. Ebû Tâlib gençlerin silahlarını çıkarmalarını isteyerek, Kureyş eşrafına hitaben, şayet yeğenini öldürürlerse kendilerinin onlarla sonuna kadar savaşacaklarına dair yemin etti.⁴⁹¹

Hz. Peygamber'i ve Müslümanları himaye konusunda son derece cesur davranan Ebû Tâlib, Rasûl-i Ekrem'in İslâmiyet'i kabul etmesi yolundaki ısrarlı tekliflerini ise hep cevapsız bırakmıştı. Hatta ölümünden önce, Hz. Peygamber hiç değilse son nefesinde kelime-i şehâdet getirerek şefaate nail olmasını rica etmişti. Ebû Tâlib ise müşriklerin, ölüm korkusundan dolayı Müslüman olduğunu ileri sürerek kendisiyle alay edebileceklerini söyleyerek onlara karşı küçük düşmek istemediğini belirtmiş ve Rasûl-i Ekrem'in teklifine olumlu cevap vermemişti.⁴⁹² İbn Kesir'e göre Ebû Tâlib'in Müslüman olmamasının hikmeti Onun Hz. Peygamber'i koruyor olmasıdır. Çünkü o müşrikler arasında şerefli ve saygın bir konuma sahiptir.

⁴⁹¹ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 134-135.

⁴⁹² Fırlı, Ethem Ruhi, "Ebû Tâlib", DİA X/237.

Müşrikler de onun Hz. Peygamber'e karşı olan sevgi ve hassasiyetini bildikleri için ona bir zarar verememişlerdir. Bu Allah'ın hikmeti gereğidir.⁴⁹³

Amcasının onu himaye etmesi, davet için bir çok imkanlar, irşad, ta'lim ve yönlendirme için de birçok yollar sağlıyordu. Bu himayede o, Rabbinin kendisine emrettiği faaliyette bazı başarılar gösteriyordu. Ama amcasının vefatından sonra –her ne kadar diğer aile üyeleri tarafından korunmaya devam etse de- bu imkan kapıları yüzüne kapatıldı. Ne kadar uğraştıysa, düşmanlık ve engelleme gördü. Nereye gittiyse, bütün yolları kapalı buldu. Anlattığı şeylere ne bir kulak veren ne de bir inanan vardı. Bilakis herkes zulüm, istihza ve hakir görme arasında bir tavır takınıyordu.⁴⁹⁴ Nitekim Rasûlullah, hac mevsiminde kendisini insanlara takdim ederek şöyle söylüyordu: “Beni kavmine götürecek bir kimse yok mu? Zira Kureyş, benim, Rabbim'in kelimimi tebliğ etmemi engelledi.”⁴⁹⁵

Rasûlullah Medine'ye hicret etmeden önce onu öldürmek için karar alan müşrikler şöyle diyorlardı: “Bu gün ona yardım edecek hiç kimse yok. Şüphesiz Ebu Tâlib ölmüştür. Her kabileden bir genç getirin, kılıçlarıyla tek bir kişi gibi vursunlar ki Hâşimoğulları tüm Kureyşle mücadele etmeye güç yetiremesin.”⁴⁹⁶ Kureyşliler'in bu düşüncesi hem Ebû Tâlib'in korumasının önemini hem de kan davalarında kabileciliğin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Müşrikler Rasûlullah'ı öldürdüklerinde Müslümanların değil Müslüman olsun olmasın Hâşimoğullarının intikam almasından endişe ettikleri için böyle bir yola başvurmuşlardır.

Ebû Tâlib'in öldüğü Hz. Peygamber'e haber verildiğinde bundan dolayı büyük bir üzüntü duymuştur. Yanına girince sağ yanağını dört sol yanağını da üç kez sıvazlayarak “ey amcacığım! Küçükken beni terbiye ettin, yetimken bakımımı üstlendin ve bana çok yardım ettin; Allah benden dolayı sana mükâfatını versin”⁴⁹⁷ diyerek onun kendi hayatındaki önemini ifade etmiştir.

⁴⁹³ İbn Kesîr, el-Bidâye, IV/104.

⁴⁹⁴ Bûtî, M. Said Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhu's Sîre, s. 148.

⁴⁹⁵ Bûtî, M. Said Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhu's Sîre, s. 176.

⁴⁹⁶ Ya'kûbî, Tarih, II/26.

⁴⁹⁷ Ya'kûbî, Tarih, II/24.

Gerçekten de Ebû Tâlib Hz. Peygamber'e risaleti hususunda en büyük destekçi ve müşriklere karşı en önemli koruyucu idi. Onun ölümünden sonra müşriklar sağlığında Hz. Peygambere yapamadıkları ezaları yapmaya başladılar. Bir gün müşriklerden birisi Hz. Peygamber'in başına toprak atmış ve O bu halde evine gelmişti. Onun bu halini gören kızlarından birisi hemen kalkıp babasının başındaki toprağı temizlemeye başladı. Onun ağladığını gören Hz. Peygamber şöyle diyordu: "Ağlama kızım! Muhakkak Allah babanı koruyacaktır. Ebû Tâlib hayattayken müşriklerin hiçbir kötülüğü bana ulaşmamıştı."⁴⁹⁸

Elbette ki Hz. Peygamber'in aile mensupları içinde onu koruyan sadece amcası Ebû Tâlib değildi. Ebû Leheb dışındaki bütün aile mensupları –kendisine inanmasalar bile- ona yardım ediyor ve müşriklerin tazyiklerinden korumaya çalışıyorlardı. Hatta Ebû Tâlib'in ölümü üzerine kabilenin lideri olan diğer amcası Ebû Leheb bile sırf kabile gayretiyle Hz. Peygamber'i koruma çalışmıştı.⁴⁹⁹

Aynı şekilde Hz. Muhammed'in amcalarından Abbas henüz Müslüman olmadan önce, Ebû Tâlib'in ölümünden sonra kabilenin reisi olan Ebû Leheb'in, Hz. Muhammed'i himayeyi reddetmesi üzerine, kabilenin ileri gelen bir üyesi sıfatıyla yeğenini korumuştur. O, Akabe biatında da yeğenin yanında yer alarak desteğini ortaya koymuş ve Medine'li Müslümanları ona sahip çıkmaları hususunda uyarmıştır.⁵⁰⁰ Burada yaptığı konuşmada o, yeğenin kendi kabilesi tarafından himaye edildiğini, şayet Medinelilerin her türlü sıkıntıya göğüs gerip düşmanlıklara karşı koyacaklar ve koruyacaklarsa onu Medine'ye götürmelerini, aksi takdirde onu kabilesine bırakmalarını ve kendilerinin onu korumaya devam edeceklerini⁵⁰¹ söyleyerek yeğenine olan desteğini ortaya koymuştur.

Akrabalarının Hz. Peygamber'i koruyarak onun tebliğini gerçekleştirmesine yardım etmesine en ilginç örnek Hz. Hamza'nın Müslüman olması hadisesidir. Yeğenin hakarete uğramasını kaldıramayan Hz. Hamza'nın, ona bu hakaretleri yapan Ebû Cehil'e söyledikleri bu konuda fikir vermesi açısından oldukça önemlidir:

⁴⁹⁸ İbn İshâk, es-Sîra, I/380, Taberî, Târîh, II/344.

⁴⁹⁹ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 107.

⁵⁰⁰ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 143.

⁵⁰¹ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, I/401.

“Sen Muhammed’in tamamen kendi başına bırakıldığını mı sanıyorsun?!.. Şunu dinle: İşte ben de onun dinini kabul ettim. İster sen ister cesareti olan kim varsa gelsin dövüşelim, haydi!”⁵⁰² Bu örnek önemlidir, zira İbn İshâk’ın (v. 150/767) rivayetine göre Hz. Hamza; İslâm’ı kabul ettikten sonra atalarının dininden ayrıldığından ötürü bir pişmanlık duymuş, bu önemli kararından ötürü tereddüt içerisine düşmüş, bu tereddüdünden kurtulmak için gece Kâbe’ye giderek Allah’a yalvarmış ve Allah onun gönlünü İslâm’a açmıştır.⁵⁰³ Şu durumda Hz. Hamza’nın Ebû Cehil’e müdahalesi ve bunun neticesinde İslâm’ı kabul ettiğini söylemesi tamamen kabile asabiyetinden kaynaklanmış olmalıdır.

Burada dikkati çeken bir başka husus ise Mahzûm kabilesinin önde gelenlerinden ve Mekke müşriklerinin en azılılarından bir olan Ebû Cehil’in Hz. Hamza’ya her hangi bir karşılık vermemiş olmasıdır. Her ne kadar Ebû Cehil’in kabilesi bu dönemde önemli bir güce sahip olsa da o, Hâşimîler’i karşına almaktan çekinmiş olmalıdır. Bu da bizlere câhiliye döneminde bir kişinin ailesi tarafından korunmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Hız. Peygamber’in diğer aile üyeleri tarafından da korunmasına örnek olarak zikredilebilecek bir diğer hadise şöyledir: Bir defasında Ukbe b. Ebî Muâyit bir zembil içerisine necaset koyarak Hız. Peygamber’in kapısının önüne bırakmıştı. Abdususayy’ın torunlarından Tuleyb b. Umeyr onu görmüş ve zembili alarak Ukbe’nin kafasına vurmıştu. Tuleyb’in annesi, Abdülmuttalib’in kızı Ervâ idi. Ukbe, Tuleyb’i yakalayarak annesine götürdü. “Oğlunu görüyor musun? Muhammed’i destekliyor!” diye şikayet etmek istedi. Ervâ ise “ Muhammed’i desteklemeye ondan daha layık kim olabilir? Zira Muhammed onun dayısının oğludur. O bize canlarımız ve mallarımızdan daha kıymetlidir” diyerek şu şiiri söyledi: “Tuleyb dayısının oğluna yardım etti. Malına ve canına gelmiş musibette onu teselli etti.”⁵⁰⁴ Görüldüğü üzere Hız. Peygamber tebliğ faaliyetlerini yürütürken sadece yakın aile efradından değil, tüm kabile mensuplarından yardım ve destek görmüştür. Nitekim Hız.

⁵⁰² Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/97.

⁵⁰³ İbn İshâk, es-Sîra, I/276.

⁵⁰⁴ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s.115. Tuleyb b. Umeyr Habeşistan muhacirleri arasında sayılmıştır. Bkz. İbn Hacer, el-İsâbe, III/295.

Peygamber'in "Allah, kavminin himayesinden destek almayan hiçbir peygamber göndermemiştir"⁵⁰⁵ hadisini de bu çerçevede değerlendirmek uygun olsa gerektir.

Bu konuda Hamidullah'ın Buhâri ve Müslim'den aktardığı rivayet oldukça mânidârdır. Buna göre Hz. Peygamber Medine'ye hicreti esnasında Kubâ'ya vardığında (akrabaları olan) Benû'n-Neccâr'a bir haberci salmış ve onlarda baştan aşağı silahlanmış olarak gelmişlerdi. Böylece onların refakatinde (Kubâ'dan Medine'ye doğru) yola çıkıldı ki bu sırada o, devesine binmiş vaziyetteydi."⁵⁰⁶

Tebliğ görevini yerine getirirken hem kendisine ilk inananların ailesi ve yakın çevresinden kimseler olması hem de kendisine inanmasalar bile toplumda hâkim olan asabiyet düşüncelerinden dolayı kendisini korumaları açısından Hz. Peygamber'e, tebliğine niçin yakın çevresinden başlama emri verildiğine biraz daha yakından bakmakta fayda vardır.

3-2-1-1-2- Yakın Akrabalarını Uyarması

Nesep ve akrabalık bağları, çok az kimsenin dışında, insanlar için tabii bir durumdur. Zulme uğrayan ya da bir felaketle karşı karşıya kalan birinin akrabalarını yardıma çağırması bu bağın bir sonucudur. Bir kimse akrabasının (ya da ırkdaşının, soydaşının) zulme uğraması karşısında, kendi içinde bir zillet ve aşağılanmışlık hissi duyar ve buna engel olmak ister. Bu, başlangıçtan beri bütün insanlık için geçerli olan tabii ve fitri bir durumdur.⁵⁰⁷

Hz. Peygamber'in ilk vahyi almasıyla başlayan İslâm davetinin, tedrici olarak yayılmaya başladığı ve sosyolojik perspektiften bakıldığında bunun iki aşamada gerçekleştirildiği görülür. Bu davetin birinci aşaması, Hz. Peygamber'in en yakınlarından başlamak üzere kendi akraba ve samimi dost çevresine tebliğdir. İkincisi de açıktan açığa herkese tebliğ dönemidir.⁵⁰⁸ Davasını tebliğe başlayacak

⁵⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (v. 241/855), *el-Müsned*, Beyrut, ts, II/533.

⁵⁰⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/178.

⁵⁰⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/171.

⁵⁰⁸ Akyüz, a.g.m., s. 287.

davetçinin yapacağı ilk iş, sunulan mesajlar etrafında sımsıkı kenetlenecek, düşünce ve idealine samimiyetle bağlanarak müdâfası ve neşri uğrunda her türlü fedakârlığa katlanacak elemanlar, fertler yetiştirmek, yani bir kadro oluşturmak, kadrolaşmayı sağlamaktır. İslâm davetinin ilk tebliğcisi Hz. Peygamber de, faaliyetlerini başlattığı ilk merhalede bunu gerçekleştirmek üzere ilk adımını bu noktadan atmış; ailesine ve yakînen tanıdığı, güvendiği şahıslara davayı benimsetmekle işe başlamıştır.⁵⁰⁹

Hız. Peygamber'e, tebliğine yakın akrabasından başlama emri verilmesi şüphesiz ki bunun diğer insanlara topluca ulaşabilmesi için bir basamak teşkil etmesindedir.⁵¹⁰ Çünkü Hz. Muhammed'in yaymaya başladığı din için en kuvvetli delilini, kişiliğinin ahlaki yönü oluşturmaktadır. Bu yönü de en iyi ve en yakından bilecek ve takdir edecek olanlar, onun en yakınındaki kişilerdir. Hz. Peygamber'in, o dönemki Arap toplumunda eşine az rastlanır ve çok takdir edilir durumda olan ahlaki özellikleri düşünüldüğünde, yakınındaki birçok kişinin onun tebliğini kabul etmesi, hemen hemen kesin gibidir. Bir de bunların kendi etrafındaki yakınlarını düşünürsek, kişisel daveti kabul etmeye hazır bir potansiyelin varlığından söz etmek mümkün olacaktır.⁵¹¹ Hz. Peygamber'in yakın akrabalarına yönelik çalışmaları neticesinde İslâm'ı ilk olarak kabul edenlerin onunla akrabalık ilişkilerine baktığımızda da bu gerçek net bir şekilde görülecektir.⁵¹²

Bununla birlikte, İslâm tebliğinin ilk dönemlerinde müşriklerin tepki ve saldırılarına maruz kalan kimselerin zayıf ve kimsesizler olduğu düşünüldüğünde, -ki bu dönemde müşriklerin işkencelerine maruz kalanların büyük bölümü kendi aile mensupları tarafından işkence yapılıyordu- insanı diğer insanlara karşı koruyacak olan yakınlarla ne denli ihtiyaç duyulacağı ve tebliğin niçin yakın çevreden başladığı daha da rahat anlaşılacaktır.⁵¹³

⁵⁰⁹ Önkal, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 147-148.

⁵¹⁰ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 88.

⁵¹¹ Akyüz, a.g.m., s. 287.

⁵¹² Savaş, Rıza, "Mekke'de İslâmiyet'in Yayılmasına Akrabalık İlişkileri Açısından Bir Bakış", s. 37-50.

⁵¹³ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 92. Nitekim Kur'an akrabalık ilişkilerinin tebliğe etkisini Hz. Şuayb'ı örnek vererek ortaya koymaktadır. "Dediler ki: "Ey Şu'ayb! Dediklerinin çoğunu anlamıyoruz. Hem biz seni aramızda zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı, seni taş tutardık. Zaten sen bizce itibarlı biri değilsin." Bkz. Hûd, 11/91.

Hız. Peygamber'in davetine yakın çevresinden başlaması emrini değerlendiren Ahmet Önkâl bu konuda şunları söylemektedir: "Elbette davetin ızhar olunduğu ilk çevre yakın akrabaları olmalıydı. Yakın akraba dış çevreyle irtibatı kolaylaştıran bir davet halkasıydı, diğer insanlara hitap için bir basamak teşkil ediyordu. Diğer taraftan bir kişinin davranış ve durumlarını, inanış ve düşüncelerini, yaşayış ve fiillerini elbette yakınları diğer insanlardan daha iyi bilirler. Bir peygamber, bir hak davetçisi için, kendisini yakînen tanıyanlara karşı inandırıcı olmak daha kolaydır. Meseleyi ters yönden ele alalım: şayet yakınlar ve akrabalar inanmazlar ve bağlanmazlarsa bu, diğer insanlarda tereddüt ve şüphelere sebep olabilir. Yakınlar ve akrabalar, davet için büyük bir destek olma gücüne sahiptiler, korkunç bir engel olma tehlikesine de... Bütün bu sebeplerle davet ızhar olunurken, ön planda yakın akrabalar tutulmalıydı."⁵¹⁴

Nitekim Hız. Peygamber her sene hac mevsiminde hacca gelenlerin konakladıkları yerlere gider; Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz panayırlarının kurulduğu yerlerde toplanan insanlara varır; onları Rabbinden gelen tebligâtı yerine ulaştırabilmesi için kendisini korumaya çağırır ve bu çağrısını kabul ederlerse kendilerine cennet verileceğini söylerdi. Ama kendisine yardım edip davetini kabul edecek hiç kimse bulamazdı. Hatta teker teker her bir kabileyi ve onların oturdukları yerleri sorar ve: "Ey insanlar! Lâ ilahe illallah deyin kurtuluşa erin, Araplara hükümran olun, Acemler size boyun eğsin. İman ederseniz cennette krallar olursunuz." derdi. Hemen arkasından gelen Ebû Leheb de onlara Hız. Peygamber'e cinlerin musallat olduğunu, kendilerini çağırdığı şeyin asılsız olduğunu, bu yüzden onu dinlememelerini ve ona tâbi olmamalarını söylüyordu.⁵¹⁵ Bunun üzerine onlar da

⁵¹⁴ Önkâl, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 166-167.

⁵¹⁵ İbn İshâk, es-Sıra, I/386-389. Onun Hız. Peygamber'in amcası olmasına rağmen, yeğenine inanmaması, dahası ona muhalefette ve eziyette en ön safta yer alması nasıl açıklanabilir? Öncelikle o ve Hız. Muhammed'in babası Abdullah anne bir kardeşlerdir. Ayrıca Ebû Tâlib'le aralarında cereyan eden bir kavgada, Hız. Muhammed'in onu değil de Ebû Tâlib'i desteklemesi onda bir husumet meydana getirmiş olmalıdır. Fakat asıl olarak onun Araplardaki akrabalık duygusuyla bağdaşmayan bu muhalefeti, büyük ölçüde Benî Ümeyye'den Ebû Süfyân'ın kız kardeşi Ümmü Cemil ile evli oluşuyla izah edilebilir. Çünkü Ümmü Cemil, Hız. Peygamber'e elinden gelen her türlü kötülüğü yapıyor ve bu yetmiyormuş gibi kocasının onun hakkındaki husumetini körüklüyordu. Tebbet süresinde Ebû Leheb'le birlikte karısının da zikredilişi dikkat çekicidir. Bkz. Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s.150.

Allah Rasûlü'ne: "Ailen, aşiretin seni daha iyi tanırlar. Onlar sana uymadıklarına göre!" diye karşılık veriyorlardı.⁵¹⁶

Hz. Peygamber'den yakın akrabalarını uyarmasının istenmesinin bir diğer sebebinin de; akrabaları İslâm'ı kabul etmeseler bile bir nevi kendilerine danıştığı, kendilerini ilk önce davet ettiği için onu korumaya istekli davranmalarını sağlamak olduğu söylenebilir. Eğer böyle yapmayıp doğrudan halka tebliğde bulunmaya başlasaydı belki de amcası Ebû Tâlib de dahil olmak üzere akrabaları kendisine kırılacak ve müşriklerin ezaları karşısında onu yardımcısız bırakabileceklerdi.

Her ne kadar tebliğin ilk muhatapları Hz. Peygamber'in yakın aile çevresi ve dostları olsa da, onlara bu yeni dini anlatmak hiç de kolay değildi. Çünkü putperest Arap toplumunda insanları kendi hayat tarzlarını bırakıp yeni bir dine tabi olmaya ikna etmek oldukça güçtü. Zira o toplumda kabile, asabiye, din, kabile putu ve ekonomik faaliyetler, birbiriyle bağlantılı oluşumlardı. Eğer bunlardan birisi değiştirilse, bu durum hepsini etkileyecekti.⁵¹⁷ Nitekim Hz. Peygamber "yakın arabanı uyar" emrini alınca bunu yapmakta zorlanmış ve kavminin kendisini dinlemeyeceğini düşünmüştü. Bunun üzerine Cebrâil kendisine gelmiş ve eğer Allah'ın emrini yerine getirmezse Allah'ın kendisine azap edeceğini söylemiş, Hz. Peygamber de Hz. Ali'ye yiyecek ve içecek hazırlamasını ve akrabalarını davet etmesini söylemiş, böylece verilen bu görevi yerine getirmeyi düşünmüştü.⁵¹⁸

İslâm daveti, davetçinin kendi şahsından başlayarak, suya atılan taşın etrafından halkalanan haleler misali, sırasıyla ailesi ve akrabalarına, komşu ve yakınlarına intikal eden, önce Müslümanları, sonra bütün bir insanlığı şumûlüne alan mukaddes bir vazife ve geniş anlamlı bir kelimedir.⁵¹⁹ Bu yüzden Hz. Peygamber'in mensup olduğu kavim ve yaşadığı çevre, tabiatıyla onun ilk muhataplarını teşkil edecektir. Kendi muhitini bırakıp, başka bir coğrafyaya davetle işe başlaması düşünülemeyeceği⁵²⁰ içindir ki, Kur'an bu gerçeğe işaret mahiyetinde ona "yakın

⁵¹⁶ İbn Kayyim el-Cevzîyye, Zâdü'l-Meâd, III/1047.

⁵¹⁷ Görener, a.g.m., s. 518.

⁵¹⁸ İbn Kesîr, el-Bidâye, IV/101.

⁵¹⁹ Önkâl, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 49.

⁵²⁰ Hatiboğlu, M. Said, "Hilafetin Kureysiliği", s. 124.

akrabasını uyarmasını” yani tebliğine en yakınlarından başlamasını emretmektedir. Bu tür bir emirde umumi olarak bir Müslümanı, hususi olarak da davet sahiplerini ilgilendiren sorumluluğun derecelerine işaret vardır. Sorumlulukta en aşağı derece, kişinin kendinden sorumlu olmasıdır. İkinci dereceye gelince, o da, Müslümanın kendi ailesi ve bakmakla yükümlü olduğu yakın akrabası ile ilgili sorumluluğudur. Sorumluluğun üçüncü derecesine gelince, o da, alim kişinin oymağından veya kendi memleketinden, hakimiyet sahibi kişinin devletinden ve milletinden sorumlu olmasıdır.⁵²¹

3-2-1-2- Boykotun Kaldırılmasında Akrabalık İlişkilerinin Rolü

Hız. Peygamber’in ailesi tarafından korunması İslâm tebliği konusunda olumlu katkı sağlasa da özellikle Mekke müşriklerinin boykot kararı almasına ve Müslümanlarla birlikte Hız. Peygamber’in akrabalarının da sıkıntı çekmesine sebep olmuştur. Nitekim Kureyşliler, Rasûlullah’ın ashabının güven buldukları bir bölgeye (Habeşistan) yerleştiklerini, Necâşî’nin kendisine sığınanları koruduğunu, Ömer’in Müslüman olduğunu ve İslâm’ın kabileler arasında yayılmaya başladığını görünce, toplanarak şu uzlaşmayı sağladıkları bir mektup yazmaya karar verdiler: (Senin adıyla Allah’ım) Hâşim ve Muttaliboğullarına kız verilmeyecek ve onlardan kız alınmayacak, onlara bir şey satılmayacak ve onlardan bir şey satın alınmayacak, (Muhammed’i kendilerine teslim edip onu öldürünceye kadar, onlarla ilişki kurulmayacak.) Bu toplantıyı yapınca, andlaşmayı bir sahifeye yazdılar. Bu konuda sözleştiler ve andlaştılar. Niyetlerinin ciddi olduğunu göstermek üzere, sahifeyi Kâbe’ye astılar. Mektubu yazan, Mansûr b. İkrime b. Âmir b. Hâşim b. Abdimenâf b. Abdiddâr b. Kusayy idi. Daha sonra Kureyş, aynı sözleşmeye katılmak üzere (Ehâbîş’ten olan) Kinâne’den müttefiklerine de çağrı yaptı. Mina mescidine yakın bir yerdeki Kinâne arkının setinde andlaşma yaptılar.⁵²²

Müşriklerin bundan gayesi hem Hız. Muhammed’i ve hem de onu koruyan Hâşim ve Muttaliboğullarını cezalandırmak, bunlara baskı uygulayarak Hız. Muhammed’i desteklemekten vazgeçmelerini ve öldürmeleri için kendilerine teslim

⁵²¹ Bûtî, M. Saîd Ramazan, Peygamber Efendimiz ve Hayat Fıkhu’s Sîre, s. 112.

⁵²² Hamidullah, el-Vesâiku’s-Siyâsiyye Hız. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri, s. 48-49.

etmelerini sağlamaktı. Hz. Muhammed'in amcası Ebû Leheb ve oğulları dışında tüm Hâşim ve Muttaliboğulları (mü'min olanlar dinlerine bağlılığından, iman etmeyenler de kabilelerine bağlılıklarından) Ebû Tâlib mahallesine taşındılar.⁵²³

Hz. Peygamber'in aile üyeleri tarafından korunması sonucu ortaya çıkan boykot kararının sona erdirilmesinde de yine akrabalık ilişkilerinin önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Zira bu boykotun kaldırılmasında Hz. Hatice'nin Müslüman olmayan akrabalarının önemli rolü olduğu gelen rivayetler arasındadır. Nitekim Hakîm b. Hizâm, halası Hz. Hatice'ye yiyecek bir şeyler gönderirken Ebû Cehil'e yakalanmış ve yine aynı kabilede olan Ebu'l-Bahterî'nin desteği ile bu beladan kurtulmuştur.⁵²⁴ Ebu'l-Bahterî meselenin ne olduğunu öğrendiğinde Ebû Cehil'e: “ Bu onun halasının unudur, halası ununu istiyor. Bırak da adam istediğini yapsın” dedi. Ne Hakîm ne de Ebu'l-Bahterî Müslüman değillerdi, fakat Esed kabilesinden birinden diğerine un götürmek kabile dışından birisinin karışamayacağı bir durumdu. Bir Mahzumlu'nun araya girmesine tahammül edilemezdi.⁵²⁵

Yine boykota katılan kabilelerden, Hâşimoğullarına evlilik yoluyla akraba olanlar, zaman zaman gizlice boykotu ihlal edip mahalleye yiyecek sokabiliyorlardı. Sonunda insaflı bazı kişiler boykotu kaldırmak amacıyla bir araya geldiler. Bunlardan bir kısmı Hâşimoğullarının akrabası oluyordu. Meselâ Züheyr b. Ebî Ümeyye, Ebû Tâlib'in kızkardeşinin oğlu; Hişâm b. Amr da Ebû Tâlib'in amcası Nadle'nin ana bir kardeşinin oğlu idi.⁵²⁶

Hişâm b. Amr b. Hâris el-Amrî, Zuheyr b. Ebi Ümeyye'ye gidip şöyle dedi: -Ey Züheyr! Sen dayılarının; bir şey satmaktan, bir şey almaktan, evlenmekten ve evlendirmekten mahrum edildiklerini bildiğin halde, kendin, istediğini yemeğe, giymeğe ve istediğin kadınla evlenmeğe razı mı oluyorsun? Allah'a yemin ederim! Ebu'l-Hakem b. Hişâm'ın seni dayıların aleyhinde andlaşmaya davet ettiği gibi, sen de onu, kendi aleyhinde bir andlaşmaya davet etmiş olsaydın, senin davetine, hiçbir zaman icabet etmezdi. Züheyr:

⁵²³ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 106.

⁵²⁴ İbn Hişâm, es-Sîratü'n-Nebeviyye, I/328.

⁵²⁵ Lings, Martin, Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 130.

⁵²⁶ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 106.

- Yazıklar olsun sana Hişâm! Ben ne yapayım! Ben, bir tek kişiyim. Vallahi, yanımda başka bir kişi daha olsaydı, o andlaşma sayfasını bozmaya kalkardım, dedi.

Hişâm:

- Ben birisini buldum, dedi. Züheyr:

- Kimmiş o? dedi. Hişâm:

- Ben, dedi. Züheyr:

- Bize üçüncü bir adam ara, dedi. Hişâm, Mut'im b. Adiyy'e gidip:

- Ey Mut'im! Abdumenâf oğullarından iki batnın (Hâşim ve Muttaliboğullarının) helak olmasına gönlün razı oluyor mu? Bu konuda, sen de Kureyş'i tasvip ediyor musun? dedi. Mut'im:

- Yazık sana! Ben ne yapabilirim. Ben, tek kişiyim, dedi. Hişâm:

- Ben üçüncü kişiyi buldum, dedi. Mut'im:

- Kim o? dedi. Hişâm:

- Züheyr İbn Ümeyye, dedi. Mut'im:

- Bize dördüncü bir kişi ara, dedi.

Hişâm, Ebu'l-Bahterî b. Hişâm'ın yanına gitti. Mut'im b. Adiyy'e söylediklerinin aynısını ona da söyledi. Ebu'l-Bahterî:

- Bu hususta, yardım edecek birisi var mı? dedi. Hişâm:

- Evet var. Züheyr, Mut'im... Ben de yanındayım, dedi. Bunun üzerine Ebu'l-Bahterî:

- Bize beşinci bir adam ara, dedi.

Hişâm, Zem'a İbn Esved'e gidip onunla konuştu. Zem'a:

- Bu iş üzerinde duran kimseler var mı? diye sordu. Hişâm:

- Evet var, dedi ve diğerlerinin adlarını saydı.

Sözleşip toplandılar. Hükümünü bozuncaya kadar sahife meselesiyle uğraşmak üzere andlaştılar.

Ertesi gün sabahleyin Züheyr gidip Kâ'be'yi tavaf ettikten sonra:

- Ey Mekke halkı! Biz istediğimiz gibi yiyip içelim, giyinip kuşanalım da, Hâşimoğulları ise açlıktan helak olsunlar, bu doğru mudur? Vallahi, akrabalık bağlarını kesen şu zalim sayfa yırtılıncaya kadar yerime oturmayacağım, dedi. Ebû Cehil:

- Sen yalan söylüyorsun. Vallahi, o sayfa yırtılmaz, dedi. Zem'a:

- Asıl sen yalan söylüyorsun. Yazıldığı sırada, biz onun yazılmasına razı değildik, dedi. Ebu'l-Bahterî:

- Zem'a doğru söylüyor. Biz onda yazılı olan şeyleri ne kabul ediyoruz, ne de ikrar ediyoruz, dedi. Mut'im:

- Her ikiniz de doğru söylüyorsunuz, bunun aksini söyleyen yalan söyler. Biz o sayfadan ve içinde yazılı olanlardan Allah'a sığınırız.

Hişâm b. Amr da Mut'im'inkine yakın sözler söyledi. Ebû Cehil:

- Bu, buradan başka bir yerde, geceleyin konuşulup üzerinde karara varılmış bir iş? dedi.

Mut'im kalkıp yırtmak için sayfanın yanına gitti. Güvenin, "Bismikellâhümme" sözü dışındaki bütün yazıları yediğini gördü.⁵²⁷

Açıkça görülmektedir ki hem boykotun zaman zaman delinip Hâşim ve Muttaliboğullarına yardım edilmesinde hem de bu şekilde boykotun sona erdirilmesinde akrabalık ilişkileri önemli bir paya sahiptir. Bunu hem "Ebu'l-Hakem b. Hişâm'ın seni dayıların aleyhinde andlaşmaya davet ettiği gibi, sen de onu kendi aleyhinde böyle bir andlaşmaya davet etmiş olsaydın, senin davetine hiçbir zaman icabet etmezdi" diyen Hişâm b. Amr'ın, hem de "akrabalık bağlarını kesen şu zalim sayfa yırtılıncaya kadar yerime oturmayacağım" diyen Züheyr b. Ebî Ümeyye'nin sözlerinde açıkça görmek mümkündür.

3-2-2- Hz. Peygamber'in İslâm Tebliğinde Asabiyet Anlayışından Faydalanma Düşüncesi

Rasûlullah, mevcut kurumları yıkıp tahrip ederek bir boşluk meydana getirmek bir yana, bunlardan yararlanmasını çok iyi biliyordu.⁵²⁸ Bu bağlamda o, bazen yaptığı evliliklerde asabiyet bağlarını ve kabileler arası ilişkileri gözeterek yeni akrabalıklar kurmuş ve bu şekilde tebliğini gerçekleştirmiş, bazen kabileleri reisleri vasıtasıyla İslâm'ı kabule davet etmiş ve onlar üzerinden kabilelerine tebliğini ulaştırmayı hedeflemiş, bazen de sahabilerinin ilişkilerini kullanarak amacını gerçekleştirmeye gayret göstermiştir. Şekli her ne olursa olsun onun tek bir gayesi vardır; Allah'ın kendisine vermiş olduğu tebliğ görevini yerine getirmek. Bu uğurda o her türlü baskı ve zorlamaya göğüs gerdiği gibi aynı zamanda içinde doğup büyüdüğü toplumun bazı özelliklerinden faydalanmayı da iyi bilmiştir.

⁵²⁷ İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I/158.

⁵²⁸ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II/921.

3-2-2-1- Emân Arayışı

Câhiliye döneminde Arap yarımadasının her tarafına dağılmış olan kabileler arasındaki ilişkilerde belli bazı teamüller hâkimdi. Can ve mal güvenliği için hükümdarlar, kabile reisleri ve fertleri eman akdi yaparlardı. Bir kabilenin İleri geleni kendi kabilesi içinde veya bir başka kabilede herhangi birine eman verebilirdi. Müemmin eman verdiği kişinin can, mal ve namusunun korunmasında sorumluluk taşır, gerektiğinde onu müdafaa ederdi. Araplar buna büyük bir değer verirdi.⁵²⁹ Hz. Peygamber’de özellikle Mekke döneminde bu sosyal uygulamadan faydalanmış/faydalanmak zorunda kalmıştır.

Örneğin; Amcasının ölümünden sonra Mekke müşriklerinin baskıları gitgide arttı. Hz. Peygamber her hac mevsiminde kabileleri dolaşır ve onların reisleriyle konuşarak onlardan kendisini korumalarını ve kendine zarar vermek isteyenleri men etmelerini talep ederdi. Fakat hiç kimse ona yardım etmeye yanaşmıyor ve “bir adamı kavmi daha iyi tanır” diyorlardı.⁵³⁰

Yine onun Tâif şehrine gidiş gayesi de hayatının korunmasını istemek, yani eman talep etmektir. Hz. Âişe, Resûlullah’a: “Ya Rasûlallah! Senin başına Uhud gününden daha şiddetli bir gün geldi mi?” diye sordu. Rasûlullah: “Kavmim Kureyş’den gelen bir çok zorluklarla karşılaştım. Fakat onlardan Akabe günü karşılaştığım müşkil durum hepsinden zorlu idi. Ben Kureyş’den gördüğüm eziyet üzerine Taif’e gidip, hayatımın korunmasını Abd-i Külâl’in oğlu Abd-i Yâilil’e teklif teklif ettiğim zaman, dileğime cevap vermemişti...”⁵³¹

Aynı şekilde o, Tâif dönüşü Mekke’ye girebilmek için de emâna ihtiyaç duymaktaydı. Rasulullah (s.a.v.) Tâif’ten dönünce, Ahnes b. Şerîk’e şu haberi gönderdi:

-“Rabbim’in bana verdiği peygamberlik görevini tebliğ edip yerine getirinceye kadar, beni himayene alır mısınız?” Ahnes şöyle dedi:

⁵²⁹ Bozkurt, Nebi, “Eman”, DİA XI/75.

⁵³⁰ Ya’kûbî, Tarih, II/24.

⁵³¹ Bûtî, M. Said Ramazan, Fıkhu’s-Sîre, s. 154.

-Halîf, Sarîh'i himayeye alamaz. Rasûlullah (s.a.v.) elçilik yapan kişiye:

-Süheyl b. Amr'a git ve ona: Muhammed: “Rabbimin bana verdiği peygamberlik görevini tebliğ edip yerine getirinceye kadar, beni himayene alır mısın diyor, de.”

Elçi Süheyl'e gidip Rasûlullah'ın söylediği şeyi aktardı. (Süheyl şöyle dedi):

-Âmir b. Lueyyoğulları, Ka'boğullarını himaye edemezler. Elçi geri geldi ve bunu Rasûlullah'a söyledi. Rasûlullah:

-“Mut'im b. Adiy'e git ve ona şöyle söyle: “Muhammed sana: Rabbimin bana verdiği peygamberlik görevini tebliğ edip yerine getirinceye kadar, beni himayene alır mısın?” diyor de, buyurdu. Mut'im:

- Evet, himayeme girsin, dedi.

Elçi geri geldi ve Peygamber'e haber verdi.

Mut'im b. Adiy sabahleyin, kendisi ve oğulları silahlarını kuşanmış olarak Kâbeye girdiler. Ebu Cehil, Mut'im'i görünce:

- Himayeci misin? Yoksa tâbi misin? dedi. Mut'im:

- Himayeciyim, dedi. Ebu Cehil:

- Senin himayene aldığını biz de himayemize aldık, dedi.

Peygamber (s.a.v.) de geldi. Hacer-i Esved'e vardı. Ona istilamda bulundu, iki rekat namaz kılıp evine gitti. Bu sırada Mut'im'le çocukları onun etrafında dolaşıyorlardı.⁵³²

Bu örneklerde de görüldüğü üzere Hz. Peygamber tebliğini gerçekleştirirken, aslında bir câhiliye anlayışı olan ve nesebi üstünlük anlayışından kaynaklanan emân müessesesini kullanmıştır.

3-2-2-2- Evlilikler Yoluyla Davet

Câhiliye döneminde evliliklerin, kabileler arası ilişkiler açısından önemli bir fonksiyonu vardır. Bazen ilişkileri geliştirmek, bazen de gerginlikleri azaltmak amacıyla kabile liderinin kızını almak ya da ona kız vermek, sık sık başvurulan yöntemlerden biridir. Hem Hz. Peygamber, hem de ashabından bazıları, Müslümanlarla diğer kabileler arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla ya da bireysel ilişkilere katkısı düşünülerek bazı evlilikler yapmışlardır. Zira evlilik,

⁵³² İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I/171.

kadınla erkek arasında bir ülfet meydana getirdiği gibi aileler arasında da ülfete vesile olmaktadır.⁵³³ Bu itibarla akrabalık bağlarının insanları birbirine yaklaştırdığı hakikatına nazarla davetçi, evliliği vesilesiyle akrabalık teşekkül ettirdiği yeni camia ve muhite İslâm davetini sunabilme imkânlarını göz önünde bulundurmalıdır.⁵³⁴

Nitekim Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetleri bağlamında sosyal ilişkilerin geliştirilmesinde ve homojen bir toplum yapısı meydana getirmede evlilik, önemli bir işleve sahiptir. Hz. Peygamber kendisi bu amacı gözetererek evlilikler yaptığı gibi, sosyal statüleri ya da kabileleri farklı olan insanların yakınlaştırılması amacıyla bazı evliliklerin yapılmasını da istemiştir. Zeynep bnt. Cahş ile Zeyd b. Hârise'nin evliliği ayrıca Mekke'nin eşrâfından olan Ukbe b. Ebî Mu'ayt'ın Medine'ye hicret eden kızı Ümmü Külsûm'u da Zeyd b. Hârise ile evlendirmesi buna örnek olarak zikredilebilir.⁵³⁵

⁵³³ Demircan, Adnan, "Hz. Peygamber'in Çok Kadınla Evliliği Üzerine Bazı Düşünceler", s. 244.

⁵³⁴ Önkal, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 403.

⁵³⁵ Demircan, Adnan, "Câhiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik", s. 28.

Hız. Peygamber'in çok kadınla evliliği⁵³⁶ Medine döneminde başlar. Bu dönemde, Rasûlullah'da iki şahsiyet galebe çalar; Siyasi şahsiyet ve teşrii şahsiyet. Onun bu dönemdeki bütün faaliyetlerinde ve hususen evliliklerinde bu iki şahsiyetin rolünü aramak gerekir.⁵³⁷ Zira Hz. Peygamber'in nikahladığı eşlerinden altısı Kureys'ten, biri Ümeyye oğullarının müttefiki Esed b. Huzeyme'den, biri Mustalık'tan, ikisi Hilâl'den ve biri Kilâb'dan olmak üzere üçü Âmir b. Sa'sa'a'dan,

⁵³⁶ Doğrudan konumuzla ilgili olmamakla beraber Hz. Peygamber'in evliliklerini doğru tahlil etmek açısından bu dönem toplumsal hayatında çok kadınla evlilik anlayışı ve uygulamalarına kısaca değinmek gerekir. Bu konu hakkında Adnan Demircan'ın çalışması bizlere önemli bilgiler vermektedir. Buna göre; aslında câhiliye döneminde çok kadınla evlilik sanıldığı gibi yaygın olan bir uygulama değildir. (s.13) çok çocuğa sahip olmak, kabileler arasındaki sosyal ve siyasi münasebetleri geliştirmek, ihtilafları çözmek, kadınları korumak ve onlara sosyal güvence sağlamak, kabilenin şerefini korumak gibi belli başlı gerekçelere dayanan (s.32) çok kadınla evlilik; erkeğin sosyal ve ekonomik durumuyla da yakından ilgilidir. Câhiliye dönemiyle İslâm'ın ilk yıllarında genç erkekler arasında tek kadınla evlilik yaygındı; ancak yaş ilerledikçe kişinin kabilesi içindeki konumuna paralel olarak taşıdığı sorumluluk ve ekonomik durumun düzelmesi, yeni evlilikler yapmasını mümkün hale getirebilmektedir. Öte yandan ikiden fazla kadınla evlilik uygulamasının genellikle liderler için söz konusu olduğu söylenebilir. (s.17)

Çok kadınla evliliğin ekseriyetle yaşlı ilerlemiş erkekler tarafından yapılması, ikinci eş olan kadınların önemli bir kısmının dul olduğu anlamına gelir; ancak evliliklerin bir kısmında, kabile ilişkilerinin geliştirilmesi ya da kabileler arası sorunların giderilmesi amaçlandığı için kabile liderlerinin genç kızlarla evlendikleri de olurdu. Kabileler arasında sık sık ortaya çıkan sorunları gidermek amacıyla ihtilaflı kişi ya da kabilelerin birbirlerinden kız almaları, sorunları sihrîyet yoluyla gidermeye matuf bir uygulama olarak karşımıza çıkar. (s.17) Gerek Hz. Peygamber gerekse meşhur sahabîler, toplumun önderleri olarak çok kadınla evliliği tercih ettikleri halde, çoğunluğun tek kadınla evlenmesi, öncelikle ekonomik imkanların ve sosyal statünün etkisine dayanmaktadır. (s.18) Yanlarında eşlerini de götüren Habeşistan Muhacirlerinden hiçbirinin birden çok eşli olduğu zikredilmemektedir. (s.21) Hz. Peygamber'in ashâbından 673 kişi üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, birden çok kadınla evliler % 19,1 (129), tek kadınla evliler % 80,5 (542), hiç evlenmeyenler ise % 0,4 (2) olarak tespit edilmiştir. (s.21) Bkz. Demircan, Adnan, Câhiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik, s. 13-32. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in çok kadınla evliliği ile ilgili tartışmaların, batıya ait değerlerin hayatımıza hakim olması sonucunda ortaya çıktığını ifade eden Demircan, konunun değerlendirilmesinde bazı temel ilkeler belirlemenin gereğine vurgu yaparak bu ilkeleri şöyle dile getirmektedir:

- 1- Öncelikle tarihi hadiselerin bağlamından koparılarak ele alınması büyük sakıncalar doğurur. Hz. Peygamber'in evliliklerini kendi tarihi bağlamında ve o dönemin ahlaki değerleri açısından ele almadan doğru bir şekilde çözümlenmek mümkün değildir.
- 2- Tarihi bir kişinin hayatının herhangi bir yönü ile ilgili yapılacak çalışmada kişinin hayatını parçalayıcı ve bütünü ihmal edici bir yöntemden kaçınmak gerekir.
- 3- Çok kadınla evlilik o dönemde sadece Araplar arasında yaygın bir uygulama değil aynı zamanda Hıristiyan ve Yahudiler arasında da var olan bir durumdur.
- 4- Unutulmaması gereken bir husus da Hz. Peygamber'in evlilik hayatının çoğunu tek eşli olarak geçirmiş olmasıdır.
- 5- Hz. Peygamber'in evliliklerine yönelik eleştiri yapanlar, evlendiği hanımların durumunu dikkate almadan sanki cinsel tatmin amacı dışında herhangi bir sebep olmaksızın evlilikler yaptığı tarzında değerlendirmeler yapabilmektedirler. Bilindiği üzere Rasûlullah dönemi dahil olmak üzere İslâm tarihi boyunca Hz. Peygamber'in hanımlarının Müslümanların nazarında seçkin bir konuları olmuştur. Bu imtiyazın, Allah'a ve Rasûlüne samimiyetle iman etmiş mü'min bir kadın için ne kadar önemli olduğunu da dikkate almak gerekir. Bkz. Demircan, Adnan, "Hz. Peygamber'in Çok Kadınla Evliliği", s. 238-239.

⁵³⁷ Canan, İbrahim, Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, İst. 1988, s. 205.

ikisi Yahudi olan Nadîr oğullarından ve biri Kinde'dendir.⁵³⁸ Hz. Peygamber'in Ensâr'dan evlenmemiş olması, dikkat çekicidir. Bu konuda, Ensâr hanımlarının daha kıskanç oldukları için onlarla evlenmediği rivayeti ve Ensâr'ın kendisine çok bağlı olmasından dolayı diğer kabilelerden evlendiği gibi yorumlar olmakla beraber, Rasûlullah'ın yapacağı evlilikler sebebiyle Ensâr kabilelerine karşı koruduğu dengenin bozulmamasını arzu etmiş olması da muhtemeldir.⁵³⁹

Evlilik müessesesini Hz. Peygamber'in siyasi maksatla kullanımını anlamada en iyi örnek, İslâm'ın ilk dört halifesiyle kurduğu sıhri bağıdır. O, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kızlarıyla nikahlanmak, Hz. Osman⁵⁴⁰ ve Hz. Ali'ye de kendi kızlarını nikahlamak suretiyle kendisinden sonra halife olan dört kişiyle de akrabalık bağları kurmuştur.⁵⁴¹ Bu evliliklerden her biri hakkında farklı sebepler zikredilebilirse de onun, en yakın çevresinde bulunan ve bir çeşit çekirdek kadro oluşturan bu yakın dostlarıyla akrabalık ilişkileri kurarak iman birliğini akrabalık bağları ile de kuvvetlendirmeyi amaçladığını söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber'in bazı evliliklerini siyasi sebeplerle yaptığı, bu bağlamda evlendiği eşlerinin kabileleriyle akrabalık ilişkileri kurarak bu kabileleri İslâm'a davet ettiği ifade edilirken⁵⁴²; bu evliliklere örnek olarak Hz. Zeynep bnt. Huzeyme, Hz. Cüveyriyye bnt. Hâris, Hz. Safiyye bnt. Huyey b. Ahtâb, Hz. Ümmü Habîbe bnt. Ebî Süfyan, Hz. Meymûne bnt. Hâris el-Hilâliyye zikredilebilir.

3-2-2-2-1- Zeynep bnt. Huzeyme

Zeynep bnt. Huzeyme b. Abdillah b. Amr b. Abdimenâf b. Hilal b. Âmir b. Sa'sa'a el-Hilaliyye; Önce Abdullah b. Cahş ile (ya da Tufeyl b. Hâris b. Muttalib ile) evli iken onun ölümünden sonra Hz. Peygamber'le evlenmiş ve iki veya üç ay

⁵³⁸ İbn Kesîr, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, XI/193.

⁵³⁹ Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 48.

⁵⁴⁰ Hz. Osman'ın Haşimoğullarının en önemli muhaliflerinden olan Ümeyyeoğullarına mensup olması da, bu evliliklerde onun üstün vasıflarının yanında, iki kabile arasında bir yakınlaşma meydana getirme düşüncesinden kaynaklanmış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

⁵⁴¹ Canan, İbrahim, Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber, s. 206.

⁵⁴² Gümüş, Sadreddin, Rasûlullah'ın Aile Hayatı İle İlgili Ayetlerin Toplu Değerlendirilmesi, Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, İst. 1988, s. 158.

sonra da vefat etmiştir.⁵⁴³ Zeynep bnt. Huzeyme kabile reisinin kızı olmamakla birlikte kabilesi olan Âmir b. Sa'sa'a içerisinde son derece hürmet edilen birisiydi.⁵⁴⁴

Mensubu bulunduğu Âmir b. Sa'sa'a kabilesi, o sıralarda Arabistan'ın en güçlü kabilelerinden biriydi. H. 3/625 yılında bu kabile ile İslâm arasındaki ilişkiler, İslâm'ı tebliğle gönderilen sahabelerin haince kılıçtan geçirilmesi ve bu olaydan sonra sağ kurtulan bir sahabenin yolda, İslâm'a geçtiklerinden habersiz olduğu için bu kabileye mensup iki Müslümanı yanlışlıkla öldürmesi ile büsbütün bozulmuştu. Bu büyük kabile ile İslâm'a olan husumetinin daha uzun süre devam etmesini önleyecek bir şeyler yapılması gerekiyordu. O sırada yaklaşık otuz yaşlarında olan Hz. Zeynep İslâm'dan önceki devirde de merhametli ve iyiliksever bir kimse olduğu için Ummu'l-Mesâkîn (Yoksul ve düşkünlerin annesi) lakabıyla biliniyordu. Dolayısıyla, ülkedeki insanlar üzerinde tartışılmaz bir manevî etki ve nüfuza sahip olsa gerekti. Rasûlullah, onunla nikahlanmak suretiyle Âmir ibn Sa'sa'a kabilesi ile İslâm arasında belki de bir uzlaşma zemini oluşturmaya çalışıyordu. Ancak bu hanımı üç ay geçmeden vefat etmiştir.⁵⁴⁵

3-2-2-2-2- Cüveyriyye bnt. Hâris

Cüveyriyye bnt. Hâris b. Ebî Dırâr b. Hubeyb b. Cüdeyme; Hz. Peygamber'le evlendiğinde Hz. Peygamber elli sekiz, Cüveyriyye yirmili yaşlarındaydı. H. 50/673 veya 56/679 yılında Medine'de vefat etti.⁵⁴⁶ Hz. Cüveyriye validemizle Rasûlullah'ın izdivac maksadı ve netice daha bariz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Büyük bir mukavemetten sonra fethedilen memleket halkına karşı fatih askerlerde tabî bir hal olarak büyük ölçüde gazap husûle gelir. Bu gazabı yumuşatmak için çok eskiden beri tatbik edilen bir usûl vardı: Muzaffer komutan, mağluplar arasından ya reisin kızı ile veya başka bir kadınla evlenirdi. Bu izdivac, iki düşman arasında bir köprü kurar, en yüksek seviyedeki şefaathleri kolaylaştırırdı. Böylece yenilen tarafta kin ve husumet, galip tarafta zulüm ve kibir yerine sevgi ve anlaşma hakim olurdu. İşte, Hz. Peygamber'in bu izdivacı da ashap arasında aynı tesiri göstermiş, Rasûlullah'ın yeni

⁵⁴³ İbn Hacer, el-İsâbe, VIII/95.

⁵⁴⁴ Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 198.

⁵⁴⁵ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II/679-680.

⁵⁴⁶ İbn Hacer, el-İsâbe, VIII/43-44.

akrabalarını esir tutmayı doğru bulmayan ashap ellerindeki esirleri serbest bırakmış, neticede hürriyetine kavuşan bütün bir kabile hep birden İslâmiyeti kabul etmiştir.⁵⁴⁷

Aslında Mustalikoğulları, aynen Eslem kabilesi gibi Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in anlaşmalısı olan Huzâa kabilesine mensuptu. Ancak bunlarla olan ilişkiler Eslemlilerin aksine umumiyetle zorluklar içinde geçmiştir. Bunun sebebi Mustalikoğullarının müşrik Kureyşlilerin sadık müttefikleri olan Ehâbiş insan topluluklarının bir bölümünü meydana getiriyor olmalarıdır.⁵⁴⁸

Hz. Peygamber Müstalikoğulları gazvesi sonunda esirleri taksim ettiğinde Cüveyriyye bnt. Hâris, kurada Sabit b. Kays b. Şemmâs veya onun amcasının oğluna düşmüştü. Cüveyriyye onunla mukâtebe anlaşması imzaladı. Bu bedeli Hz. Peygamber ödeyerek onunla evlendi.⁵⁴⁹ Hz. Cüveyriyye ile evlenmesi sonucu Müslümanlar Hz. Peygamber'in akrabalarını ellerinde tutamayacaklarını söyleyerek esirleri serbest bıraktılar.⁵⁵⁰ Bu konuda Hz. Âişe şöyle dedi: "Hz. Peygamber'in Cüveyriyye ile evliliği sebebiyle Beni Mustalîk kabilesi azad edildi. Ben kavmi için Cüveyriyye'den daha bereketli bir kadın bilmiyorum."⁵⁵¹

Hz. Cüveyriyye ile evlenmekle Hz. Peygamber, çok zekice planlanmış diplomatik bir deha örneği ortaya koymuştur. Zira o dönemde, Araplar arasında akrabalık ilişkilerine çok önem verilmektedir. Bu evlilik birçok insanın esir ve köle olmaktan kurtulmasına vesile olduğu gibi, büyük bir kabilenin de toptan Müslüman olmasına sebep olmuştur. Nitekim –her ne kadar Hz. Cüveyriyye'nin babasının, amcasının ve kocasının bu savaşta öldürüldüğü ifade edilse de⁵⁵²- başta kabilenin başkanı Hâris b. Dırâr olmak üzere Mustalikoğulları İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Bu da bize asıl hedefin bu kabileyi İslâm'a yaklaştırmak olduğunu göstermektedir.⁵⁵³

⁵⁴⁷ Önkal, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 406.

⁵⁴⁸ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/458.

⁵⁴⁹ Halîfe b. Hayyât (v. 240/854), Târih-u Halîfe b. Hayyât, thk. Dr. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1993, s. 48.

⁵⁵⁰ Taberî, Tarih, II/610.

⁵⁵¹ İbn İshâk, III/252.

⁵⁵² Ya'kûbî, Tarih, II/35.

⁵⁵³ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 194.

3-2-2-2-3- Safiyye bnt. Huyeyy b. Ahtâb

Safiyye bnt. Huyey b. Ahtâb b. Şa'be b. Sa'lebe b. Ubeyd b. Ka'b b. Ebî Hubeyb; Benî Nadîr'dendir. Hz. Peygamber'le evlendiğinde on yedi yaşında idi. H. 50/673 veya 52/675 senesinde vefat etmiştir.⁵⁵⁴

Hz. Peygamber'in Hayber gazvesinden sonra Hz. Safiyye ile evliliğinde de aynı siyaseti güttüğü ve İslâm'ın neşri için imkan hazırladığı bir gerçektir.⁵⁵⁵ Hz. Muhammed, "mağlûplarla uzlaşma ve anlaşma" şeklindeki değişmez politikasının bir neticesi olarak onu kendisine nikâhlamıştır.⁵⁵⁶ Birçok kaynağın ifadesine göre olay şu şekilde gelişmiştir: Rasûlullah, yeni hanımıyla ilk tanıştığı gece, onun yanağında mor bir leke gördü. Ne olduğunu sorunca, Safiyye şöyle cevap verdi: "Bir süre önce rüyamda ayın yerinden kalkıp göğsümün üzerine düştüğünü gördüm; bunu kocama anlattığımda, o: 'Sen şu Medine kralı ile evlenmek istiyorsun' dedi. Ben ise o sırada senin hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Ve tutup suratıma müthiş bir tokat indirdi; işte bunun izi hâlâ devam ediyor." Düğün gecesini Rasûlullah, onun kabilesinin uğradığı zarar ve kayıplar konusunda onu teselli etmiş ve kendisini Hayberlilerle savaşmaya iten nedenleri ona açıklamaya çalışarak, bu durumda, olayların sorumluluğunun tamamen onlara ait olduğunu anlatmıştır.⁵⁵⁷

Yahudilerin, İslâm için devamlı bir gaile olmalarından dolayı Hz. Peygamber onlarla bir akrabalık bağı kurmak ve böylece devamlı kin ve nefreti ortadan kaldırmak istiyordu. İşte Hz. Safiyye ile evlenmesi bu amacı gerçekleştirmeye yönelik bir adımdı.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ İbn Hacer, el-İsâbe, VIII/126-127.

⁵⁵⁵ Önkâl, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 406.

⁵⁵⁶ Taberî, Tarih, III/14.

⁵⁵⁷ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II/686.

⁵⁵⁸ Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 51.

3-2-2-2-4- Ümmü Habîbe bnt. Ebî Süfyân

Ümmü Habîbe bnt. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdîşems; Asıl adı Ramle'dir. Kırk yaşlarında Hz. Peygamber'le gıyaben evlenmiş, dört yıl evli kalmışlar ve h. 44/667 yılında yetmiş yaşında Medine'de vefat etmiştir.⁵⁵⁹

Hz. Peygamber Hudeybiye anlaşmasının hemen ardından “kabile” düzeninde siyasi anlam taşıyan bir girişimde bulundu. Habeşistan'a Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe'ye evlenme teklifi yapacak birini gönderdi. Kur'an bu girişimi övüyor. “Allah'ın, sizinle düşmanlık gösterdiğiniz kimseler arasında bir sevgi yaratması umulur.” Böylece, Rasûlullah, Ümmü Habîbe'yle evlendi. Ebû Süfyân'ın içi yumuşadı, düşmanlıkta direnmeyi bıraktı. Bu evliliği duyan Ebû Süfyân, Hz. Peygamber hakkında şöyle dedi: “Bu yiğidi, kimse durduramayacak.”⁵⁶⁰

Hicretin 7/629. yılında meydana gelen ve bir anlamda Ümmü Habîbe'nin İslâm'a olan sıkı bağlılığının bir mükafatı olarak görülebilecek⁵⁶¹ bu evlilik, Ebû Süfyân'ın henüz Müslüman olmamakla birlikte Hz. Peygamber'e olan kin ve düşmanlığının azalmasına sebep olmuştu. Zira bu evlilikten sonra Ebû Süfyân'ın, Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı yavaş yavaş yumuşadığı görülür.

Arap örf ve adetlerine göre evlenilecek kadının baba ya da amcasına müracat etmek gerekmesine rağmen, Ebû Süfyân henüz Müslüman olmadığı için kendisi bu olaydan haberdar edilmemişti. Kızının kendisine danışmadan düşmanı ile evlenmesinin onu kızdıracacağı beklenirken, aksine onun bir bakıma memnuniyetini ifade ettiği ve Hz. Peygamber için “o, reddedilmeyecek bir erkektir” diyerek bu evliliği tasvip ettiği görülür. Gerçekten de Hz. Peygamber'in bu evliliği arada bir dostluk meydana getirmiş ve Ebû Süfyân gibi İslâm ve Müslümanların düşmanı olan bir kişinin hidayete ermesine vesile olmuştur.⁵⁶² Bu noktada gerek Hudeybiye barışının bozulmasından sonra Ebû Süfyân'ın Medine'deki barışı yenileme

⁵⁵⁹ İbn Hacer, el-İsâbe, VIII/84-85.

⁵⁶⁰ Câbirî, Muhammed Âbid, İslâm'da Siyasal Akıl, s. 232.

⁵⁶¹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II/685.

⁵⁶² Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 297-300.

girişiminde kızının evine gelişini⁵⁶³, gerekse Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber'in, Ebû Süfyân'a ve onun evine sığınanlara eman vermesini⁵⁶⁴ bu yumuşamanın örnekleri olarak zikretmek mümkündür.

3-2-2-2-5- Meymûne bnt. Hâris el-Hilâliyye

Hz. Meymûne bnt. Hâris el-Hilâliyye; Asıl adı Berre⁵⁶⁵ olan Meymûne, Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden Hâris'in kızı ve Rasûlullah'ın hanımı olan Zeynep bnt. Huzeyme'nin üvey kardeşidir. Rasûlullah h. 7/629 yılında Mekke'ye kaza umresini yapmak üzere gelip de kendisini nikâhladığında⁵⁶⁶, Meymûne 36 yaşında dul bir kadındı.⁵⁶⁷

Rasûlullah'ın İslâm ile Mekke arasındaki ilişkilerde bir uzlaşma, bir yumuşama meydana getirmek için çare ve yollar araması ve bu evliliği bir vesile olarak kullanmaya çalışması son derece makuldür. Zira kendisi Hudeybiye anlaşmasının koşulları çerçevesinde Mekke'ye gelmişti ve burada üç gecedен fazla kalmaması gerekiyordu. Gerçekten de, Müslümanların burada kalacaklarını tahmin ederek şehri tamamen boşaltmış bulunan Mekkelilerden bir elçi gelip ondan şehri terk etmelerini istedi. Rasûlullah bu elçiye şöyle söyledi: “Şayet bizim burada daha fazla kalmamıza izin versen bunun sana ne zararı olur ki? Ben daha yeni evlendim. Büyük bir şölen düzenleyeceğim ve sizin hepinizi bu düğün yemeğine davet ediyorum.” Fakat elçinin red cevabı üzerine verdiği sözü tutarak şehri terk etmişti.⁵⁶⁸

Ancak bu evliliğin gerçek sebebi, Hz. Meymûne'nin aile üyeleri ve onların akrabalık ilişkileri incelendiğinde daha net anlaşılacaktır. Onun annesi hakkında şöyle denir: “Hind kadar asil damatları olan hiçbir Arap kadını yoktur.” İbn Abdilberri'den aktarılan şu bilgi onun akrabalık ilişkilerini açıkça ortaya

⁵⁶³ İbn Hişâm, es-Sîratü'n-Nebeviyye, III/336.

⁵⁶⁴ İbn Hişâm, es-Sîratü'n-Nebeviyye, III/342.

⁵⁶⁵ İbn Hacer, el-İsâbe, VIII/28.

⁵⁶⁶ Bu evlilik talebinin bizzat Hz. Meymûne tarafından ve her hangi bir mehir taleb edilmeden yapıldığı ifade edilmiş olsa da (Bkz. Kazıcı, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 332.) gerek Hz. Aişe, gerekse Hz. Abbas'dan gelen farklı rivayetler ve Hz. Peygamber'in hiçbir eşiyile mehirsiz evlenmediği yönündeki rivayet, bu ifadeyi nakzettektedir. Rivayetler için bkz. İbn Kesîr, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, XI/193-194.

⁵⁶⁷ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II/687.

⁵⁶⁸ Hamidullah, İslâm Peygamberi, II/687.

koymaktadır. Buna göre Hz. Meymûne'nin kız kardeşleri ve evli oldukları kişiler şunlardır;

- 1- Zeynep bnt. Huzeyme, Hz. Peygamber'in eşi, anne bir kardeşi,
- 2- Ümmü'l-Fadl, Hz. Abbas'ın eşi, anne-baba bir kardeşi,
- 3- Esmâ bnt. Umeys, Hz. Câfer'in eşi, anne bir kardeşi,
- 4- Selmâ bnt. Umeys, Hz. Hamza'nın eşi, anne bir kardeşi,
- 5- Lubâbetü's-Suğra (Halid b. Velid'in annesi), Velid b. Muğîre'nin eşi, anne-baba bir kardeşi,
- 6- Esmâ bnt. Hâris, Ubeyy b. Halef'in eşi, anne-baba bir kardeşi.⁵⁶⁹

Hz. Peygamber, böylesine sosyal bir yapıya sahip Meymûne ile evlenerek bacanakları ve dolayısıyla onların kabileleri ile yakın münasebetler kurmak istiyordu.⁵⁷⁰

Bunların dışında Rasûlullah, Sanâ bnt. Salt isimli bir Süleymlî kız ile evlenmek üzere harekete geçmiş, fakat bu hanım Medine'ye varamadan yolda vefat etmiştir. Süleymlî kabilesinin ne derece şerir insanlar oldukları ve zaman zaman İslâm'a verdikleri zararlar göz önüne alındığında⁵⁷¹ Hz. Peygamber'in bu kabileyle evlilik yolu ile akrabalık bağı kurarak onlara yakınlaşmak istediğini söylemek mümkündür.

Dikkat edilmelidir ki Hz. Peygamber Meymûne bnt. Hâris ve Safiyye bnt. Huyeyy ile aynı yıl (hicretin 7/629. yılı) evlenmiş, ayrıca daha önce evlendiği Ümmü Habibe bnt. Ebi Süfyân Habeşistan'dan bu yıl dönmüş ve Mâriye de Mısır'dan hediye olarak bu yıl gönderilmiştir.⁵⁷² Bütün bunlar Hz. Peygamber'in bu dönemde İslâm'ı güçlendirmek ve daha fazla nüfuz alanı oluşturmak adına gerçekleştirdiği yoğun çalışmalarda evlilikler yoluyla kurduğu akrabalık ilişkilerinden de faydalanmayı hedeflediğini göstermektedir.

⁵⁶⁹ Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, s. 341.

⁵⁷⁰ Önkâl, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 407.

⁵⁷¹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/466,481.

⁵⁷² Halîfe b. Hayyât, Tarih-u Halîfe b. Hayyât, s. 52.

3-2-2-2-6- Sahâbileri Evliliğe Teşviki

Hz. Peygamber'in, İslâm'a davet metodunda evliliği bir yakınlaşma ve anlaşma vasıtası olarak bizzat kendisi tatbik ettiği gibi ashabına da bu metodun uygulanması için imkanlar hazırlamış⁵⁷³, görev için gönderdiği bazı sahabilerine de kabile liderlerinin kızıyla evlenmeyi tavsiye etmiştir. Nitekim Abdurrahman b. Avf'ı Dûmet'l-Cendel'de yaşayan Kelb kabilesini İslâm'a davet etmek üzere gönderdiğinde itaat etmeleri halinde liderlerinin kızıyla evlenmesini tavsiye etmiş, Hıristiyan olan liderleri Müslüman olunca Abdurrahman, onun kızıyla evlenmiştir.⁵⁷⁴ Aynı şekilde Yemen bölgesinde büyük nüfuz ve otorite sahibi olan Kinde kabilesinin reisi Eş'as b. Kays el-Kindî, Müslüman olarak geldiği zaman ona: “Şayet bir kızım veya kız kardeşim olsaydı sana verirdim” diye iltifatta bulunmuş, sonra da Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi Ümmü Ferve'yi ona nikahlayarak bu mühim bölge ile irtibat kurmak istemiştir.⁵⁷⁵

3-2-2-3- Kabilelerin Reisleri Vasıtasıyla İslâm'a Davet Edilmesi

İslâm'ın tebliğ ve yayılma sürecinde bir kabile ya da aşiretin başkanının İslâm'a girmemek için direnmesi bütün kabile ve aşiret üyelerinin İslâm'a yanaşmasını engellediği gibi kabile başkanının Müslüman olmasıyla diğer bütün kabile üyelerinin de toplu olarak İslâm'a girdiklerine dair pek çok örnek mevcuttur.⁵⁷⁶ Yaşadığı toplumun bu özelliğini çok iyi bilen Hz. Peygamber de bu durumu göz ardı etmemiş ve kabileleri reisleri vasıtasıyla İslâm'a davet etmiştir.

İhsan Süreyya Sırma, Medine vesikası düzenlendiği esnada Müslümanların nüfusun 1/10'u kadar olmalarına rağmen şehirde söz sahibi olmalarını izah ederken kabile reislerinin rolünü de şöyle ortaya koymaktadır: “Çünkü kemiyet itibarıyla olmasa bile, keyfiyet itibarıyla Müslümanlar çoğunluklardı. Şöyle ki; O dönemlerdeki toplum yapılarında kişiler değil, kabile asıl olduğundan ve kabile reisleri kabilelerini temsil ettiklerinden söz onlarda bitiyordu.

⁵⁷³ Önkal, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 407.

⁵⁷⁴ Demircan, Adnan, “Hz. Peygamber'in Çok Kadınla Evliliği Üzerine Bazı Düşünceler”, s. 244.

⁵⁷⁵ Önkal, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 408.

⁵⁷⁶ Arı, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu”, s. 178.

Medine’de iki büyük kabile olan Evs ve Hazrec’in liderleri Sa’d b. Muâz ve Sa’d b. Ubâde Müslüman olmuşlardı. Dolayısıyla onların reisleri oldukları kabilelerin herhangi bir gayr-ı Müslim ferdinin fazla bir yaptırım gücü yoktu. Ayrıca; Mekke döneminde, hicret öncesinde Hz. Peygamber’in Medineliler’le yapmış olduğu Akabe biatlarında nakîb, yani temsilci seçilenlerin hepsi de kabilelerinde yüksek bir sosyal pozisyona sahiptiler ve Medine’de bulunan gayr-ı Müslim Arapların büyük bir ekseriyeti de bunların emrinde bulunuyordu.⁵⁷⁷

Mekke döneminin sonuna doğru Müslümanlığı kabul eden şair Tufeyl b. Amr ed-Devsî, kabilesine dönünce onlar Müslüman oluncaya kadar onlarla oturmak istemedi. Bunun üzerine hem ailesi hem de İslâm’a davet ettiği Devs kabilesi büyük oranda İslâm’ı kabul etti.⁵⁷⁸ Bu olay da bize câhiliye döneminde bir kabile reisinin kabilesi üzerinde ne kadar etkili olabildiğini gösteren önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

3-2-2-3-1- Hz. Peygamber’in Kabile Reislerini Daveti

Hz. Peygamberin davetini insanlara ulaştırırken kabile asabiyetinden faydalandığının en açık örneklerinden birisi O’nun hac için Mekke’ye gelen kabilelerle görüşmesi ve onlara İslâm’ı anlatmasıdır. Görüştüğü bu kabileler O’nun davetini siyasi bir çağrı olarak dinlemişler ve çoğu O’nu reddetmiştir. Davette bulunduğu kabilelerin olayı siyasi olarak değerlendirmelerine örnek olarak şu olay gösterilebilir. Hz. Peygamber hac için Mekke’ye gelen kabilelerden Kinde, Kelb ve Hanîfe oğullarıyla görüşmüş ve onlardan red cevabı almıştı. Daha sonra Âmir b. Sa’sa oğullarına kendini anlattı. İçlerinden biri şöyle dedi: “Kureyş’ten bu delikanlıyı alırsam, onun sayesinde bütün Arapları yerim.” Daha sonra Hz. Peygamberle pazarlığa girişti. Şöyle dedi: “Sana bey’at eder de Allah seni muhaliflerine karşı zafere eriştirirse, senden sonra iş (iktidar) bizim olacak mı?” Hz. Peygamber şu cevabı verdi: “İş Allah’a aittir. Onu istediği yere verir.” Adam şöyle dedi: “Senin

⁵⁷⁷ Sırma, İhsan Süreyya, Medine Vesikası Işığında Yahudi Meselesi, s. 40.

⁵⁷⁸ İbn Hişâm, es-Sîratü’n-Nebeviyye, I/353-354.

uğrunda kanımızı Araplara mı sunacağız? Allah seni zafere eriştirince, iş bizden başkasının olacak. Bizim senin işine ihtiyacımız yok.”⁵⁷⁹

Ezd-i Şenûe kabilesinin başkanı olan Dımâd b. Sa’lebe, umre maksadıyla Mekke’ye gelmişti. Kureyş müşriklerinin Hz. Muhammed’in aklını kaybettiğini söylediklerini duyunca, onu tedavi etmeyi düşündü. Hz. Peygamber’e gelerek, şayet isterse kendisini iyileştirebileceğini söyledi. Bu teklif üzerine Hz. Peygamber şu ifadelerle ona cevap vermeye başladı: “Şüphesiz ki hamd Allah’a mahsustur. O’na hamd eder, O’ndan yardım isteriz. Allah kime hidayet verirse, onu şaşırtacak yoktur. Kimi şaşırtırsa, onu hidayete erdirecek yoktur. Ben Allah’tan başka ilah bulunmadığına, Muhammed’in de O’nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim. Bundan sonra...”. Hz. Peygamber henüz cevabını tamamlamadan, Dımâd heyecanlı onun sözünü keserek, söylediklerini üç defa tekrarlattı. Daha sonra da duyduğu bu sözler hakkında şu değerlendirmeyi yaptı: “ Bu sözün bir benzerini hiç duymadım; kahinlerin, sihirbazların, şairlerin sözlerini işittim, ama bunun gibisini işitmedim. Bu sözler çöskün denizleri bile coşturur”. Dımâd, ardından hemen kelime-i şahadet getirdi ve Müslüman oldu. Hz. Peygamber’e kendisi ve kabilesi adına biat etti.⁵⁸⁰

Aynı şekilde, Mekke’nin fethi öncesinde amcası Abbâs’ın teklifi üzerine yanına gelen Ebû Süfyan’a şeref vesilesi olması için “Ey Ebû Süfyân! Kim senin evine sığınırsa o emniyet içindedir”⁵⁸¹ diyerek, Mekke toplumunun siyasi lideri konumundaki Ebû Süfyan’ın kalbini kazanmak ve böylece direnişsiz bir şekilde kan dökmeden Mekke’yi teslim almak gayesini güttüğü gibi, liderlerinin peşinden giden halkların da bu sayede daha çabuk İslâm’a girmelerini sağlamak amacını gütmüş olmalıdır.

3-2-2-3-2- Sahabenin Kabile Reislerini Daveti

Rasûlullah, akrabalık bağlarının sağladığı yakınlığı, daveti kabulü sağlayan psikolojik bir unsur görerek davet vesilelerinden biri olarak kullanıyordu. Hicretin 8/630. senesinde Belî kabilesine İslâm’a davet için özellikle Amr b. el-Âs’ı

⁵⁷⁹ Câbirî, Muhammed Âbid, İslâm’da Siyasal Akıl, s. 173.

⁵⁸⁰ Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 93.

⁵⁸¹ Ya’kûbî, Tarih, II/38.

göndermesi de, bu yakınlığı nazar-ı itibara almasından kaynaklanıyordu. Zira, Amr'ın annesi bu kabileden olup, bununla Hz. Peygamber, onlarla ülfet peyda ederek, yakınlıktan istifade sağlamak istiyordu.⁵⁸²

Sahabenin kabileleri İslâm'a davet etmesinin belki de en önemli örneği Hz. Peygamber'in birinci Akabe biatından sonra Medine'ye Amr b. Ümmü Mektum ve Mus'ab b. Umeyr'i Müslümanlara Kur'an öğretsinler ve insanları Allah'a çağırınsınlar diye göndermesi olayında karşımıza çıkar.⁵⁸³ Akabe biatlarından sonra Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye gönderen Hz. Peygamber onu muallim ve mübelliğ olarak görevlendirdi. Medine'de bu görevi yerine getiren Mus'ab bir gün evinde misafir olduğu Es'ad b. Zürâre ile bir kuyu başında oturduğu sırada az ilerde oturmakta olan Sa'd b. Muâz yanındaki Useyd b. Hudayr'a şöyle dedi: "Senden rica ederim, var git şu iki şahsı buradan kov çıkar. Şu Es'ad teyzemin oğludur. O arada bulunmasaydı seni rahatsız etmek istemezdim. Onlara söyle, bizdeki huzur ve sükûnu bozmasınlar!"

Useyd mızrağını eline aldı ve onlara doğru ilerleyerek şu kışkırtıcı sözleri söyledi: "Zayıf ruhlu bazı kimseleri saptırmak için buraya niçin geldiniz? Hemen buradan çıkıp gitmeniz sizin menfaatiniz icabıdır." Muallim-mübelliğ tatlı ve yumuşak bir dille: "Bir lahzâ için otursan da, söyleyeceğim şu sözleri dinlesen olmaz mı? Hoşuna giderse ne alâ! Aksi halde buradan hemen çıkar giderim" dedi ve Useyd'in: "pek alâ, doğru" demesi üzerine ona İslâm'ın ne manaya geldiğini izah edip açıkladı ve Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler okudu. Mus'ab henüz söz ve tilavetini bitirmeden Useyd'in yüzünde memnuniyet alametleri belirmeye başladı. Sonunda: "Ne kadar güzel şey! bu dine girmek için ne yapmak lazım?" diye haykırdı. Sonra şunları ilave etti: "Şimdi size kabilenin başta gelen şahsiyetini göndereceğim; şayet onu ikna edip çevirebilirsen bütün kabile hidayet yoluna girer." O, Sa'd b. Muâz'ın yanına gelince şu hikayeyi anlattı: "Şu ufak tefek iyi adamın bir şey yapacağı yok!.. kendisine ve etrafındakilere buradan çıkıp gitmelerini söyledim; dik kafalılık edip diyorlar ki: "Biz istediğimizi yaparız". Bundan başka öğrenmiş bulunuyorum ki Benû Hârise kabilesinin mensupları, yani senin hasımların bu yeni

⁵⁸² Önkâl, Ahmet, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, s. 330.

⁵⁸³ İbn Kesîr, el-Fusûl fi Sîreti'r-Rasûl, s. 75.

sapıklığı kabul eden yeğenin Es'ad'ı öldürmek üzere harekete geçmiş vaziyetler ve sana da boyun eğdirip seni itaat altına almak istiyorlar” (şunu demek istiyordu: Es'ad Müslüman oldu, bu sebeple sen onu artık dindaşın olan kimselere karşı koruyamayacaksın. Fakat o senin yeğenindir, o halde onun akıtılacak kanını senin cezasız bırakman senin için bir boyun eğme, onların itaati altına girme olacaktır)

Neticede eline mızrağını alıp Mus'ab'ın yanına giden Sa'd onlara şiddetle çıkıştı, bağırdı. Kısa bir müddet sonra kendisini ailesi mensupları arasında ve onlara bağıra çağıra bu defa şöyle hitap ederken görüyoruz: “ben kimim?” kabilesi mensuplarının “sen bizim efendimizsin ve akıllımızsın” şeklinde cevap vermesi üzerine: “Şimdi beni dinleyin! Şayet şimdi hemen hepiniz, kadın erkek hep birlikte İslâm'a girmezseniz hepinizi kabileden çıkarıp atarım!..” şeklinde haykırdı. Güneşin batmasına kalmadan birkaç kişi hariç bütün kabile mensupları İslâm'ı kabul ettiler.⁵⁸⁴

Hız. Peygamber Medine döneminde zaman zaman insanları İslâm'a davet etmek için elçiler göndermiş,⁵⁸⁵ bazen de kendisine gelen elçileri kabul ederek onlar vasıtasıyla kabilelerini İslâm'a davet etmiştir. Hız. Peygamber'e gelen bu elçilerden birisi de Sa'd b. Bekir kabilesinin elçisi Dımâm b. Sa'lebe'dir. Sert mizaçlı biri olan Dımâm kabilesinin elçisi olarak Medine'ye geldiğinde, o esnada ashabıyla mescidde bulunan Hız. Peygamber'in yanına gelmiş, ona bazı sorular sormuş, aldığı cevaplardan sonra kabilesine giderek tapmakta oldukları putları kötölemiş, Hız. Muhammed'in davetini kabul ettiğini söyleyerek kabilesini de İslâm'a davet etmişti. O gün akşama kadar bu kabileden Müslüman olmayan kimse kalmadı.⁵⁸⁶

Ziyâd b. el-Hârise es-Sudâ'î der ki: Rasûlullah'a gittim. Müslüman olduğuma dair ona bey'at ettim. O, Sudâ'ya bir ordu göndermişti. Dedim ki: “Ey Allah'ın elçisi! Orduyu döndür, ben onların Müslüman olmasını sana sağlayacağım.” Orduyu geri çevirdi, onlara bir mektup yazdı. Mektubun metni rivayet edilmemekle birlikte Hız. Peygamber'in daha sonra Ziyâd b. el-Hârise es-Sudâ'î'ye bir mektup yazarak

⁵⁸⁴ İbn Hişâm, es-Sîratü'n-Nebeviyye, I/398-399.

⁵⁸⁵ İbn İshâk, III/497-505.

⁵⁸⁶ İbn İshâk, III/473-492.

“Sen kavmin içinde sözü dinlenen birisin” diye ondan övgüyle bahsetmesi, bu çağrının amacına ulaştığına işaret eder.⁵⁸⁷

3-2-2-3-3- Elçiler Aracılığıyla Davet

Hz. Muhammed devletin varlığını Medine dışındaki komşularına da kabul ettirmek durumunda idi. Bunu sağlamak için ikinci yılın safer ayında komşu kabilelerden Damre oğullarıyla karşılıklı olarak düşmanlara yardımcı olmamak ve gerektiğinde Medine’yi müştereken savunmak maksadıyla kabile reisi Mahşî b. Amr ile yazılı bir anlaşma yapmışlardır.⁵⁸⁸

Hz. Peygamber, Hudeybiye anlaşmasından sonra aradığı barış ortamını bulunca komşu devlet başkanları ve kabile reislerine de elçiler göndererek onları İslâm’a davet etmiştir.⁵⁸⁹ Bu bağlamda; Rum hükümdarı Kayser’e, Acem şahı Kisrâ’ya, Habeş hükümdarı Necaşî’ye, Mısır hükümdarı Mukavkıs’a, Gassan hükümdarı Hevze b. Ali’ye elçiler gönderdi.⁵⁹⁰ Hz. Peygamber devlet başkanlarına davet mektupları gönderdikten sonra; Müzeyne, Eşca’, Eslem, Süleym, Benî Bekr vb. kabileler reisleri başlarında olarak Hz. Peygamber’e heyetler göndermişler, aynı zamanda Hz. Peygamber’de; Yemen, Hemedân, Negrân gibi bölgelere davet mektupları göndererek insanları İslâm’a davet etmiştir.⁵⁹¹

Hz. Peygamber, 10/632. hicri yılda Hâlid b. Velîd’i Necran bölgesindeki Hâris b. Ka’b kabilesine gönderdi. Onlar Müslüman oldular. Hz. Peygamber’in emri ile Halid onlardan bir grupla birlikte geri döndü. Hz. Peygamber onlarla birlikte onlara din hakkında bilgi vermek, sünneti öğretmek ve zekatlarını toplamak üzere Amr b. Hazm’ı gönderdi.⁵⁹²

⁵⁸⁷ Hamidullah, el-Vesâiku’s-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri, s. 360-361.

⁵⁸⁸ Hz. Peygamber, aynı yıl Beni Gıfar, Cüheyne, Beni Müdlic ve müttefikleri ile Eşca’ kabilesiyle benzer anlaşmalar imzalamıştır. Bkz. Kapar, M. Ali, “Hz. Peygamber’in Savaşlarına Genel Bir Bakış”, s. 404. Hz. Peygamber, dini tebliğ faaliyetlerinin yanında siyasi ve askeri destek sağlamak amacıyla kabilelerle benzer anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalardan bazı örnekler için bkz. Hamidullah, el-Vesâiku’s-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri, s. 292, 293, 296.

⁵⁸⁹ Ya’kûbî, Tarih, II/51.

⁵⁹⁰ Taberî, Tarih, II/644.

⁵⁹¹ Ya’kûbî, Tarih, II/52-55.

⁵⁹² Halîfe b. Hayyât, Tarih-u Halîfe b. Hayyât, s. 58.

Hz. Muhammed böylece müslim ve gayr-i müslimlere gönderdiği mektup ve elçilerle ahlak ve adaletin temini, dahili ve harici tesanüt ve sulhün gereğini, insan kanının kutsiyetini, iktisadi gelişmenin önemini daima göz önünde bulundurmuştur.⁵⁹³ Ayrıca zikredilen uygulamalar çerçevesinde onun, tebliğ faaliyetlerini yürütürken kabilecilik/asabiyet anlayışından azami istifade etmeye çalıştığı da açıkça görülmektedir. Onun ortaya koyduğu toplum modeli ve bu modelin temeli olan İslâm dininin, insanlar arasında kabul görmesi ve çok kısa sürede hızla yayılmasının en önemli sebeplerinden birinin de; Hz. Peygamber'in, toplumsal yaşantının dinamiklerini tümünden reddederek yepyeni bir hayat tarzı sunma şeklindeki kökten ve tümünden bir değişimi değil, aksine toplumsal gerçeklere uygun ve belli ölçülerde buna paralel bir hareket tarzını benimsemesi olduğu söylenebilir.

⁵⁹³ Kapar, M. Ali, "Hz. Peygamber'in Diplomatik Münasebetlerine Genel Bir Bakış", s. 75.

SONUÇ

Temel itibariyle bilgisizlik, tekebbür ve her türlü hukuksuzluğun hâkim olduğu İslâm öncesi devreye câhiliye dönemi adı verilmektedir. Bu dönem insanının inanış ve davranışlarına bakıldığında; bazı kişi ve soyların diğerlerinden daha üstün olduğu düşüncesinin toplumsal hayata hâkim olduğunu görmek mümkündür. Her ne kadar ortak bir ideal ve bilinç etrafında toplanmayı kapsıyor olsa da asıl itibariyle aynı soydan gelen bireylerin birbirlerine bağlılıklarını ifade eden asabiyetin, bu dönem insanının zihin dünyasını şekillendiren ana unsuru oluşturması, İslâm tebliğinin gerçekleştirilmesinin önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çünkü asabiyet anlayışı bu toplumsal yapı içerisinde inançtan kültüre, ekonomiden siyasi ve sosyal hayata kadar hayatın hemen her alanında tesiri olan ve varlığı hissedilen bir olgudur. Câhiliye insanının kabile üstünlüğü ile övünmesinden intikam duyguları beslemesine ve kan davaları gütmesine, evliliklerinden şiiirlerine hatta her kabilenin kendine ait bir tanrısının/putunun bulunmasına kadar her davranışına etki eden bu anlayış, başlangıçta insanın güvenlik ve hayatını devam ettirme gibi doğal ihtiyaçlarından dolayı ortaya çıkmış olsa da, zaman içerisinde insanların diğerlerine karşı üstünlük iddia ederek hakimiyet kurmak amacıyla kullandıkları bir silah haline dönüşmüştür.

İnsanlar arasında adalet ve güveni sağlayacak herhangi bir otoritenin varolmamasından dolayı ortaya çıkan ve temelde kan bağına dayanmakla birlikte akrabalıklar ve anlaşmalarla kapsamı genişletilen asabiyet anlayışının devam ettirilmesi için kabile içerisinde herkese düşen belli görevler bulunmaktadır. Kabilenin her üyesi kendisine verilen görevi itirazsız yerine getirmelidir. Zira onun hayatının o kabile içerisinde güvenli bir şekilde devamı ancak buna bağlıdır. Bu bağlamda kabile içindeki davranışlarında nispeten daha özgür olan üyeler dışı karşı ise tamamen kabilenin kararları doğrultusunda hareket etmek zorundadırlar.

Bireysel özgürlüğün olmadığı ve kabileye rağmen karar alıp uygulamanın intihar anlamına geldiği bir toplumsal yapı içerisinde ortaya çıkan İslâm dininin elbetteki inanç alanında ortaya koyduğu prensiplerin yanında, bu prensiplerin

bireyler tarafından rahat ve özgürce kabul edilip yaşanılacağı bir toplumsal yapı kurmak için çaba göstermesi son derece normal ve hatta gerekli bir tutumdur. Bu açıdan Hz. Peygamber, kabileci asabiyetin bir sonucu olarak kan bağına büyük değer veren bir zihniyet dünyasında her türlü ırkî yakınlığı değerler alanının dışına atmak, bunun yerine din ve inanç birliğini koymaya girişmekle tamamen yeni bir toplum tesis etmek gibi güç bir işe teşebbüs etmiştir.

Câhiliye toplumunda asabiyet anlayışı o derece etkili ve insanların zihin dünyalarının şekillenmesinde o derece önemli bir role sahiptir ki, İslâm tebliğini kabul etmelerinin üzerinden yıllar geçmiş olmasına ve bu sürede Hz. Peygamber'in yanında bulunup, onun eğitiminden geçmiş ve nice sıkıntılara katlanmış olmalarına rağmen zaman zaman sahabilerin arasında huzursuzlukların çıkmasına sebep olabilmektedir. Hatta onun vefatının hemen akabinde yaşanan yönetim çekişmelerinde de bu anlayışın etkilerini görmek mümkündür.

Sosyal bir proje olarak toplumu oluşturan bireylerin sevgi ve saygı temelinde bir arada yaşaması, herkesin; inanç, can, mal, nesep ve akıl emniyetinin sağlanması, böylelikle insanların iradeye dayalı serbestçe seçim yapabilmelerinin temin edilmesini hedefleyen İslâm, bu evrensel değerlerin karşısında duran tüm yanlış tutum ve davranışlarla mücadele etmiştir. Bu bağlamda sosyal huzurun sağlanması için akrabalık ve komşuluk ilişkilerine son derece önem verirken, özelde nesebi genelde ise her türlü üstünlük anlayışını şiddetle reddetmiş, kişilerin doğuştan kaynaklı olduğunu iddia ettikleri üstünlüklerin değil, iradi tercihleriyle yaptıkları davranışların kendileri açısından önemli olduğunu her fırsatta vurgulamıştır. Buna göre Allah katındaki üstünlük kulluk bilinci (takvâ) ve bu bilinçle yapılan davranışlara göre, dünya hayatındaki üstünlük de dine hizmet ölçülerine göre belirlenmektedir.

Dolayısıyla İslâm'ın temel toplumsal dinamiği başından itibaren inanç birliği etrafında yoğunlaşan mânevî kardeşlik duygusu olmuş, asabiyetten kaynaklanan farklılaşma ve çatışma eğilimleri yok edilerek; yerine, ilkelerini Kur'an'ın belirlediği inanç ve değerler birliğine dayalı bir kardeşlik ruhu konulmuştur. Bu açıdan İslamiyet, tevhid inancını getirerek putperestliğe karşı kesin tavır almış, bu inanın

eseri olan ve insan şerefine yakışmayan bütün kötü adetleri ortadan kaldırmış, putlara tapmayı yasaklamıştır. Hukuki ve ahlaki cephesiyle de cahiliye zihniyetinin bütün yanlış tezahürlerini ortadan kaldırarak yerine hilminden kaynaklanan davranışların hâkim olduğu yeni bir hayat düzeni kurmuştur.

Ancak İslâm gerek inanç ve ibadetler, gerekse toplumsal hayatta gerçekleştirdiği bu büyük değişimde sıfırdan bir inşa çalışmasına girişmemiştir. Aksine varolan iyi ve doğruların devamı, kötü ve yanlışların değiştirilmesi onun temel politikası olmuştur. Her ne kadar farklı amaçlarla da olsa ortaya konan cesaret, cömertlik, sözünde durma vb. davranışların teşvik edilmesi, yapılan bazı ıslahlarla birlikte hac ibadetinin devam ettirilmesi, bu ibadet için Mekke'ye gelenlerin yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılanmasının aynen korunması birinci duruma örnek olarak zikredilebilecekken, putperestliğin kesin olarak yasaklanması, kan davalarının sona erdirilmesi, bu toplumda yaygın olarak görülen faiz, zina, kumar vb. davranışların haram kılınması da ikinci duruma örnek oluşturur.

Bu bakımdan Hz. Peygamber; aile, aşiret, nesep, kavim gibi kan bağına dayalı ilişkilerin önemini kabul etmekle birlikte, ilkel şekliyle ırkî bağları temel alan asabiyet kavramının içeriğinde köklü bir değişiklik yaparak kişinin ailesini ve kabilesini sevmesinin değil, onların haksızlık ve zulümleri karşısında hakkı gözetmeyip onlara destek olmasının asabiyet olduğunu ifade etmiş, bu manadaki asabiyet anlayışının ortadan kaldırılması için de pek çok adım atmıştır.

Hz. Peygamber'in içinde doğup büyüdüğü ve tebliğ görevini gerçekleştirdiği toplumsal yapının en önemli dinamiği niteliğindeki asabiyet anlayışı her zaman karşısına çıkan ve bazen olumsuz bazen de olumlu yönleriyle o'nun tebliğini etkileyen bir zihniyettir. Bu bağlamda o, çoğu kez tamamen asabiyet anlayışından kaynaklanan olumsuzluklarla mücadele etmek durumunda kalırken, bazı durumlarda da bu anlayışı İslâm tebliğinin yararına olarak kullanmayı bilmiştir.

Asabiyet anlayışının câhiliye dönemi zihin dünyasını şekillendiren en önemli temel taşlarından biri olduğunu, bu açıdan İslâm'ın gerçekleştirdiği zihni dönüşüm esnasında bu anlayışa karşı tutumunu ve bu anlayışın İslâm tebliğine olumlu ve

olumsuz etkilerini ortaya koymaya amaçladığımız bu çalışmada; asabiyet anlayışının câhiliye dönemi insanının zihin dünyasında ne kadar köklü bir yere sahip olduğunu, islâm'ın asabiyet ile akrabalık ilişkileri arasındaki hassas çizgiyi ne kadar belirgin bir şekilde çizdiğini ve Hz. Peygamber'in tebliğini gerçekleştirirken bu anlayışın olumsuzluklarıyla karşılaşmasına rağmen bu olumsuzlukları olumluya çevirmesini, bunu yaparken de içinde bulunduğu toplumu tanımanın ve bu toplumun değer yargılarını göz önünde bulundurmanın tebliğin başarısı için ne derece önemli olduğunu gördük.

Konuyla doğrudan ilgili yapılmış olan çalışmaların oldukça az olması ve konuya temas eden bilgilerin kaynaklarda dağınık olarak bulunması konunun zorluğuyla birlikte araştırmanın zevkini de yaşamamızı sağladı. Bu vesileyle asabiyet anlayışını ekonomik, siyasal, kültürel vb. açılardan ele alan çalışmaların yapılarak bu anlayışın câhiliye insanının zihni oluşumuna etkilerinin daha net bir şekilde ortaya çıkartılmasının hem bu dönemi anlama, hem de İslâm tebliğinin meydana getirdiği dönüşümü daha iyi kavramaya önemli katkılar sağlayacağını, ayrıca Hz. Peygamber'in asabiyete bakışının Mekke ve Medine dönemlerinde farklılık gösterip göstermediğini ortaya koyacak çalışmaların da İslâm tebliğinin seyrini ortaya çıkarması açısından önemli olduğunu düşündüğümüzü ifade etmek istiyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (v. 241/855), *el-Müsned*, Beyrut, ts.

Ahmet Cevdet Paşa (v. 1895), *Hâtemü'l-Enbiyâ Son Peygamber Hz. Muhammed*, sad: Mustafa Kasadar, İst. 2006.

Aktan, Hamza, “*Kefâet*”, DİA XXV/166-168, Ankara 2002.

Akyüz, Niyazi, “*İslâm'ın İlk Döneminde Hz. Muhammed'in Tebliğinin Psiko-Sosyal Temelleri*”, A.Ü.İ.F.D. cilt. XXXVIII, yıl:1998, s. 275-294.

Akyüz, Vecdi, “*Akraba*”, DİA II/285-287, İst 1989.

Albayrak, Halis, “*Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi*”, Kutlu Doğum 2003 İslâm'ın Güncel Sunumu, Ankara 2006, s. 43-53.

Algül, Hüseyin, “*Ficâr*”, DİA XIII/52, İst. 1996.

-----“*Muahat*”, DİA XXX/308-309, İst. 2005.

Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri*, İst. 2004.

-----“*Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine*”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Çorum 2007.

-----“*Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye*”, *İstem*, yıl.6, sayı.12, 2008.

-----“*İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu*”, s.177-194, U.Ü.İ.F.D., cilt:10, sayı:1, Bursa 2001.

Arı, Mehmet Salih, “*Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu*”, İstem, Yıl:2, Sayı:4, 2004.

-----“*Hılfu'l-Fudul Cemiyetinin Sosyal Dayanışmadaki Rolü*”, Y.Y.Ü.İ.F.D. sayı: 2, Aralık 1998, s.375-384.

Atalay, Orhan, “*Kur'an'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar*”, E.A.Ü.İ.F.D. sayı: 16, Erzurum 2001, s.197-231.

Athamina, Khalil, “*İslâm Öncesi Arabistan'da Kabile Kralları*”, çev: İsrail Balcı–Celal Emanet, O.M.Ü.İ.F.D. sayı: 18-19, Samsun 2005, s.193-212.

Avcı, Casim-Şentürk, Recep, “*Kabile*”, DİA XXIV/30-32, İst. 2001.

Avcı, Casim, “*Kureyş*”, DİA XXVI/442-444, Ankara 2002.

Aycan, İrfan, “*Sakîf Kabilesi ve Tâif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış*”, A.Ü.İ.F.D. cilt.XXXIV, Ankara 1993, s.210-235.

-----“*Emevi İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü*”, A.Ü.İ.F.D., cilt.XXXVI, Ankara 1997, s.119-141.

Aydın, M. Akif - Hamidullah, Muhammed, “*Köle*”, DİA XXVI/237-248, Ankara 2002.

Aydın, M. Akif, “*Anayasa*”, DİA III/153-194, İst. 1991.

Berki, Ali Himmet - Keskioglu, Osman, *Hatemü'l-Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı*, Ankara 2006.

Bilgen, Mustafa, *Yüksek İslâm Ahlâkı Güzel Ahlâk Esasları ve Kazanma Yolları*, İst. 2006.

Bilgin, Vecdi, “*Câhiliye’den İslâm’a Geçiş: Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık*”, U.Ü.İ.F.D. cilt:14, sayı:1, Bursa 2005, s.123-142.

Bozkurt, Nebi, “*Eman*”, DİA XI/75-81, İst. 1995.

Bozkurt, Nebi-Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “*Mescid-i Nebevî*”, DİA XXIX/281-291, İst. 2004.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, İst. 1979.

Bûtî, M. Said Ramazan, *Peygamber Efendimiz ve Hayat Fikhû’s Sîre*, çev: Ali Nar-Orhan Aktepe, İst. 2005.

Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm’da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, İst. 1997.

Çağrııcı, Mustafa, “*Adalet*”, DİA I/341-344, İst. 1988.

Canan, İbrahim (v. 2010), *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber, Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, İst. 1988.

Danışman, Nafiz, “*Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşei*”, A.Ü.İ.F.D., cilt: I-IV, yıl:1956, Ankara 1958, s.192-197.

Demircan, Adnan, “*Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti*”, İstem yıl:2, sayı:3, 2004.

-----“*Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum-Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları*”; *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed-Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2007.

-----“*Hz. Peygamber'in Çok Kadınla Evliliği Üzerine Bazı Düşünceler*”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Çorum 2007.

-----“*Câhiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik*”, *İstem*, Yıl:1, Sayı:2, 2003.

Dihlevî, Şeyh Ahmed el-Ma'rûf bi-Şâh Veliyullah (v. 1176/1762), *Huccetüllâhi'l-Bâliğa - İslâm Düşünce Rehberi (I-II)*, çev: Mehmet Erdoğan, Ankara 2003.

Doğan, Lütfi, *Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler*, Ankara 2007.

Dûrî, Abdülaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev: Hayrettin Yücesoy, İst. 1991.

Ebû Dâvûd, Süleyman es-Sicistânî (v. 275/889), *Sünen*, İst. 1981.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili (I-X)*, Azim dağıtım, İstanbul.

Er, İzzet, *Sosyal Gelişme ve İslâm*, İst.1999.

Fayda, Mustafa, “*Muhammed*”, *DİA XXX/408-481*, İst. 2005.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “*Ebû Tâlib*”, *DİA X/237-238*, İst. 1994.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (v. 817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987.

Görener, İbrahim, “*Hz. Peygamber ve Sosyal Gerçeklik*”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, cilt.15, sayı.4, 2002, s. 513-521.

Gözütok, Şakir, “*Câhiliye Dönemi Aydınlarının İslâm'a Karşı Tutumları*”, *Y.Y.Ü.İ.F.D. sayı.2*, 1998, s. 167-188.

Güler, Zekeriya, Hadis Günlüğü, Konya 2011.

-----“Tebliğin Mahiyeti ve Sınırları”, Kutlu Doğum 2003 İslâm’ın Güncel Sunumu, Ankara 2006, s. 11-19.

Gümüş, Sadreddin, *Rasûlullah’ın Aile Hayatı İle İlgili Ayetlerin Toplu Değerlendirilmesi, Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, İst. 1988.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara 1982.

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İst. 2000.

Halife b. Hayyât (v. 240/854), *Târîh-u Halîfe b. Hayyât*, thk. Dr. Süheyl Zekkâr, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1993.

Hamidullah, Muhammed (v. 2002), *İslâm Peygamberi (I-II)*, çev: Salih Tuğ, Ankara 2003.

-----*İslâm ’da Devlet İdaresi*, çev: Kemal Kuşçu, İst. 1963.

-----*el-Vesâiku’s-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, çev: Vecdi Akyüz, İst 1997.

-----“*el-Îlâf veya İslâm’dan Önce Mekke’nin İktisadi – Diplomatik Münasebetleri*”, çev: İsmail Cerrahoğlu, A.Ü.İ.F.D., cilt.IX, yıl:1961, s. 213-222.

-----“*Îlâf*”, DİA XXII/63-64, İst 2000.

Hatiboğlu, M. Said, “*İslâm ’da ilk Siyasi Kavmiyetçilik; Hilafetin Kureyşiliği*”, A.Ü.İ.F.D. cilt. XXIII, Ankara 1978, s. 121-213.

İbnü'l-Cevzî, Ebül-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (v.597/1200), *el-Vefâ bi Ahvali'l-Mustafâ* (I-II), Ta'lik: Râşid Halilî, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed (630/1233), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (I-VIII), thk: Şeyh Ali Muhammed Ma'ûd, Dâr-ı Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Kayyim el-Cevzîyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (v. 751/1350) *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd* (I-VI), çev. Şükrü Özen, İst 1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (v. 852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, (I-IX), thk., A. M. el-Bicâvî, Kahire 1970.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî(v. 808/1406), *Mukaddime* (I-II) (*Kütâbu'l-İber ve Divânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arap ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahum Min Zevi's-Sultâtu'l-Ekber*), çev: Halil Kendir, Ankara 2004.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (v. 218/833), *es-Sîratü'n-Nebeviyye* (I-IV), thk. Mustafa es-Sakâ – İbrahim el-Ebyârî – Abdülhafîf Şelebî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2009.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (v. 150/767), *es-Sîra* (I-IV), thk. Mustafa es-Sakâ – İbrahim el-Ebyârî – Abdülhafîf Şelebî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2009.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbeddîn Ömer (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih*, I- XIV, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1932.

-----*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed-Muhammed Seyyid Reşâd (I-XV), Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000.

----- *el-Fusûl fî Sîreti 'r- Rasûl*, thk. Besim Faysal el-Cevâbira-Semîr b. Emîn ez-Zühreyrî, Riyad 2000.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvînî (273/887), *Sünen*, Kahire 1952.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî (v. 771/1311), *Lisânü'l- 'Arab (I-XV)*, Beyrut 1990.

İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Râgıb Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (v. 502/1108), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Kahire, 1381/1961.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf (v. 1965), *Hayatü's-Sahâbe (I-II)*, hzr: Ömer Lütî Erdal, İzmir 2006.

Kapar, M. Ali, "Hz. Peygamber – Sahabe İlişkisi", *İlahiyat Dergisi*, sayı: 12, yıl:2001, s.7-15.

-----"Hz. Peygamber'in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri", *Diyanet İlmi Dergi – Peygamberimiz Hz. Muhammed (Özel Sayı)*, Ankara 2003.

-----"Hz. Peygamber'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Anlaşmalar", *S.Ü.İ.F.D.* sayı: 2, yıl: 1986, s. 299-313.

-----"Hz. Peygamber'in Savaşlarına Genel Bir Bakış", *S.Ü.İ.F.D.* sayı: 3, yıl: 1990.

-----"Hz. Peygamber'in Diplomatik Münasebetlerine Genel Bir Bakış", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, sayı.5, 1987, s. 70-78.

Kara, Seyfullah, "Hz. Muhammed'in Oluşturmayı Hedeflediği Toplumun Bazı Sosyal Temel İlkeleri", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Çorum 2007.

Karagöz, İsmail, *Günahlar Tevbe ve İstiğfâr*, Ankara 2008.

Karaman, Hayreddin - Çağrııcı, Mustafa – Dönmez, İ. Kâfi – Gümüş, Sadreddin, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir, I-V*, Ankara 2006.

Kazancı, Ahmet Lütfi, “*Câhiliye Devrinde Müsbet Davranışlar*”, U.Ü.İ.F.D. cilt:1, sayı:1, yıl: 1 Bursa 1986, s. 103-110.

-----“*Cahiliye Devri İnsanında Akli Durum*”, U.Ü.İ.F.D. cilt:2, sayı:2, yıl: 2 Bursa 1987, s. 121-129.

Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*, İst. 1997.

Kettânî, Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir b. Muhammed (v. 1382/1962), *et-Terâtibu'l-İdâriyye, Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar (I-II)*, çev: Ahmet Özel, İst. 1990.

Kister, M. J, “*Mekke Ve Temim*”, çev: Ali Aksu, C.Ü.İ.F.D., cilt: VII/2, Sivas 2003, s.333-369

-----“*Mekke ile İlgili Bazı Rivayetler*”, çev: Ali Aksu, C.Ü.İ.F.D., VI/II, Sivas 2002, s.41-63.

Kurt, Abdurrahman, “*Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumu*”, U.Ü.İ.F.D. cilt:10, sayı: 2, 2001, s. 97-122.

Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev: Hakkı Dursun Yıldız, İst. 1997.

Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev: Nazife Şişman, İst. 2001.

Mahmudov, Elşad, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İst. 2010.

Ma'ruf, Nâci-Ali, Salih Ahmed, *Târihü'l-Arap fi'l-Gurûni'l-Vustâ*, Matbaatü Vizâratü't-Terbiyye, Bağdat 1964.

Mevlâna Şiblî, *Büyük İslâm Tarihi Asr-ı Saadet* (v. 1914), (I-V), Çev. Ö. Rıza Doğrul, İst. 1977.

Muhammed, Muhyiddin Abdülhamid, *el-Ahvâlü 'ş-Şahsiyye fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye, Mektebetü'l-Hanîfiyye*, İst. ts.

Müslim b. Haccâc Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (v. 261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, Kahire 1955.

M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni- Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, I-III*, İst. 1993.

Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali, *Rahmet Peygamberi*, çev: Abdülkerim Özaydın, İst. 2008.

Nicholson, Reynold A., "*İslâm Öncesi Arap Şiirinde Dinin Etkileri*", çev: İbrahim Yılmaz, E.A.Ü.İ.F.D. sayı: 17, Erzurum 2002, s. 217-224.

Okumuş, Ejder, "*Hz. Muhammed ve Toplumsal Değişim*", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Çorum 2007.

Önkal, Ahmet, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, İst. 1998.

Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi, "*Cami*", DİA VII/46-92, İst. 1993.

Özaydın, Abdülkerim, "*Arap*", DİA III/272-324, İst.1991.

Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, Ankara 2010.

-----"*Hz. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı*", İslâmiyat VI, sayı: 1, 2003.

Özkuyumcu, Nadir, “*Hilf*”, DİA XVIII/29-30, İst. 1998.

Palabıyık, M. Hanefi, “*Hz. Peygamber’in Devlet Kurma Faaliyetleri*”, E.A.Ü.İ.F.D. sayı: 17, Erzurum 2002, s. 93-120.

Polat, Mizrap, “*Hz. Muhammed’in Kabile Reislerini İslâm Toplumuna Kazandırma Çabaları: Durumun Ebû Süfyân İbn Harb Örneğinden Yola Çıkılarak Tahlili*”, A.Ü.İ.F.D. XLIX (2008), sayı: II, s. 185-196.

Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (v. 606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb, (I-XXXI)*, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1981.

Sarıcık, Murat, *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*, İst.2004.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2007.

----- *Emevî-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, Ankara 2008.

Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara 2008.

Savaş, Rıza, “*Mekke’de İslâmiyet’in Yayılmasına Akrabalık İlişkileri Açısından Bir Bakış*”, İstem, Yıl:2, Sayı:4, 2004.

Sırma, İhsan Süreyya, *Medine Vesikası Işığında Yahudi Meselesi*, İst. 1996.

Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî (v. 1966), *Fizilâli'l-Kur’an (I-XVI)*, çev: Emin Saraç - İ. Hakkı Şengüler – Bekir Karlığa, İst 1993.

Sönmez, Abidin, *Rasûlullah’in Diplomatik Münasebetleri ve Sulh Muâhedeleri*, İst. 1984.

Şeker, Mehmet, *İslâm 'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 2007.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/923), *Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk (I-VIII)*, Matbaatü'l-İstikâme, Kâhire 1939.

Tekin, Mustafa, "Kur'an-ı Kerim'deki Aşiret, Kabile ve Kureyş Kavramlarının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, cilt:14, sayı:3-4, 2001.

Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (v. 279/892), *Sünenü't-Tirmîzî*, İst. 1981.

Topaloğlu, Bekir, "Peygamber'e Saygısızlığın Dini Hükmü", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, İst. 1988.

T.B.Bottmore, *Toplumbilim*, Çev: Ünsal Oskay, İst. 1998.

Uludağ, Süleyman, *İslâm Siyaset İlişkileri*, İst. 1998.

Ünal, İ.Hakkı, *Kırk Hadis Kırk Yorum*, Ankara 2011.

Ünal, Yavuz, "Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis", *O.M.Ü.İ.F.D.* sayı:12-13, Samsun 2001, s. 189-211.

Uslu, Recep, "Hums", *DİA* XVIII/364-365, İst. 1998.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Cemaat", *DİA* VII/288-289, İst. 1993.

Vâkîdî, Muhammed b. Ömer (v. 207/823), *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk. Dr. M. Jones, Âlemü'l-Kütüb, Lübnân 2006.

Ya'kûbî, Ahmet b. İshâk b. Cafer b. Veheb b. Vâdih (v. 292/905), *Tarihu'l-Ya'kûbî I-II*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

Yalar, Mehmet, “*Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı*”, U.Ü.İ.F.D. cilt:15, sayı:1, Bursa 2005, s. 75-95.

----- “*Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış*”, U.Ü.İ.F.D. cilt:15, sayı:2, Bursa 2006, s. 19-43.

----- “*İslâmi Arap Şiiri ve Hz. Peygamber*”, U.Ü.İ.F.D. cilt:18, sayı:1, Bursa 2009.

Yavuz, Şevket, “Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi”, Kutlu Doğum 2003 İslâm’ın Güncel Sunumu, Ankara 2006, s. 19-43.

Yediyıldız, M. Asım, “*Hz. Peygamber’in Güvenlik Politikası*”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Çorum 2007.

Zebîdî, Muhibbuddin Ebî Fayz Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseyn el-Vâsîfî, (ö.1205/1790), *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* (I-XX), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1994.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı:	Ragıp ÇELİK	İmza:	
Doğum Yeri:	SOMA		
Doğum Tarihi:	28.02.1980		
Medeni Durumu:	EVLİ		

Öğrenim Durumu

Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Bayat Köyü İ.Ö. Okulu		Soma/Manisa	1990
Ortaöğretim	Kırkağaç İ.H.L.		Kırkağaç/Manisa	1993
Lise	Kırkağaç İ.H.L.		Kırkağaç/Manisa	1996
Lisans	Uludağ Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi	Bursa	2002
Yüksek Lisans	N. Erbakan Üniversitesi	İslâm Tarihi	Konya	2012

Becerileri:	
İlgi Alanları:	Tarih, Uluslar arası ilişkiler ve siyaset
İş Deneyimi:	2003-2011 yılları arası Diyanet İşleri Başkanlığında İmam-Hatip olarak görev yaptı. Şu anda Milli Eğitim Bakanlığında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapmaktadır.
Aldığı Ödüller:	
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar – Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat fakültesi öğretim üyesi Hulusi YEŞİL – Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi
Tel:	0 533 307 26 17
Adres	Neziha Bal İlköğretim okulu Dursunbey/Balıkesir

